II.

HIEDELEM ÉS HIEDELEMMONDA

[Vákát oldal]

HIEDELEM ÉS HIEDELEMMONDA A BURGENLANDI MAGYAROKNÁL

Mint ahogy a fejezet címéből is kiviláglik, most nemcsak a burgenlandi magyar parasztfalvak hiedelemvilágát és hiedelemmondáit szándékozom összefoglalni, hanem az 1961–65 közötti évek folyamán még a hagyományos kultúrájukban bent élő magyarokét. Ez azt jelenti, hogy a paraszti társadalom mellett a majorok társadalmának hitvilágát is, azaz azokat az adatokat, amelyeket már a „Kire marad a kisködmön" c. munkámban mutattam be. Annak ellenére, hogy a néprajztudomány – a magyarországi is – ezt a két közösséget eddig szétválasztás nélkül a paraszti kultúrába sorolta be, kénytelen voltam önmagam kutatásai alapján ezeket egymástól elválasztani. A különbség kevésbé mutatkozik meg a mese- és trufaanyagban, de egy rendszeres vizsgálat eredménye azt bizonyítja, hogy a hiedelemanyaguk, sok azonosság ellenére is, lényegesen eltér egymástól.

Most, amikor ezt a gyűjteményt az olvasó kezébe adom, beváltom a „Kisködmönben" tett ígéretemet, és megkísérlem a két kötetben közölt hiedelmek és hiedelemmondák társadalmak szerinti csoportosítását. Hangsúlyoznom kell a „megkísérlem" kifejezést, mert a közzé tett anyagban nem egy rendszeres, részletekbe menő hiedelemkutatás eredményeiről van szó, hanem olyan adatokról, amelyeket a közösség tagjai jelenlétemben, de beavatkozásom nélkül, szórakozás jellegű elbeszéléseiből, gyakran azonban komoly, tanácsadásszerű beszélgetéseiből gyűjtöttem össze. Úgy is mondhatnám, hogy nem azt a hiedelemanyagot foglalom össze, amelyet a kutató a múlt homályából erőszakos kérdezgetéssel sajtolt ki, hanem azokat, amelyeknek gyűjtésem idején a mindennapi életben még aktív szerepe volt. Szándékosan említem meg, hogy csak azokról van szó itt, amelyeknek a több éven át tartó kutatásom idején még „valamilyen szerepe" volt. Ezt azért tartom szükségesnek, mert azóta majdnem húsz esztendő telt el és ez idő alatt nemcsak a magyar nyelv használata csökkent szinte a jelentéktelenségig, hanem a gazdasági helyzet, a gazdálkodás formáinak megváltozása következtében, a társadalom belső szerkezete is lényegesen átalakult. Ennek következtében sok hiedelemjelenség fölöslegessé vált. Közben megváltoztak a közös szórakozás formái is, és szinte szemünk előtt kihalt sok hiedelemmonda is.

Tudatosan különbséget teszek a hiedelem és a hiedelemmonda között. A hiedelemmonda, gyakran funkcióját vesztett hiedelem, amely már a szórakozáshoz, az elbeszéléshez tartozik. A hiedelmek, azok egysége a hiedelemvilág, szorosan hozzátartozik a közösség mindennapi életéhez, és a mindenkori produkciós kultúrájához is. Ebben hittek. Ez a termelési folyamat szerves részét képezte. Azért hittek valamiben, mert az pszichikailag a fizikai erőfeszítés kiegészítője volt. Az itt közölt hiedelemanyag a kisparaszti, illetve az uradalmi béres közösség mindennapjaihoz hozzátartozott, a két hagyományos közösség életformájának egyik tényezője volt.

Ez az életforma megváltozott. A nagybirtok teljes gépesítése következtében a béresek fölöslegessé váltak. Elbocsátották őket. Elhagyták lakóhelyüket, a ma-

jort, általában az avval szomszédos falut is. A gyáriparban vállaltak munkát, ahol ebben az időben munkaerőre volt szükség. Ők lettek az első „vendégmunkások". A hagyományos „béreskultúra" megszűnt. Az új életformában sok más jelenség mellett a korábbi hiedelmek számára sem maradt hely, úgy is mondhatnánk, hogy ezek az új életformában használhatatlanná váltak.

Ugyanebben az időben igyekeztek a hatóságok a tagosítást végrehajtani. Ez döntő fontosságú volt. Az örökösödési törvények következtében egy ötholdas birtok gyakran 30–40 parcellából szétszórtan feküdt a határ különböző részein. Ilyen körülmények között a kisparaszti termelés nem volt életképes. Ahol a tagosítás késett, és ez történt Burgenland déli részén is, ott kényszerültek a kisparasztok az egyre fokozódó igényeket a gyáriparban vállalt munkajövedelméből kielégíteni. Ez nyelvkülönbség nélkül érte el a tájat, és a magyar nyelvű községekben is azt eredményezte hogy a kisparaszti gazdaságok száma erősen csökkent, illetve a tulajdonosok ingázó gyári munkások lettek. Ez azt jelenti, hogy ma a korábbi kisparaszti közösség tagjainak többsége nem a falun belüli földjétől függ, hanem a gyáripartól. Megszűnt az ember és a föld közötti szellemi kapcsolat. Nagyrészt megszűnt a korábbi háztáji állattenyésztés is.

A kulturális fejlődés helyét egy civilizációs folyamat foglalta el. A mindennapi létalap biztosításához szükséges javak többségét nem önellátásból biztosítják, hanem élelmiszerüzletben vásárolják. Saját kertben termett gyümölcsöt, zöldséget, tojást, tejet, szárított tésztákat alig használnak. Ennek következtében a fűszerüzletek és a hentesek, pékek jövedelme megsokszorozódott. A falu egyre inkább csak lakóhellyé válik. A férfiak többsége hétfő hajnalban elhagyja otthonát és csak a hétvégén, pénteken este tér haza. A helyi kocsmák bevétele ugyan jelentőségteljesen emelkedett, de ugyanakkor visszafejlődött a családi és a szomszédsági kommunikáció, meggyöngült a rokonsági kapcsolatok ápolása is. Ez kihat az elbeszélő kultúrára.

A tájon belül főleg futószalag munkára beállított üzemeket létesítettek, amelyekben elsősorban asszonyok kapnak munkát. Sok asszony ezekben az üzemekben vállal munkát és naponta ingázik munkahelyére. Ez azt jelenti, hogy az anya reggel korán hagyja el otthonát, gyerekei felügyelete nélkül kelnek fel, reggeliznek és térnek délután haza. Ennek következtében megszűnt az otthon anyától függő ritmusa, de az anya és gyerekei közötti rendszeres beszélgetés is. A falusi kis iskolák megszüntetése a központi iskolák túlzott centralizációjához vezetett, ami azt eredményezte, hogy a gyerekeknek a falu belső ökológiájához való kapcsolata megszakadt, nem nőnek bele a hagyományos közösségbe.

A fenti megállapítások számunkra azért fontosak, mert a társadalmi és termelésbeli változások, továbbá a hatósági rendelkezések következtében nemcsak a korábbi hiedelemvilág jelentősége szűnt meg, hanem a hiedelemmondák továbbadási lehetőségei is beszűkültek. Ez nem jelenti azt, hogy ma már nem találhatunk hiedelemanyagot és hiedelemmondát. Ami fellelhető, az a kihaló idős generációnál rekedt meg és, mint egy korábbi életforma maradéka, nem jellemezheti a közösség élő kultúráját. Ezek ma már csak történelmi értékűek.

Tudatosan különböztetem meg a hiedelmet a hiedelemmondától. Ez azok számára, akik nemcsak a jelenséget, hanem annak társadalmi kapcsolatait is kutatják, döntő fontosságúak. A több éves együttélés során, a megélt tapasztalatok

alapján jöttem rá arra, hogy egy bizonyos koron belül csak azt tarthatjuk hiedelemnek, amiben a felkutatott időben bent élők hittek, ami nem a vallásukhoz, hanem hitükhöz tartozott. Ebben az értelemben elválasztom egymástól a vallás és a hit fogalmát. Szándékosan nem használom a babona kifejezést, amelyik az úgynevezett felsőbb rétegek egocentrikus produktuma és mint ilyen, nem fejezi ki a hiedelem használója közötti törvényszerű kapcsolatot.

Amiben hittek, arról sohasem beszéltek gúnyolódva és nem képezett időtöltő, üres, szórakoztató elbeszélésanyagot. Megfigyeléseim azt bizonyítják, hogy a hitt hiedelemjelenséget a közösség nyilvánossága előtt nem igen emlegették. Általában csak bizonyos előírások betartása mellett adta egyik személy a másiknak tovább. Így, pl. ha tollfosztóban jöttek össze az asszonyok, a közös szórakozás során elhangzottak ugyan hiedelemmondák, de a napi gondok megoldásával kapcsolatosak, az annak elhárítására alkalmasnak hitt cselekmény leírását, mint tanácsot, egyetlen egyszer sem hallottam itt nyilvánosan, illetve csak úgy, hogy egyik asszony a másiknak csendben, majdnem suttogva közölte. Sok olyan adattal találkoztam, amelyek azt bizonyítják, hogy elhárítással kapcsolatos cselekményt idegen házban egyáltalán nem említettek, hanem csak „tető alatt”, azaz a tanácsadó házában közöltek egymással. Ez főleg olyan esetekben fordult elő, ha a „rontónak” vélt személy a faluban élt. Találkoztam olyan hiedelemjelenségekkel is, melyeket napnyugta és napkelte között sohasem emlegettek. Arra is akadt példa, hogy az emberrel kapcsolatos „kötés” „oldására” tanácsot még a házon belül is csak a szobában, de ott is csak az utcai front és a keresztbe húzódó mestergerenda között, „a mestergerendán belül” adtak tovább. Általában igen szigorúan vették a továbbadás módját és törekedtek arra, hogy harmadik személy ne legyen jelen vagy ne hallhassa meg. Nyilvános közös munka során, így pl. a házépítés olyan feladatainál, ahol főleg asszonyok voltak együtt, elbeszéltek, illetve megbeszéltek olyan „boszorkányosnak” vélt aktuális eseményt, amely nem a jelenlevőket, hanem más személyt vagy házat érintett, de ha ilyesmi személyes üggyé vált, arra más alkalommal került sor.

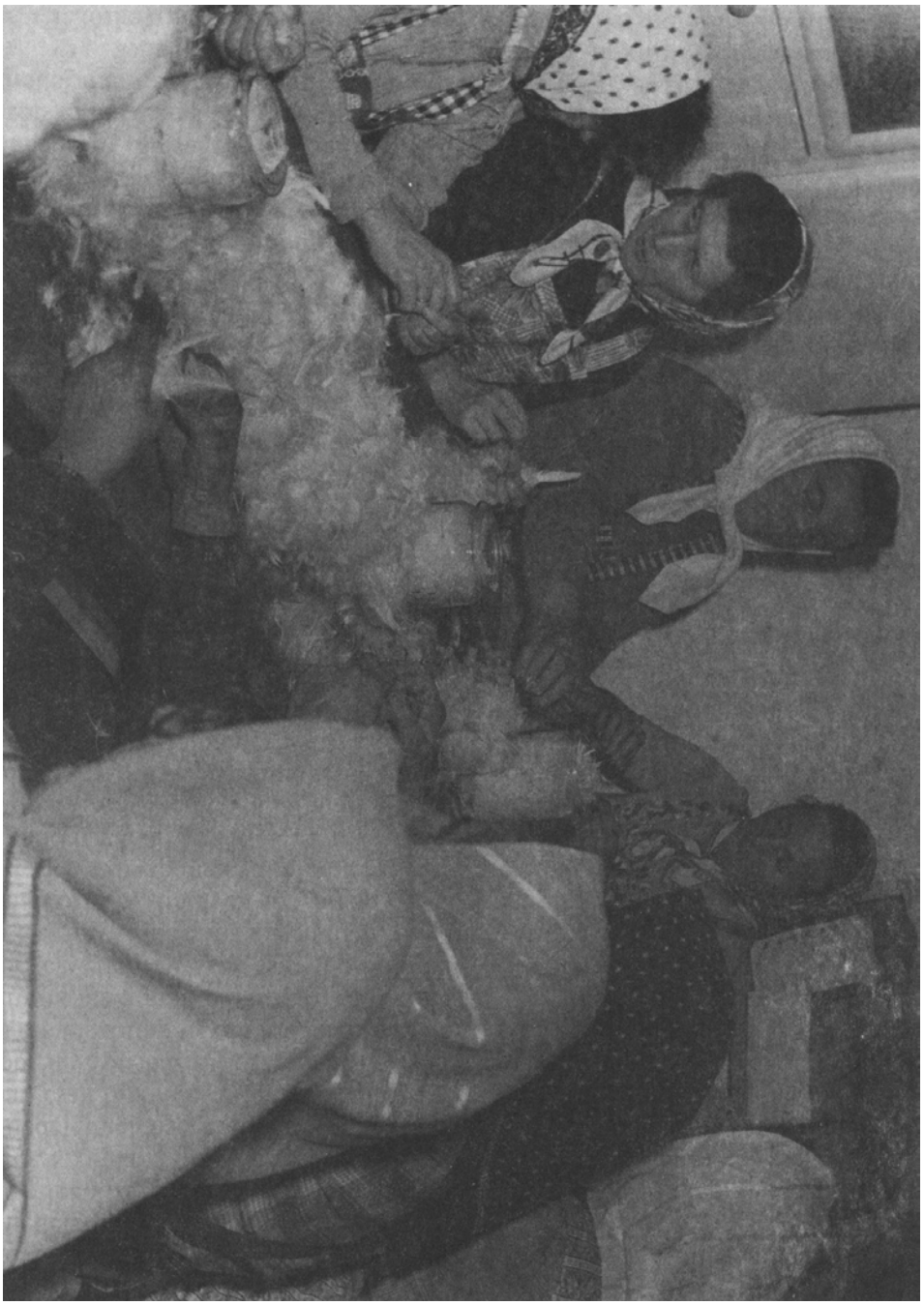

16. kép. Tollfosztó. Alsóőr (Unterwart). 1962

17. kép. A szomszédasszonyok összesegítenek.
Alsóőr (Unterwart). 1963.

A kapásnövények ápolása női feladat volt, amit legtöbbször kölcsönös összesegítéssel végeztek el. Anya és lánya, szomszédasszonyok vagy földszomszédok jöttek össze. Leginkább kettesben dolgoztak, s így harmadik személy nem hallhatta, miről beszéltek. A szabadban közölhető tanácsokat itt cserélték ki.

Szinte kivétel nélkül az összes felnőtt személy kiismerte magát faluja hiedelemvilágában, de hallgatott róla, illetve annak is meg volt a rendje, ki, mibe szólt bele. Szigorúan vették a hiedelmek nemek szerinti megoszlását, amely lényegében azonos volt a nemek szerinti munkamegosztással. Erre az egyes jelenségekkel kapcsolatos fejezetekben térek majd ki. Itt csak azt jegyzem meg, hogy pl. Bába Rozát, aki az egyik legfontosabb tanácsadó volt, sohasem kereste fel boszorkányos ügyek megoldásával kapcsolatban férfi. Ugyanezt bizonyította Kálmán Mária is. Mindkét asszony „boszorkányos" hírben állt, de őket nem rontónak, hanem javítónak tekintették.

Hiedelemmondának azt tekintem, amit kutatásom idején már csak elbeszélésanyagként mondtak el azok, akiknek megvolt az ilyen irányú tehetsége. Ezek az akkori jelenben nem tartoztak már a hitt hiedelmekhez, aktív jelentőségük már egy-két generációval korábban megszűnt, a falu múltjáról adtak hírt. A közösség elbeszélőkultúrájának szerves részét alkották, meg voltak az elismert előadók is, akik leginkább férfiak, elsősorban a falusi kisiparosok vagy a kiöregedett zsellérek közül kerültek ki. Ilyen volt az asztaloskodó Gaal József, a szegény sorban élő Haselbacher György és Pesti Ernő, aki Vörösváron lakott. (Pesti nemcsak kiváló elbeszélő volt, hanem boszorkányos hírben is állván a boszorkányozás javításával kapcsolatban többször keresték fel férfiak.) Györök János, aki felvilágosultként semmiféle formában sem hitt a boszorkányságban, oktató módon beszélte el a múltjához tartozó hiedelemmondákat. Gúnyolódó formában történő előadás alig fordult elő. Lényegében csak Pesti Ernőtől hallottam, de tőle is csak akkor, amikor azokat az alsóőrieket, akikkel személyes konfliktusba került, gúnyolni akarta. (Pesti elbeszéléseit a „Kire marad a kisködmön?" c. kötetben foglaltam össze.)

A szövegekhez megadott jegyzetekben jelölöm, hogy a leírt szöveg még az élő, a hitt hiedelemhez tartozott-e, avagy már gyűjtésem idején hiedelemmondaként fordult elő. Olyan esetekben, amikor a jelenség a legöregebbek világában még a hiedelemhez tartozott, de a többség már csak mondaként tekintette, megjegyzem ezt az átmeneti állapotot is. Fontosnak tartottam az egymást leváltó generációk kultúrájának alakulását szem előtt tartani, nem a jelenséget, hanem annak a társadalomban elfoglalt helyét, funkcióváltozását igyekeztem megismerni. A falutársadalom és a hiedelem közötti kapcsolat jelentőségét sok esetben nem ismerjük fel. Ez nem is lehetséges akkor, ha csak hiedelemjelenségeket keresünk, amelyeket típusok szerint csoportosítunk, kiértékelünk. Ezt is fontosnak tartom, de nem tekintem elégségesnek. Néhány hiedelemjelenséget minden egyes személyből ki lehet kényszeríteni, de azok csak akkor válnak a kultúra élő részévé, ha azok helyét, a közösség életében betöltött feladatát is megismertük. Ezt kikérdezés útján nem lehet elérni, csak a hosszú időn át tartó megfigyelés, a belső konfliktusokkal való találkozás nyitja meg az ehhez vezető kaput. Nem szépirodalmi, hangulatos leírásként közlöm az egyes csoportok összefoglalása előtt az *öngyilkos boszorkány halála* mögött feltorlódott konfliktusokból fakadó esemé-

nyek egymásra ható szerepét. A hallgató falu is beszél, illetve a hallgatásnak is van mondanivalója, és hiedelemvilág belső jelentőségét csak türelemmel lehet megérteni.

Többször hivatkoztam az eddigiekben is arra, hogy kutatásaim nemcsak a magyar, hanem a német és horvát anyanyelvű lakosságra is kiterjedtek, azaz nem csak egy kihaló félben élő nemzetiség, hanem egy kultúrökológiai tájegység kultúráját igyekeztem megismerni. Így sok olyan adathoz jutottam, amelyeket nem magyar nyelven mondtak el, amelyek viszont az itteni magyarokéval azonos tartalmat mutatnak. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a táj háromnyelvű lakossága (kivéve a majorbelieket) nagyjából azonos anyagi körülmények között élt és a múlt történelme is mindegyiket azonos mértékben érintette. A korábbi Magyarországhoz tartozás nem maradt nyom nélkül a két másik nyelvcsoportnál sem. Ha egy többnyelvű tájon belül a kutató mindegyik nyelvcsoport kultúráját megismerte, erkölcsi kötelessége szelekció nélkül az azonosságok megemlítése. Éppen ezért hivatkozom a tájon belüli másnyelvű falvakból nyert adatokra is. Leggyakrabban a horvát nyelvű Stinatzra, és a német nyelvű községekre: Rotenturmra, Wolfaura, és Schlainingra. *Ezeket a szövegeket szó szerinti fordításban közlöm és zárójelben jelzem a forrást. Ezen a téren is igyekeztem abbeli meggyőződésemhez hű maradni, hogy szakmánk egyik alapvető feladata azt bemutatni, ami az együtt élő nyelvcsoportok kultúráját egymással összeköti. Ez talán még indokoltabb azon a tájon belül, amelyik történelme során állandóan a nyugat-magyarországi és a stájerországi kultúrák befolyása alatt állt.*

A két kötetben közölt hiedelemmonda-elbeszéléseket és a hiedelmeket harmincegy pontban foglaltam össze. Felkutatott anyagomat nem az eddigi kánon szerint osztottam be, hanem hordozóinak, azaz az azokkal együttélőknek a megkülönböztetését vettem figyelembe. Így pl. itt is több jelenséget jelölnek a lidérc névvel, mégsem azonosítják őket egymással. Ugyancsak figyelemmel voltam arra, hogy az elbeszélők a „baszorkánság” kifejezés alatt gyakran olyan valamit értenek, ami ugyan „baszorkányos”, de „a baszorkányok más izéje”. Az ilyen előfordulásoknál is külön csoportot említek meg.

A hiedelemjelenségek csoportosítása után – szintén csak kísérletként –, egy táblázatban foglaltam össze a két kötet szöveggyűjteményeiben közölt hiedelemjelenségeket (hiedelmeket és hiedelemmondákat). Itt feltüntetem, hogy a jelenség kutatásom idején még a hitt hiedelemhez tartozott-e avagy már hiedelemmonda volt. Továbbá közlöm azt, hogy ebben az időben a majorokban vagy a parasztfalvak lakóinál éltek és ezek férfiak vagy nők voltak-e.

A kutatás módszeréből fakadóan megállapítható volt, hogy bizonyos hiedelemjelenségek, elsősorban azok, amelyek a termeléssel függenek össze, nem, illetve több esetben csak a hiedelemmondák között élnek, elbeszélésként fordulnak elő. Mindkét közösségnél csak az él, aminek létalapja van. A jelenségek nemek szerinti megoszlása a közösségek tagjai számára természetes, ezt azonban az ún. kikérdezés során nehéz szétválasztani. Ez csak a hosszú időn át tartó megfigyelés során volt lehetséges.

Fontos feladat lenne, annak megválaszolása, hogy az időben összefüggő, hosszú ideig tartó kutatásom óta, mi maradt meg az akkori hiedelemanyagból, illetve a már fentebb említett termelési és társadalmi változások következtében

milyen kultúrabeli különbségek alakultak ki az idősek és azon akkori fiatalok között, akik ma a közösség életét irányítják. Néhány, az utóbbi évek folyamán végrehajtott kisebb ellenőrző kutatás erős különbségekre utal, az egyes adatok alapján azonban messzemenő következtetéseket csak egy újabb, részletekbe menő vizsgálattal vonhatunk le.

A majorok lakói elhagyták lakóhelyüket és új környezetükben nyelvüket is feladták. Ami a majorban még számukra szükséges volt, az feleslegessé vált új életformájukban és német nyelven tovább adott hiedelemmondává vált, aminek táji kapcsolata elvesztette jelentőségét. A parasztfalvak lakói életformájának változását röviden érintettem. Evvel a változással függ össze az egyre gyorsabb nyelvváltás is, amiben elsősorban az iskolának és a munkahely nyelvének van jelentős szerepe, de az időközben általánossá vált tömegkommunikáció újabb lehetőségei is kihatnak az alakulásra és az átalakulásra. Az utóbbi két évtized folyamán sok új tényező lépett fel. Hatásuk megválaszolását azonban akarva nem akarva, kénytelen vagyok a következő kutatógenerációra hagyni.

AZ ÖNGYILKOS BOSZORKÁNY

Az 1960-as évek egyik tavaszának reggelén kutatási területemen holtan találtak egy idős asszonyt. Koponyája szétzúzva, arca a felismerhetetlenségig szétverve. Fekete ruhába öltözve, kezében, halála, illetve sérülései ellenére is, görcsösen szorítva retiküljét. A holttest mellett nyírfavesszők feküdtek.

A haláleset híre perceken belül elterjedt a faluban és az is, hogy a boszorkányt elérte jogos büntetése. Az illetékes hatósági szervek gyilkosságra gyanakodva napokon keresztül faggatták, hallgatták ki a község lakóit. Néhány személyt őrizetbe is vettek. A nyomozás befejezése után hivatalosan közölték, hogy minden jel öngyilkosságra utal és így a további vizsgálatot beszüntették. Az asszonyt eltemették. A temetésen résztvevők száma feltűnően kicsi volt, csak a közvetlen családtagok voltak jelen.

A halottat eltemették, de csak a testét. Személye évekig élt a közösség elbeszéléseiben. Főleg az foglalkoztatta a község lakóit, hogy a plébános az öngyilkost a r. k. egyház szertartása szerint temette el, ami ekkor még az egyházi törvények értelmében tiltva volt. Amikor erre vonatkozólag megkérdeztem a plébánost, azt válaszolta, hogy ő lelkiismerete szerint cselekedett. Ugyanakkor azt tanácsolta, hogy sem a meghalt asszonyról, sem a vele kapcsolatos mendemondákról ne tegyek senkinek se említést, idegen vagyok a környéken, ne keverjem bele magamat a históriába. Amikor a nyomozó bizottság egyik tagjával jóval később beszélgettem az esetről, az is azt tanácsolta, ne avatkozzak bele, vegyem tudomásul, hogy öngyilkosság volt.

Tanácsukra hallgatva, én sem kérdezgettem ebben az időben, illetve megvártam, amíg a falubeliek saját maguk emlegették és meséltek részleteket. Ma, mintegy huszonöt év múltán, amikor már minden ebben az ügyben valamilyen formában szereplő személy eltávozott az élők sorából, közreadom azokat az eredményeket, amelyek egy, a legújabb korban kialakult boszorkány-mondakör kialakulását szemléltetik.

Időrendi sorrendet követve első adatom csak annyit mond: „Nemrég fordút elő. Itt fönn ... Annak van egy fija. Asztán a sógorném vót. Az meghat. A vizbefulladott, ott a tóba, pár éve. Ott a malom mellett. Hát az odament, asztán harmatot kapkodott. Asztán, mi vót avve a legénnye, nem tudom. De hát összeveszelőttek. Én nem tudom."

Egy másik közlés már többet mondott. „Hát én úgy nem tudom, hogy az vót-e. Hát ugye aszt monták hogy baszorkán vót, mer este, – mindig itt a szomszédok monták, – mindig ojjan furcsán ment be, meg mindenféli jeleket csinyát, mikor bement... Én nem nésztem meg (a hullát), a szomszédasszony az igen. Azt monta, éppen ollan az arca, mint akit söprüve agyonvernek. De aszt mindig monták, hogy az egy rossz asszony vót!"

Az első két adatközlő szerint, az asszony a boszorkányság hírében állt, de

nem mondják ki, hogy véleményük szerint boszorkány lett volna, de azt sem állítják, hogy öngyilkos volt. „A vizbe fulladott."

Figyelemre méltóbb a második adat hivatkozása, miszerint „az arca, mint akit söprüve agyonvernek". A boszorkányt csak nyírfával lehet agyonütni, az istállóajtóba is nyírfaseprűt állítanak. „Mindenféli jeleket csinyát, mikor bement." A szó, *bement,* itten azt jelenti, hogy még az utcán látták, de egy bizonyos ház előtt eltűnt, alakját vesztve bement és bent láthatatlan maradt. (A megnyomó a házban sohasem látható.)

„Tava történt nálunk ijjen egy baszorkánhistórija. Egy asszony, hogy bejárt egy hászhó éjje. Igen, Ráfogták. Asztán egy macska, egy fekete macska képibe. Fömászott a villanylámpára, osztán a villanylámpa így mozgott. Asztán a csukott ablakon kiugrott. Az asszony kinézett, a háziasszony, és láttya, hogy ott ki megy, hogy ki, az az asszony. Természetes, hogy ráfogták. Mindenhogyan rámonták, hogy baszorkány, mer többször történt náluk éjje, hogy zavarok vótak. De má annyira fétek ugye, szegény asszont má végre dobáni keszték, hajtották, űszték, hogy micsoda disznóság, tönkreteszi ja fijamat. Ráűt éjje a mellire, osztán megbaszorkányoszta. Tejjesen fét fija, annya, mindeggyi. Má nem mertek vóna lefekünnyi. Ecce csak annyira gyütt, ott rá pár napra az asszony a vizbeugrott. Ez vagy szégyenibe tette vagy Isten tuggya, mijér. Asztán a csendőrség is gyütt ki. Kutatott, keresett. De hijába. Nem tuttak semmire se mennyi. Asztán aszt az asszonyt is lefényképeszték. Még ahogyan a ridikül a kezébe van. Hogy a baszorkánglaube, aki a baszorkányokat hiszi? Azúta a házná mindenesetre csönd van."

Itt feltűnik a fekete macska, a bent láthatatlan megnyomó, aki a villanylámpára ugrik fel és az mozog. Csukott ablakon keresztül eltűnik, kint felveszi emberi alakját és megismerik. A legényt megboszorkányozza! Halála után csend lett a házban.

A tárgyilagos, igen tartózkodó közlés, amelyben ugyan az öngyilkosságot megemlítik, de egyidejűleg meg is cáfolják, mert a „ridikül" a kezében volt, felsorolja a tájon belüli megnyomó éjszakai jelenséghez kapcsolódó hiedelmeket. Ez az adatközlő sem jelentette ki, hogy meggyőződése szerint az asszony boszorkány lett volna. „Természetes, hogy ráfogták." Következő adatunk szubjektívebb és már eltávolodik a megnyomóra jellemző cselekményektől és arra is hivatkozik, hogy a szemmel látható boszorkányt, aki általában árt, milyen jelekből lehet megismerni.

„Te is láttad eccer. Mikor itt a szoknyájáve csapkodott erre-arra. Itt benn a réten. Benn a kertekbe. Délután vót. Meg együtt sóskát szennyi. Ő egyedű vót, de egy köténnye szedett egy egész fé nap. Csak huszkáta az egész fövet. De má mindig montok, ez valami van ebbe, ez sohase vót röndös. Még a keritéseket is olvasta. Hát hogyne, mikor minden kertlécen úgy átkukucskál és megfoggya, meg csak megy. Minden másodikat... Nem? Jár úgy harmatot szennyi regge korán. Hát úgy vesz minden erőt, aszongyák, hogyha tud harmatot szennyi. Meg is van a pontos üdeje, órája, hogyan, hogy mikor ke mennyi. Nem? Csak nem lehetett látnyi. Fönek futott, lenek futott, szoknyájáve csapkodott erre-arra. A kert sarkáná megin megfordút, megin visszafelé. Annyira vagdat! Minden másodikat olvassa, asztán mit akar vele kihozni. Tuggya Isten. És akinek kártanyi akar, aszongyák, oda emegy kírnyi valamit. Osztán hogyha kap, akkor osztán jó erőt tud raj-

ta vennyi. Hogyne, ha kap ollasmit, amit kivüsz. Nohát illesmi még van. Illen megnyomás. Illent még hallanyi azér, csak nemigen merik mondani, merhát ha míg él az az egyén, akkor még ugyis fének tőlö. Még nem merik annyira nyilatkosztatni. Sógorasszonyom se meri úgy megmondani valakinek, hogy ki, vaj mi, vaj hogyan. Mer, aszongya, ráfizet. Talán még asztot is megtuggya, asztán még valamit árt neki."

A vélemények megoszlanak és a meghalthoz fűződő személyes kapcsolatok szerint hangsúlyozottak. Az első adatközlőnek közeli rokona volt, és az meg volt győződve arról, hogy sógorasszonya nem volt boszorkány. A második nem zárja ki a lehetőséget, a harmadik azt említi meg, amit a faluban beszéltek és utolsó adatunk már kimondja, hogy boszorkány volt, mit csinált és amíg egy ilyen él, addig senki sincs biztonságban, azaz annak valamilyen módon meg kell halnia.

Kutatásom során számomra nem az volt lényeges, hogy az idős asszony gyilkosság vagy öngyilkosság áldozata lett-e, hanem az, ami a falubeliek hiedelme alapján őt a halálba kergette. Miért és hogyan került a falu íratlan törvényeivel konfliktusba és ennek következtében, valószínűleg valóban pillanatnyi elmezavarban, véget vetett életének.

Az állítólagos boszorkány a faluban született, ott nőtt fel és ott is ment férjhez. Házasságkötése után férjével Bécsbe költözött, ahol a kispolgári háziasszonyok életformájában élt. Gyermekeit iskoláztatta. Látogatóba csak halottak napján és nyáron, pár hétre tért vissza. Bécsi bérházban élve rászokott a rendszeres sétálásra, olvasásra és a városi öltözködésre. Feladta a paraszti kultúráját és átvette a nagyváros, számára ott feltétlenül szükséges, életformáját. Negyven éves távollét után férje nyugdíjba került és hamarosan meg is halt. Az egyedül élő idős asszony, miután gyermekei családot alapítottak, feladta bécsi lakását és „hazatért", azaz egy állandó lakást szerzett szülőfalujában. Nyugdíja lehetővé tette számára, hogy a törpeparaszti környezetben továbbra is városi szokásai szerint éljen. Minden rokona a faluban élt, őt is mindenki odavalónak tekintette. Elvárták tőle, hogy úgy éljen, mint a többi korabeli idős asszony. Ha idegenként települt volna itt le, nem követelték volna ezt meg, tudomásul vették volna, hogy idegen és nem alakult volna ki közte és a falubeliek között egy áthidalhatatlan konfliktus.

Hazatelepülése idején a falubeliek még a szegényparasztok megrekedt életformájában éltek, lehetőségeik határán belül önellátók voltak. Kényszerkonzervativizmus írta elő, hogy mindenki – szószerint – haláláig dolgozott. A mezőgazdaság területén, tárgyi és szellemi kultúrájukban, gondolkodásmódjukban és ennek következtében íratlan törvényeikben (normáikban) nem tudtak semmit sem megváltoztatni. Ha ez az asszony tíz évvel később tér vissza, nem került volna szembe a faluval, mert ekkorra már a munkaképes férfiak ingázók lettek és az idősek részére bevezették a paraszt-nyugdíjat. Ennek következtében ekkor már a legtöbb öregasszony nem kényszerült a mezőgazdasági munkában való részvételre. Mezőgazdasági gépesítés, monokultúrára való áttérés, a tömegkommunikáció (TV.) hatása, stb. új íratlan törvényeket alakítottak ki. Hajnalné (nevezzük így) azonban korábban tért vissza és ezzel megkezdődött története, amit a következőkben foglalhatunk össze.

Még bécsi álma volt, hogy egy kis kertje lehessen, és abban, ápolhassa virá-

gait. Ne zöldségeskert legyen. Ezt meg is valósította. Állandó ápolás, növényi tápszerek alkalmazása következtében virágai, amelyek nem voltak azonosak a falubeliekével, szépen és gyorsan nőttek. A többi asszony ezt először megcsodálta, hamarosan azonban kezdtek arról beszélni, hogy itt valami nincsen rendben. Erre az is okot adott, hogy nem árulta el a növényi tápszerek használatát.

Lakása, elsősorban konyhája, Bécsben természetes lett volna, de itt 1950 körül még ismeretlen volt. A füstös konyháról a sparherdre való átállást helytelen lenne, egy, csak technikai innovációnak tekinteni. Megváltozott a tűzhely, de ennek következtében a kémény, a konyha funkciója és mérete (lakókonyha lett). Minden korábbi főzőedény elvesztette jelentőségét a táplálkozás tárgyi kultúrájában. A technikai berendezés, a tárgyak kicserélése, bizonyos körülmények között civilizációs probléma. A máról holnapra történt átállás mögött itt olyan szellemi folyamatok álltak, melyek jelentősége a szellemi kultúrában, évszázadok meggyökeresedett hiedelmeiben nem volt belső konfliktus nélkül megváltoztatható Hajnalné hazatelepülése idején nem volt már általános a füstöskonyha, de általános volt még az asszonyok szellemi kultúrájában az ahhoz tartozó hiedelem éppúgy, mint a régi konyhában főzött, az önellátáson alapuló táplálék. A formalista értelemben értendő formai változás nem jelentett egyidejűleg tartalmi változást is. A falu asszonyai és Hajnalné között nemcsak azért támadt megoldhatatlan konfliktus, mert az ő konyhája technikailag a faluban ismertelen magas fokon állott. Ő a városból jött, ott más a divat, mondták. Az már problematikusabb volt, hogy a magányos öregasszony más, nagyrészt vásárolt nyersanyagból gyorsan főzött és a falu táplálkozásrendjében ismeretlen ételeket „varázsolt".

Lakását nem lakókonyhára, hanem szoba-konyhára rendezte be. Látogatóit általában a szobába vezette be. Konyhája a „privát szférájához" tartozott, ami itt elképzelhetetlen. Aki oda bepillantott, az csak a sok kis „apró skatulyát" látta a kredencen. Az általános hiedelem szerint, a boszorkány szerei kis zacskókban vagy skatulyákban vannak (Lásd 204. sz. történet). Mivel betegsegélyzője révén rendszeres orvosi kezelésben részesült, különböző tégelyekben kenőcsei álltak szobabeli sublótján. Így aztán elterjedt a hír, hogy „keni magát".

Az idős asszonyok viselete a faluban fekete. Ezt a ruhát azonban csak vasárnap templomba menetelkor vették magukra. A hét folyamán színevesztett, a piszkosabb munkára is alkalmasabb, foltozott ruhadarabokat hordták. Ha napközben a helyi üzletbe mentek bevásárolni, akkor legfeljebb csak a kötényüket cserélték ki. Hajnalné kora reggel vagy este hagyta el lakását, mindig gondosan feketében öltözve látták az utcán. Idős asszony kora reggel vagy alkonyatkor itt nem járt feketében. Ez a boszorkányok jellemzője volt.

Hajnalné kereste régi, fiatalkori kapcsolatait, látogatta ifjúkori barátnőit. De ezt csak hazatelepülésének első szakaszában tette, mert minden készsége ellenére sem talált közös beszédanyagot. A hajdani lányokból, a faluban elhasználódott idős asszonyokká vált társaknak mások voltak a napi gondjai, mint az életformából elvándorolt és a város gondjaiba belenőtt Hajnalnénak. Nem értették meg egymást, mindegyik más világban élt. A falu hitt hiedelmei számára idegenné váltak. Nemcsak hogy lekicsinyelte őket, hanem megjegyzéseket tett, mint pl. hogy ő hajlandó lenne éjjel kimenni a határba azokhoz a fákhoz, amelyeken a boszorkányok gyűléseiket tartják; avagy az istállóban talált békát nem szabad

megölni. A falu legtöbb asszonyával, miután „gyanússá vált”, konfliktusba került. Hamarosan a férfiak is kezdtek kitérni előle, a gyerekek pedig nemcsak hogy csúfolni kezdték, hanem döglött macskát és piszkot dobáltak be kertjébe.

Így aztán érthető, hogy az idős asszony később nappal alig hagyta el otthonát és csak kora reggel, illetve estefelé ment ki, de nem az utcára, hanem a kertek mögött a mezőre, a patakpartra. Ott sétált, vadvirágot szedett, vadsóskát gyűjtött a napnak annak a szakaszában, amikor harmat volt. És méghozzá feketében! Ez az asszonyok számára nemcsak elképzelhetetlen volt, hanem bizonyság is, hogy boszorkány, mert „harmatot gyüjtött”, amivel „baszorkányozni” tudott. Szoknyáját „vagdalta ide-oda”. Senki sem akart arra gondolni, hogy ő a harmatos helyeken szoknyáját megemelte, hogy az ne legyen nedves.

Hajnalnét a közösség kitaszította, megszakadtak kapcsolatai. Hamarosan néhány rokonán és egy-két családot kivéve senki sem beszélt vele, senki sem látta szívesen házában avagy háza körül. A hazatérés és a kizárás között évek teltek el, amelyek folyamán a Hajnalné boszorkányságába vetett hit újabb és újabb bizonysággal gazdagodva mindig erősebb lett és mint állandó beszédtárgy gyűlöletbe ment át, amely a félelmen alapult.

A nyílt üldözés, a teljes megvetés akkor vált általánossá, amikor egy hajdani barátnő fiúunokája mit sem gondolva újabb asszonybeszédre adott okot. Ez az ok lényegében nem volt más, mint csak az, hogy egy, az öregek hiedelemvilágát lebecsülő fiatalember az anyai zaklatás elől annak boszorkányhitét kihasználva tért ki. Ebből alakult ki Hajnalné és a falu asszonyai közötti feszültség legmagasabb fokán az a konfliktus, amely az öngyilkossághoz vezetett. A kezdet és a befejezés között mintegy tíz év telt el.

Amikor Hajnalné szülőfalujába hazatért, természetesen minden hajdani barátnője szívesen látta a „városi asszonyt”. Ő is szorgalmasan ápolta a feléledő kapcsolatokat és igyekezett magát hasznossá tenni. Ő is nagyanya volt. Unokái Bécsben éltek. Hajdani leánytársai is nagyanyákká váltak a faluban. Neki nem voltak napi gondjai, nem kellett mezei munkára mennie, háztartása nem jelentett jelentős feladatot. Volt elég szabad ideje. Így aztán szívesen vállalkozott gyerekápolásra. Többek között, egy nyáron át naponta elment egyik barátnője házába, vigyázott annak unokájára, hogy amaz a mezőre mehessen. Ekkor még nem állt boszorkányság hírében. A kisfiú megszerette Hajnalnét és az is őt. A család is köszönte a segítséget. A következő nyáron a nagyanya otthon maradt, nem volt már Hajnalnéra szükség, de az azért néha-néha csak odalátogatott.

Az idők folyamán lassan kialakult az eddig leírt feszültség és közben a kicsi fiúból iskolásgyerek, majd ipari tanonc és ingázó szakmunkás lett. Mint gyerek, még hallotta az asszonyok titkos beszélgetéseit, de mint tanonc nem élt már bent a falu életében. Ingázómunkásként egy távol eső városban dolgozott, és csak hétvégén jött haza. Pénze és ideje lévén, látogatta a lányos házakat, egy-egy lányt meghívott autókirándulásra is. Aztán, ahogy szokás, egy házhoz, anyja egyik barátnőjének lányához, egyre gyakrabban járt. Ez az élet rendje és a falu tudomásul vette, hogy itt házasságra kerülhet majd sor. A két anya már nászasszonynak tekintette egymást. Aztán valami közbejött. A legény gyerekkorában sokat hallott a megnyomásról. Arról, hogy éjjel egy láthatatlan gonosz ráül az ember mellére, fojtja és kínozza. Annak idején ő is hitte ezt. Egy új életformába belenőve a meg-

nyomás számára a parasztok hajdani buta történetévé vált. Az ő szemében igen, de nem a falubeliekében.

Legényünk minden hét végén rendszeresen hazajárt és a szombat, vasárnapi napokat egyre inkább egy bizonyos lány társaságában töltötte el. S egyszerre mi történt? Péntek este nem jött, hírt sem adott és csak később közölte, hogy a következő héten sem jön haza. Amikor végre ismét otthon volt, nem ment el este hazulról, csak ténfergett, le-lefeküdt. Rosszul nézett ki. Aztán heteken keresztül ismét kerülte faluját, elsősorban azonban a lányt. A két anya a házasságkötést már csak formai lezárásnak tekintette és mindketten tanácstalanul álltak. Végül is az anya szóra fogta fiát, aki azt válaszolta, hogy retteg hazajönni, mert itthon egyetlen éjszaka sincsen nyugta, éjjel nyomják, kínozzák, valaki nemi szervét méter hosszúra húzza, már mindene fáj. Az igazi okot, azaz hogy egy belső-ausztriai motorkerékpár kirándulás alkalmával felbukott és sérülése innen származik, nem mondta meg, mert ennél a balesetnél egy más, nem falubeli lánnyal volt együtt.

A megnyomás történetünk idején még a falu aktív hiedelemvilágának része volt. A két anya meg is tárgyalta egymással az ügyet és találgatták, ki akarja megakadályozni a házasságot. Miközben este a konyhában erről beszéltek, a szobában fekvő fiú kiabálni kezdett, hogy a nyomás megint rajta van, heréjét nyomkodja valaki. Amikor befutottak, nem láttak senkit. Sem macska, sem béka, semmi! A szoba közepén lógó lámpa himbálózott, de a fiún kívül egy lélek sem volt fellelhető. Az egyik asszony a bezárt ablakhoz ugrott, és a falubeliek által nem járt közben, a ház előtt, éppen Hajnalné ment. Este, fekete ruhában, önmagával beszélgetve. Így találták meg a nyomót, aki szellem formájában ront, de ha eltávozott a rontás helyéről, kénytelen emberi alakját felvenni! Másnap az egész falu meg volt győződve arról, hogy a gonosz „bécsi boszorkány” nyomta meg a legényt és tette nemzőképességét ideiglenesen tönkre. Néhány nap múlva, egy reggel az öregasszony a tó vizébe ugrott. Félőrülten elmenekült abból az életből, amibe negyvenéves távolléte alatt visszakívánkozott, amibe viszont nem tudott szellemileg újra belenőni. Nem tudta elviselni az asszonyközösség – hajdan számára is természetes – ítéletét. A falu túlélésbe vetett hite erősebben hatott, mint a városi polgárrá vált, a faluban született, de az abból kinőtt asszony magabiztossága.

Ma, huszonegynéhány év elmúltával, még mindig hallgat a falu. A fiatalok, új életformába belenőve nem ismerik a történteket, és az öregek egymás között sem emlegetik Hajnalnét. Vélt cselekedeteit sem. Évekig tartott, amíg apránként összeszedegettem az erre vonatkozó adatokat. A pszichológiai értékelést nem tekintem feladatomnak, a háttérben túl sok, korunkban megoldatlan probléma vár még megválaszolásra. Számomra szakmailag itt most az a fontos, hogy a hit, egy a történelmi sorsközösség során kialakult embercsoport egységének ez a hite, nem azonos a vallással akkor sem, ha a két fogalmat bizonyítottan ezernyi szál köti össze egymással.

A falu élete nyilvános. Nyilvános a feszültség, a konfliktus, nyilvános a titok. Ez vagy az, így vagy úgy, mindenkiről beszél, mindenki ítél. Szeretet és gyűlölet, előítélet és káröröm kíséri a közösség mindenegyes tagjának mindenegyes lépését, szavát. Ez minden korban a belső életformához tartozott és tartozik ma

is. A családok, rokonságok, szomszédságok, a szerek közötti feszültség menti meg a közösséget a belső törésekhez vezető konfliktusoktól. *Probléma nélküli falutársadalom nem létezett sohasem, sem itt, sem máshol. Nem az egyes személyek érdekei, hanem a „MI" közösség holnapja biztosításának szükségessége írta elő, hogy a belső ellentéteket az együttélők, az egymástól függők közösen, nyilvánosan oldják meg. A falu kultúráját, de minden más közösségét is, nemcsak a „megoldási készség", hanem a „megoldási képesség" jelentette. Aki nem tudott a közösséget érintő problémákkal megbirkózni, akinek nem volt meg a megoldási készsége és ezen keresztül a „mi" megoldási képességét gyöngítette, kénytelen volt a közösségből kiválni.*

A falu társadalma, minden látszólagos jel ellenére is, egy zárt szellemi és anyagi együttest jelentett. Ez a zárt szellemi és anyagi együttes azonban sohasem volt mereven megszilárdult, hanem a „mi" érdekei szerint állandóan változott. Ez nem zárja ki a személyiségek létezését. Az állandó, mindig megismétlődő belső harcok akarva, akaratlan próbára tették az egyes személyeket és kényszerítettek mindenkit, hogy személyes képességét kifejlessze. Mindenkinek meg kellett találnia személyes útját. Ha ez az út a többség számára nem volt járható, nem volt a falu holnapja érdekében használható, a közösség és az egyes személyiség között nem feszültség, hanem konfliktus lépett fel és végül is mindig a faluegyüttes maradt a győztes. *A hagyományos kultúra egyik jellemzője éppen az a tény, hogy sohasem egy konzumáló, hanem, az adott lehetőségeken belül, közösen alkotó egységhez tartozott.*

Ebbe a belső rendbe mindenki belenőtt. Aki pedig kívülről jött be, az vagy alkalmazkodott ehhez, azaz a belső íratlan törvények szerint élt, vagy konfliktusba került önmagával szemben is. Ugyanez történt akkor is, ha valaki a faluból kiválva egy más közösség íratlan törvényeit vette át és ezeket egy esetleges visszatérés után nem adta fel. Ebből fakadtak Hajnalné konfliktusai.

Hasonló történt a hajdani kisfiúból legénnyé felserjedt fiúval is, aki ugyan fizikailag és érzelmei szerint a faluhoz tartozott, de az általános iskola befejezése után szellemileg nem élt bent. Amikor falubeli kedvesével megszakította kapcsolatait, nem volt bátorsága az okot közölni, hanem, önmagában ostoba tréfának gondolva, olyan kifogást hozott, amelyik az asszonyközösség akkori hiedelemvilágát súlyosan érintette. Az ő személyes kultúrájában az már nem játszott szerepet, ami ekkor még a falu kultúrájának szerves részét képezte, egy, az akkori faluökológia egyik fontos faktora volt.

A közösség tagjai számára ezeknek a hiedelmeknek egy része szorosan hozzátartozott a termeléshez. Mások különböző változásoktól kiszorítva legfeljebb a kihaló korosztályoknál éltek, avagy hordozói kihaltak és használatuk létalapja, gazdasági, társadalmi és szellemi okokból kifolyólag már korábban megsemmisült, eltűntek vagy átmentek az elbeszélésanyagba, azaz hiedelemmondák lettek. A hiedelemjelenség, amelyik él, amelyik betölt egy funkciót, a termelés aktív részese, és ha az emberi élettel, az állattenyésztéssel vagy az erkölcsi törvényekkel függ össze, végső soron a jövő érdekében hitt és gyakorolt cselekmény. Ha valaki ezeket csak mint, egyes jelenségeket, azaz az adott életformától, a meglevő viszonyoktól elszakított hiedelemanyagként vizsgálja és a funkció aktivitását nem rögzíti, egyoldalú és történetietlen eredményekhez jut.

A kiskorában Hajnalné ápolgatta fiú csak az elmondott szavakat, az elhangzott történeteket ismerte, azok életformán belüli szerepét azonban már nem tudta megérteni. Ezért alakult ki egy kettős kultúra konfliktusa.

A HIEDELEMJELENSÉGEK CSOPORTOSÍTÁSA

A HIEDELEMJELENSÉGEK CSOPORTOSÍTÁSA

1. A „megcsalt hiedelem”
2. Lucaszék
3. Sárkány – garabonciás – táltos
4. Boszorkánymester
5. Ördöngősök
6. Ludvérc
7. Lidérc
8. Elásott kincs
9. Keresztút
10. Tüzesember
11. Srátli, srátlicsibe
12. Kígyó
13. Keresztelő, egyházkelő
14. Váltott gyerek
15. Megnyomás
16. Megigézés, szemmelverés, szenesvíz
17. Öntés – vízöntés
18. Hazajáró halott, nyugtalan szellem
19. A boszorkánytudomány megszerzése és továbbadása
20. Boszorkány állatalakban
21. Tárgyak és a boszorkányság
22. Kötés, oldás
23. A tehénrontás javítása
24. Esti tilalom
25. Boszorkánymulatság
26. Ökrök a diófán
27. Boszorkányfánk
28. Meglovagolás
29. A nyőgéri repülés
30. Forgószél
31. Az éjszaka ismeretlen rémei

1. A „MEGCSALT HIEDELEM”

A hiedelemmondákhoz tartoznak azok a történetek is, amelyek véletlen folytán, vagy szándékos félrevezetésből fakadóan egy közösség hitvilágára épülve elbeszéléssé váltak. Ezek vizsgálata nemcsak hiedelemjelenségeket mutat fel, hanem arra is választ ad, hogy a technikai fejlődés következtében milyen alakulás állt be. Legtöbbjük, gyűjtésünk idején, már csak trufaszerű formában fordult elő. Ezeket a „Megcsalt hiedelem” cím alatt tárgyaljuk, mert a történetek magja még ma is él, de a hozzájuk kapcsolódó események nevetséges szituációt teremtettek.

Az éjjeli temető, a földből kikerült emberi koponya, a hiedelemvilágtól elválaszthatatlanok. Az evvel kapcsolatos hitbeli jelenségek felsorolása itt feleslegesnek látszik, most csak azokat említem meg, amelyeket valaki átélt, komolyan is vette a történteket, de a később kiviláglott komikus körülmény őt és környezetét nevetésre avagy tévhitének önkritikájára kényszerítette. Így pl. az éjszaka kocsival utazó ember lovai a temető mellett megállnak, a kocsit ijedten visszafelé tolják. A férfi megijed, mert maga is fél éjjel a temetőben. Elszántan leugrik a bakról, hogy az éjszakai szellemet agyonlövi. A „Kisködmön” elbeszélésének ez a része a hiedelem tartozéka. A megijedt ember akkor lélegzik fel, amikor meglátja, hogy a lovak nem valami szellem előtt hőkkölnek, hanem a kocsi előtt két kutya ragadt össze, és azért nem mennek lovai tovább. Az elbeszélő ezt tréfaként mondta el, de azért éjjel a temető körül mégiscsak félelemmel megy el.

A „Kisködmön” 83. számú története a halott ember feltámadásával függ össze, ami a hiedelemvilágban máig is több változatban él. Itt a halottaslepedőbe tekert halott szállítás közben felül, és erre a temetési nép úgy megijed, hogy mindenki elszalad. Amikor később rájönnek, hogy a lepedő a kerékagyra tekerődött és ennek következtében került a halott ülő helyzetbe, mindenki nevet, viccként mesélik el, de a hiedelem mégis erősebb marad, mint a vele párosult komika.

Amikor tökből emberi arcot, szemeket, szájat vágnak ki és gyertyát gyújtva benne a temető mellett kirakják, nemcsak a leányok ijednek meg, hanem az idősebb férfiak is gyorsabban mennek. A földből kikerült emberi koponya még nappal is belső félelmet okoz. A „Kisködmön” 87. sz.-ú történetében a sírásó a halott ember koponyáját kiteszi a sír peremére és tovább ás. Amikor ő és más jelenlévők észreveszik, hogy a koponya ide-oda mozog, majd belegurul a sírba, mindenki elszalad. A csendőrséget is kihívják, mert „itt valami boszorkányság van”. A rend őrei is viszolyogva vizsgálták meg a mozgó koponyát. S annak ellenére, hogy megállapították, egy béka volt benne, az mozgatta és ezáltal az eset nevetségessé válik, a történet elbeszélésekor a koponya mozgása erősebben hat, mint a később elmondott ok. Egyesek, ezt az állítólagosan megtörtént esetet úgy mesélik el, hogy a mozgás okát elhagyják.

A sötét vagy holdvilágos éjszaka minden járókelőt óvatosságra kényszerít, és ez még jobban így van akkor, ha a helyi hiedelemvilág tele van olyan tilalmakkal, amelyek az éjszakai szabadban járással kapcsolatosak. A nem magabiztos

ember ilyenkor nemcsak a levélzizegésre rezzen össze, hanem olyan jelenségektől is megijed, amelyek nappal fel sem tűnnének. Ha az ilyesminek nem megy utána, negatív hitében megerősödik, de ha van elég bátorsága, világosságot hoz a sötétségbe. Erre jó példa a „Kisködmön" 86. sz. elbeszélése, amelyben a hazamenő legények egy fehér valamit látnak a föld felett a levegőben úszni. Az első meghökkenés után bátorságot merítve addig követik, amíg végre rájönnek, hogy a „kísértet" egy nagy fehér kutya, amelynek fekete lábai vannak. Ugyanígy az éjjel hazamenő legény is meghökken, amikor valami fehér áll előtte. Van bátorsága, a technika fejlődése következtében „batterilámpája" is, és rávilágít. Akkor látja, hogy egy felállított meszesteknő. Nem tette volna ezt, meggyőződéssel mondta volna el, hogy egy halott szelleme volt. („Kisködmön" 85. sz.).

Hasonló történetek alakultak ki mind a három nyelvcsoportnál, de azoknak az elbeszéléseknek a száma is nagy, amelyekben valaki a többség hiedelmét kihasználja. „Nagyapám egyszer korán reggel ment kaszálni. A kaszával. És itt nálunk két híd van. Egyik itt fent a kovácsnál, a másik meg ott lent a malomnál. Hát, ahogy a kovácsnál által akar menni, most nem egy boszorkány ül ottan? Nem? Na, jól van, gondolta, nem muszály nekem itten átmennem, majd a malomhidnál megyek át. Hát asztán, amikor a malomhidhoz ér, most meg már ujra ott ül az a boszorkány. Hát, most gondolta magában, elmegyek mégeszer fölfelé és ottan megyek át a hidon. Megnézem, talán nincsen ottan az a boszorkány. Hát közben már egy kicsit világosabb lett, aztán nagyobb lett a kurázsija. Asztán mondta, most levágom a kaszával, mondta, mindegy, ha ördög is vagy, most levágom a gallérodat. És utánafutott. Na, a boszorkány is elkezdett futni és aztán egy háznál be! Na, és az az asszony volt ott, az akarta a férfiakat ijeszgetni. Egy kendőt terített magára és akkor olyan volt, mint egy boszorkány." (Rotenturm /Vörösvár. 1963. Német nyelven mesélve.) Ebben az esetben nem a boszorkányban hívő férfit ítélték el, hanem az asszonyt, aki a falu hiedelméből ilyesmit csinált. Élete végéig nehezteltek rá, nem bocsátottak meg neki sohasem.

Ugyancsak Vörösváron történt meg az az eset, amikor Pesti Ernő a babonás susztert, aki éjjel becsípve hazafelé ment, bagolyhuhogással úgy megijesztette, hogy az futásnak eredt. („Kisködmön" 90. sz.) A susztermester később nem vallotta be, hogy félt, de Pesti sem merte neki nyíltan megmondani, hogy ki volt a halálmadár. Így aztán nem a falu lakói, hanem csak Pesti családja nevette ki a mestert. Pesti később maga mondta, hogy nem is vállalta volna magára, mert ha megtudták volna, nem lett volna nyugta a faluban.

A petróleumlámpa idején, azaz az elektromos világítás előtt, főleg a fiatalok gondoskodtak arról, hogy ilyen, a boszorkányok nevében történő „visszaélésekre" került sor. A 85. sz.-ú történetben az apa haláláig esküdött arra, hogy boszorkány nyomta meg, pedig a valóságban csak az éjszaka titokban elcsavargott lánya tévesztette el a sötétségben az ágyat és nem az anyja, hanem apja ágyába akart becsúszni. Ugyancsak azonos motívum mutatkozik meg a 84. sz. elbeszélésben. A megnyomás hite el volt terjedve a faluban és annak ellenére, hogy csak asszonyt nyomott meg a boszorkány, a trúd, a padláson öccsével együttalvó legény éjszakai nyugtalan járkálását avval igyekezett indokolni, hogy amint elalszik, valaki „rájön", megnyomja. Amikor a megnyomás okozója, aki a szembe lévő ház-

ban lakott, ismertté vált, el is vette feleségül. A történet a családban maradt, de a fiútestvérek körében elbeszélés anyaggá vált.

A 86. és a 87. számú elbeszélések megvilágítják, hogy a legények szórakozása milyen formában használta ki a falubeliek hiedelemvilágát. Elég volt csak egy cérnára kötött zsebkendő, amelyet az úttestre raktak és ha valaki felemelte, „a zsebkendő kiugrott a kezéből", behúzták a léckerítés mögé. Másnap mindenki a boszorkányságról beszélt. Ezt éppenúgy nem árulták el, mint ahogy az akkor bevezetett villanyvilágítás vezetékén átdobott madzagon táncoltatott rongybaba által kiváltott rémület okairól is csak hosszú évek múltával beszéltek a tettesek akkor, amidőn már maguk is a fiatalok fölényeskedését feladva bent éltek a felnőttek hiedelemvilágában. A rákövetkező fiatal generáció folytatta tovább.

Amikor az utcai villanyvilágítást a délburgenlandi falvakban is bevezették, a legrövidebb időn belül megcsökkent az ilyen éjszakai cselekmények száma. Az utca világossá vált éjszakája sok, evvel a napszakkal kapcsolatos hiedelmet fölöslegessé tett, a látó ember nem hitt a sötétségben látottnak véltben. Ugyanakkor azonban az elektromos árammal kapcsolatos eszközök is bejutottak a hiedelemvilágba. Erre jó példa a „Boszorkány halála" c. fejezetben említett esemény, amikor a megnyomó gonosz a villanylámpán himbálózott. Újabb, a faluban még ekkor nem ismert elektromos eszközök, így pl. magnetofon is, rövidebb vagy hosszabb ideig ható hiedelmek kialakulásához vezethetnek. Korábbi hiedelem gyakran átmegy a technikai világ jelenségeibe.

2. LUCASZÉK

Pesti Ernő, a Csajtárói Vörösvárra áttelepült elbeszélő szerint a lucaszék elkészítése az egyik leglehetetlenebb feladat. Tizenhárom fajta fából, tizenhárom nap alatt kell elkészíteni. Fel is tette a kérdést, hogyan lehet tizenhárom fafajtát találni, meg aztán az nem is úgy van, hogy valaki csak nekiáll és csinálja. Ezt a munkát titokban kell végrehajtani, senki sem tudhatja meg karácsony előtt, mert ha mások is tudják, akkor elmegy az ereje. Nappal még csak hozzá sem szabad nyúlni, este kell csinálni vagy éjjel. Karácsony éjjel úgy vigyék a templomba, hogy útközben senki se láthassa meg. Ez se könnyű dolog. Ehhez még azt is megjegyezte, hogy az egészben az a legnehezebb, hogy idegekkel is ki kell bírni.

A fentiek kiegészítésére mondta ezt „Kisködmön" 57. sz. számú elbeszélése után, akkor mikor már a felvételt befejeztem és magnetofonomat kikapcsoltam. Amikor megkérdeztem, mért nem mondta ezeket már előbb is, válaszolta, hogy erről nem beszélnek, ez természetes.

A lucaszék készítésének kezdete Luca napjával függ össze, azzal a nappal, amelyik lényegében az asszonyok világában jelentős. A lucanapi szokásokra itt nem térünk ki, arra majd egy későbbi munkában kerülhet sor. Itt erről csak annyit, hogy az e napi szokások az asszonyok életével függenek össze és nem tartoznak az elbeszélésanyaghoz. Más a helyzet a lucaszékkel, amelyhez asszony még csak hozzá sem nyúlhat, azt a férfiak csinálják, illetve csinálták kivétel nélkül, és erről egyetlen asszony sem beszélt. Ez kivétel nélkül a férfiak elbeszélésanyagához tartozik akkor is, ha mindenki hitte.

A lucaszék készítésénél nem találunk lényeges különbségeket, ezek csak a használatban mutatkoznak meg. Az egyik változat szerint a templomba viszik magukkal az éjféli misére, a másikban ugyancsak karácsony éjjel valahol egy keresztúton áll rá az a kíváncsi férfi, akinek elég bátorsága van.

Az első változat legteljesebb leírása Középpulyáról (Mitterpullendorf) származik. „Aszt hallottam, hogy itt Középpulán vót egy férfi, aki hát föllett heccűve, mongyuk, hogy két évig köll egy lucaszéket építeni, hét év alatt kö mekkészűnyi. És hét évig minden házba, akinek máktya vót, hogy attú egy kanál mákot kérni. És a hetedik évbe, éjfélimisére aszt a lucaszéket a templomba vünni. És az üllető arra ráül és akkor az összes boszorkányok, ami létezett, azokat meglátta a templomba. Mikor a mise kilett, akkor a lucaszéket otthatta és fogta a mákot és még a lakássába nem ért, aszt mindig hátraszórta. A mákot. Még aszt a boszorkányok össze nem szedik, az illető után nem tud utánamenni. Hát ártatlanok. Ha eccer a lakásba van, nem vót má teheccsége a boszorkánnak valamit csinyáni. Ha útközbe ecsipik, akkor széttépték vóna. De, minekutána minden szem mákot össze kö szennyi, csak akkor tud utánamenni." (Phon. Arch. Nr. B 6729.)

Pesti Ernőről, a boszorkányos hírben álló vörösvári elbeszélőről mondják, hogy ő megpróbálkozott a lucaszékkel. Ezt ő nekem nem vallotta be. Csak annyit mondott: „A lucaszék úgy néz ki, mint egy rendes szék. Eszt megakartam én sa-

játmagam is valamikor próbáni, dehát eszt csak a plébánosnak a beleegyezésével lehet csak megcsinyálni. Nem lehet, nem tudom, irnix-dirnix, csak ucccsinájjuk. Igye, ha a plébános beleegyezik az egész dologba, akkor meglehet csinyáni. De különben nem."

Mint ahogy általában ismert, így a burgenlandi magyar nyelvű településeken is, a lucaszék a boszorkányok megismerésére szolgált. „Hogyha megakargyák néznyi, millen a baszorkán, ekőmennyi éfélimisére. De lucaszéket kő csinyáni. De aszt csupa faszegge, fábú. És éféli misekor este kell az utolsó szeget beleütnyi. Asztat evüszik, ahol bemennek a templomba, (azaz hátul), akkor oda fölának. Akkor osztán megláttyák, hogy a baszorkán mind hátrafelé néz. Aki a baszorkán, az nem az oltár felé, visszafelé, a népek felé. Asztán monták, annak szarva van. Dehát ez mind mese ám. Asztán úgy mesték, monta egy: Jaj, a keresztanyámnak legnagyobb szarva van! Asztán a fiju ollan beteg lett vóna bele azután, hogy se élő, se halott nem vót. Asztán horták mindenhová. Asztán Zalaegerszegen lett vóna egy bábaasszony, hogy az segitett rajta."

Egy másik adat csak arról ad hírt, hogyan kell a lucaszéket elkészíteni és mit csinálnak vele a templomban. „Luca naptyán keszték el. Akkor készrecsinyáni. De csak faszegge tutták összeszegeznyi. Vasszegnek benn nem szabadott lennyi. Egyfajta fábul köllött aszt csinyáni. Egy fárú. Semmi ojjan cikcakk szárúnak nem szabadott lenni. Csomó sem nem lehetett benn. Akkor aszt a széket megcsinyáta karácsony éccakán. Akkor evitte magávo a templomba, és a szentőtviztartó ahun van, oda letette. Oda fölállott. Mikor a pap az Urat főmutatta, akkor a boszorkányok mind hátranésztek. Errü megtutták, ha a ja boszorkány. Azok nem tutták ugyi, hogy mi készülődött, vagy mi sem." (Phon. Arch. Nr. B 6423/8.)

Az elkészítésre vonatkozó adatok bizonytalansága arra enged következtetni, hogy a lucaszéke, gyűjtésem idején már teljes egészében az elbeszélés anyaghoz tartozott. Pesti változatában szabad vasszeget is beleütni, másik adat szerint csak a faszeg lehetséges. Az egyik elbeszélő szerint csak egyfajta fából, egy fáról, másik azt említi, hogy olyan tizenhárom fafajtára van hozzá szükség, amit a víz sodrott össze. Egyik elbeszélőnél mákot szednek fel a templomból hazamenekülő után futó boszorkányok, a másiknál a mákhéjat, az egyiknél egyedül fut hazafelé, a másik változatban legénytársai fogják közre, azok védik és kísérik haza. Az egyik hiedelemmondában szarvuk van a boszorkányoknak, a másikban tollsöprű van a fejükön, a harmadik szerint semmi sem. Aki visszafordul, az biztosan boszorkány.

A „Kire marad a kisködmön" c. munkám 217. számú elbeszélése egy, az eddigiektől eltérő változatot említ meg. Ez nem Burgenlandból, hanem a muravidéki Kámaházáról (Kamovci) származik. „Szóva kiment a keresztútra. Lucaszéket csinyát és karácsonyéjje kiment a keresztúton. Ahol a keresztút van és ott leűt. Magának keritett. Arra székre ráűt és keritett. Nem tudom, micsoda botta keritett magának ollan kört, hogy oda be nem mehetett. Egyéves mogyoróvessző, vagy mive keritett magának és oda nem ment be. Itt vót egy kanász, akire aszmonták, csordásfarkas. Aki akart valami ördöngős dógot keresnyi, az lucanapján ekezdett csinyáni egy széket. A széket csinyáta karácsony éjjelig. Karácsony éjje küvitte a keresztútra. És a keresztúton keritett magának egy kört, amihöl bellebb nem mehetett a gonosz és ott várta, mi történik vele. Mentek ottan szekerek.

Nyargalásztak, kijabátak: Szalaggy, fuss fére, mer fötiprunk! Meg minden. De ki vót mondva, nem szabad neki emenni onnan, míg a templombú jövők nem keresték fő. És háromszor is megismételték esztet."

Ez az elbeszélés ugyan a lucaszékkel függ össze, de már átvezet a „csordás farkas" hiedelmébe. Nem a boszorkányok felismerésére szolgál. A készítő „ördögi jogot" kért.

3. SÁRKÁNY – GARABONCIÁS – TÁLTOS

A mesék sárkányát, azt aki a királylányt követeli, és az alvilágban élő sárkánysógort ismerik, de ennek itt nincs hitbeli szerepe, ez mese. A hitvilágban egy kígyószerű állat él, amelyiknek mindig csak egy feje van, és lényegében nem más, mint a *felhővezető,* vagy a táltos lova, és amelyik a falvak fölött átvonul, ide-oda csapkodó farkával vihart, jégesőt hagy maga után. Egy csodálatos hatalommal felruházott embernek van alávetve, annak ellentmondás nélküli szolgája. A mesék sárkánya szeret, gyűlöl, küzd és, az ember egocentrikus beállítottsága miatt, következetesen veszít. A hiedelemmondák sárkánya nálunk emberi parancsra engedelmeskedik, hogy azután ismét szerepét vesztve, a jelentéktelenségbe süllyedjen, és mint ilyen csak az ártó erejű ember ártó szerszáma. Az ártástól félő emberek védekezési eljárásai sem rá vonatkoznak, hanem gazdájára, vezetőjére, aki fél a fémtől és a keresztény hit szimbólumaitól, legyen az csak egyszerű keresztvetés, vagy a harang szava. „Hatalmuk vót. Hát, Istenem, mindenféle hatalmuk vót. Előbb hiszen vót hatalmuk emberekre is, meg mindenre. Hát akkor eléjbeállottak az izéve, a kenyérlapátta ugye, mikor látták, hogy mast például jön. Hát akkor mentek, egy keresztet vetettek és erre integettek, hogy mennyen el innejt. Példájul mast én ezen a vidéken fekszek, eküttek máshová. Aszt még mast is csinyájják. Ittennek is több hejen megcsinyájják. Meg szentőt virágot ugyé, oltárról a virágokat leszedik, úgy Úrnapján az oltáron vannak, asztot, és hamarosan tüzet csinyának és asztot a tüzreteszik. Aszt megcsinyájják mast is. Az evangélikusok, má többtű hallottam, hogy fejszét izének le, vágnak le. Meghát a tüzet, ha van is, kióttyák, merhát ojjankor nem jó tüzetrakni.” (Phon. Arch. Nr. B 6790/13.)

Ugyanezt igazolja egy másik adat is: „Mikor ollan menydörgés van, nem is tüzenek. Mikor jégesső van, akkor a fejszét levággyák a földbe, vagy a sütőlapátot odateszik, hogy efordiccsák másfelé, hogy arramennyen a jégesső.” (Őrisziget.)

A mi sárkányunk nem reagál ezekre, mint ahogy a harangot sem ellene, hanem a rajta ülő felhővezető elkergetésére húzzák meg, aki a megszentelt fém hangjától igencsak irtózik és ettől menekülve elvezeti a földi termést megsemmisítő nyáját, az őt követő jeges felhőket is oda, ahol nem harangoznak, vagy pedig a harangnak nincsen ereje, de talán a harangozónak sem.

A délnyugat pannóniai harangtornyok kérdésével elég sokat foglalkoztunk. Megvizsgáltuk az építményeket, a harangokat, azok készítőjét és a díszítményeket is. Arról is sok szó esett, hogy a fa haranglábak az elnyomott protestánsokhoz tartoztak, amiből az valóban igaz, hogy II. József türelmi rendeletéig a protestánsoknak nem volt szabad kőtornyot építeniök, de ezek a tornyok a katolikus falvak nagy többségére is jellemzőek voltak. Amikor ugyanez a II. József a jég elleni harangozást betiltotta, vallási különbség nélkül lázadt fel a kelet és délstejerországi lakosság. A császár ezt a rendeletét vissza is vonta. Azt a „miértet”, ami a haranghoz (nem a harangtoronyhoz) való ragaszkodás mögött állt, eddig legfel-

jebb csak mellékes hivatkozásként említettük meg és éppen ez függ össze itt tárgyalt kérdésünkkel.

Német, szlovén, horvát és magyar anyanyelvű kisparasztok képezték a táj lakosságának többségét. Mindegyik nyelvcsoportnál sok volt a gyerek, kicsi a föld. Mindenki dolgozott megszakadásig és félt azoktól az ismeretlen rontó erőktől, amelyek a földbe belevetett életet megsemmisítéssel fenyegették. Megtették azt, ami fizikai erejüktől és ismereteiktől függően lehetséges volt, és akkor jött egy jégverés, amelyet éhezés követett. Ezt az ismeretlen rontónak tulajdonították és védekeztek, ahogy tudtak. A nyári zivatarok goromba felhői megtorlódtak az alpesek keleti peremén és ott rakták le jégbombáikat. Mindegy, milyen volt a lakosság anyanyelve, mindnyájan hittek, reménykedtek a túlélésben és így, nem véletlen, hogy egy, a nyelvi nemzetiségtől független, egységes hiedelem alakult ki. Ezszerint a jég-felhőket egy, a sárkányon lovagoló rontó erejű valaki vezeti. A felhők személytelenek, szellemtelenek, nincsen tudatuk. A sárkány is csak a meglovagolt szolga. Így hát arra kell hatni, akinek tudata van, aki szintén félni tud, ha arra kerül a sor. Ez a *felhővezető* volt.

A megszentelt harang szavának nagyobb erőt tulajdonítottak, mint a viharba beledobott baltának, vagy különböző szentelményeknek. Ennél nem az építmény, hanem az abban felakasztott harang volt a fontos. Egy pompás barokk toronyban lógott, vagy csak egyszerű fatákolmányon, az nem számított, fontos az volt, hogy elmúlik-e a veszély vagy nem. Mivel azonban a többség anyagi erejéből drága építményekre nem telett, a haranglábak száma volt nagyobb. Ha nem volt a harang beszentelve, nem volt ereje, ha öngyilkosra harangoztak vele, elvesztette.

Ha nem is volt a faluban templom, ott volt mégis a harang. Az sem volt mindegy, ki húzta meg ezt a harangot. A harangozó általában azok közé tartozott, akik „tudtak valamit", azaz, a délburgenlandi hiedelem szerint, képességük volt a gonoszt elhárítani. A canonica visitationes szerint, itt majdnem minden faluban a tanító volt a harangozó, akit a falu fogadott fel és, ha ok volt rá, dobta is ki. A harang közelében állott a tanítólak és ha goromba felhők közeledtek, parancs nélkül kellett neki harangoznia. Alsóőri adatok szerint itt még 1910 körül elkergettek egy tanítót, mert többször nem időben harangozott és egymásután háromszor verte el a határt a jég. Nem űzte el a sárkányon lovagoló személyt.

„Hát itt van Wörth, Stejerországban. Ott volt egy sárkány. Ha egy anyának tizenhárom fia volt, annyit szült, akkor a tizenharmadik tud azon a sárkányon lovagolni. Ott volt egy anya, akinek tizenhárom fia volt. A tizenharmadik fekete volt. Ezt fekete gyereknek nevezték. Nem? És ahol ez avval a sárkánnyal repült a faluk fölött, az összes kémény mind ledült. Akkor az aztán Szombathelyen szállt le. Akkor aztán vége volt. A wörthiek megszabadultak a sárkánytól." (Phon. Arch. Nr. B 9654. Stinatz.)

A fent leírt hiedelemmondából is világosan kitűnik, hogy nem a rémalak sárkány, hanem az azon lovagoló volt a főszemély. És ennek a személynek a tisztázása az egyik legnehezebb feladat. Első hallásra nevének sokasága meglepő. *Garabonciásdiák, rakoncátlandiák, sárkándia, sárkándiák, táltos,* avagy csak egyszerűen *foggal született gyerek,* de a *kengyelfutó* elnevezés is előfordul. Számunkra igen nehéz ezeknek az alakoknak szétválasztása akkor is, ha itt a hiede-

lemben bent élők bizonyos, az ő számukra világos megkülönböztetéseket tesznek. Mindegy, hogy hogyan nevezik, számukra az a fontos, hogy az egyik alak úgy tanulja meg rontó tudományát, a másik viszont evvel születik. A sok név ellenére is csak, két mágikus személyről van szó: a garabonciásdiákról és a táltosról. Mindegyik tud vihart, jeget hozni, de más, egymástól különböző képességeik is vannak.

Muravidéken egyaránt garabonciásnak és táltosnak nevezik azokat a korábbi vándorlókat, akiknek rendkívüli tudományuk volt. Ha egy ilyent nem fogadtak szívesen, panasz nélkül továbbállt, de vihar követte. („Kisködmön" 213. sz.) Alsóőrön: „Én asztat a fölhővezetőt (láttam) mikor gyerek vótam. Hát együtt lenek egy. Széles kalappa. Asztot én magam láttam. Aszt akkó aszonták: most gyün a fölhővezető. Csak ment az uton. Én láttam is, én láttam asztat. Esszíles kalappa!" (Phon. Arch. Nr. B. 6491/11.) Ugyancsak itt történt, hogy egy ilyen alak jött, szalmakötél volt a derekán. Figyelmeztette a parasztot, hogy vihar lesz. Nem hittek neki. Nagy zivatar, jégverés lett, ez volt a fölhővezető. (125. sz.) A csajtai major garabonciása kígyón lovagol, az embereknél kéreget, és vihart csinál, ahol csak megy. („Kisködmön" 217. sz.) A szigetiek ide sorolják be a „rakoncátlan diákot", aki viharfelhőn lovagol, „amolyan emeberalakú felhő úszik a levegőben". Ha látják mondják, hogy jön a rakoncátlan diák. (230. sz.) A garabonciásdiák él az olyan kiforrott formát elért hiedelemmondákban is, amelyekben nemcsak vihart támaszt. Így pl. Alsóőrön a befogadott garabonciás a zsuppfödél alatt leégette a pókhálót a teknőmaradékkal és nem lett baj, mert parancsolni tudott a tűznek. Amikor később a paraszt is megpróbálta, háza, mindene leégett. (81. sz.) Ugyancsak itt panaszkodott az asszony, hogy olyan szép tejföle van, de akármit csinál nem lesz vaja. A befogadott vándorlegény kiküldi, hogy majd ő gondoskodik a vajról. Az asszony be les és látja, hogy az bizony köpüjét klozetnak használja. Mikor a vándor behívta, köpültette tovább és igen szép vaja lett (100. sz.).

Ezeket az alakokat olyan földi lényeknek tekintik, akik tehetnek képességük szerint jót is rosszat is, akikhez udvariasnak, segítőkésznek kell lenni, mert megbosszulják magukat. Más a „táltos", aki ugyan vihart is csinálhat, de igen sok más tulajdonsága is van, és akit félve sajnálnak. Sokszor ezt is garabonciásnak nevezik, de ez gyakran foggal (egytől–hétig) jön a világra. A csajtai majorbeli elbeszélő maga is látta egy vihar alkalmával a garabonciásdiákot, aki táltos volt, amikor a kígyón lovagolt. Ennek születésekor hét foga volt már és csak hétéves korában kezdett el beszélni. („Kisködmön" 74. sz.) Ugyancsak itt alakult ki a két személy keveredéséből a táltos–garabonciás alakja. Fekete ruhában jött ki a vízből, és boszorkánykönyvből olvasott. Egy kígyót követ, amelyikre ráült és ahol repült, rombolt. Ez szerint még egy valódi garabonciással állnánk szemben, de továbbiak a táltoshit karakterisztikus jelenségeihez vezetnek át. Ez a garabonciásdiák úgy születik, hogy a háta már születésekor szőrös és hétéves korában eltűnik róla. („Kisködmön" 38. sz.)

Csajtán garabonciásnak nevezik azt a táltosalakot is, aki foggal születik, hét éves koráig otthon marad és azután eltűnik. Ember, vagy kígyó formájában a felhőben lovagol, de birkózni kell valakivel. („Kisködmön" 1. sz.) A foggal való világra jövés és a táltosság egyik, de nem kizárólagos jellemzője, ez el is maradhat.

Az egész délburgenlandi tájon belül ismerik a foggal született gyermekkel kapcsolatos hiedelmet. Több helyen azt mondják, hogy az ilyen gyerek nem lesz öreg, korán meghal.

Az egyik alsóőri ember unokatestvére is foggal jött a világra. Mondták is annak idején, hogy az ilyent elviszik 10–12 éves korában „sárkándiáknak". Búsultak is a szülei nagyon, de szerencséjükre a gyerekből nem sárkánydiák lett, hanem pap és ma esperes. Az elbeszélő még hozzáfűzte, hogy a sárkánydiák kalapjával tudja a felhőket irányítani és elkergeti a jeget. Ezt az alakot avval különböztetik meg a garabonciástól, hogy az nem rontó, hanem elhárító (145. sz.). Gyűjtésünk idején általános volt az a hiedelem, hogy a foggal született gyerek, tudós ember lesz, de életében sohasem talál nyugalomra. (183. sz.)

Leggyakrabban fiúgyerekek jönnek foggal a világra, de előfordul, hogy lányok is. Amíg a fiúk sorsa megnehezedik, a lányok másokét nehezítik meg. „Na, hát ojjan szájassak lesznek. Például itt vót egy asszony. Nem tudom, mast nincs meg. Hanem, az is. Aszt tudom, határozottan. Annak is vót má foga, mikor a világragyött. Hanem az ojjan szájas vót, hogy a falu végin vót, de asztat meghallotta, tuggya Isten, hol. Meghát ugyis ojjan hatalmas izének csinyáta magát" (Phon. Arch. Nr. B 6790/17. Őrisziget.) A gyerek fogalma alatt itt is csak a fiút értették, az vitte tovább a családot és talán ezért találunk több foggal született fiúgyereket, mint lányt.

A kórházi szüléssel ez a hiedelem egyre jobban visszaszorul. A stinatzi nyugalmazott bábaasszony: „Ma a mi falunkba semmit. Amikor én még dolgoztam, akkor igen. Igen, azt mondták, hogy az ilyen gyerek mindent meglát, mindent észrevesz, ami csak a világon van. Ha ilyen gyerek jön a világra. De nálam ez nem fordult elő. Régen beszéltek az ilyesmiről. De a kórházban, ahol én tanultam, ott jöttek gyerekek foggal a világra. Az orvosok akkor csak azt mondták, hogy ez nem jelent semmit. Aztán kihúztuk a fogat". (Phon. Arch. Nr. B. 9652/9.)

Ugyancsak jövőbe látó a foggal született gyerek egy másik stinatzi asszonynál is. „Arra, a jövőt látóra mondják »vidina«. Akkor, mikor valaki mindent lát. Az ilyen ember éppen úgy él, mint a többiek. Az ilyeneknek nem kell semmit sem tanulnia, annak már bent van a fejben, igen okos. Itt is volt, de azt nem mondták el, eldugták. Az Karintiában van. Az apja mérnök, az anyja egyszerű. Gyerekként olyan volt, mint a többi, csak fogai voltak már. Már iskolában jár. Jól tanul. Hát az összes házszámot kívülről tudta. Egy olyan kis gyerek! Annak idején még nem is járt iskolába. Egynek (itt) most hathetes korában már kinőtt a foga. De az semmi, csak az, aki már úgy jön a világra."

A táltosba vetett hit átment az allhaui csodadoktorra is, aki nemcsak gyógyítani tudott, hanem megkötötte az embereket. „Az allhaui csodadoktorról mesélték. Az ujságok is írtak a gyógyításairól. Akkor mentek orvosok is hozzá, hogy mekkérdezik. És a csendőrök nem tuttak bemenni hozzá. Amikor a kilincsre tették a kezüket, annyira köllött pisálni nekik, hogy mingyá összeakarták magukat pisínyi. Úgy védekezett. És azalatt az idő alatt, amíg a csendőrökke így izét, meglógott és úgy etünt, hogy soha senki nem tutta, hová lett." (Phon. Arch. Nr. B 7782/30.)

A mesék táltoslovában nem hittek, az a mesében maradt, de Ribarics Jani

bácsi, „az öreg kilenc”, a középpulyai táltosról beszélt és ott nem csak a férfi, hanem lova is táltos volt. A férfi tizenhat évig szolgált a katonaságnál és leszerelése után Középpulyán telepedett le. A csárdában rablókkal találkozott és azokkal próbáltatta ki, hogy őt még az éles fokos sem tudja megvágni. Errefel azok el is menekültek. Ezután magyarázta Jani bácsi meg, hogy az a gyerek, amelyik fogakkal születik és a hátgerince szőrös, táltos lesz, ha a hat órát túléli. Hozzátette még, hogy ma az ilyent már a kórházban meg kell ölni. (26. sz.)

Befejezésül még csak személyes élményként említem meg, hogy Muravidéken, Kámaházán (Kamovci), nem először életemben, de ismét táltosnak néztek. Az öreg Soós Gyula, amikor az esti tejkiadás tilalmairól kérdezgettem és mivel ő nem akarván beszélni, egyre több példát mondtam, hirtelen meghökkent és szinte képembe ugorva mondta: „Hát akkor maga kicsoda? Egy babonás ember! Azér, hogy eszt mind tuggya. Hát maga kicsoda? Hát én magát, én egy különb embernek. Mast ma nem mint tanárnak ismerem, hanem mindentudónak.” (Phon. Arch. Nr. B 27 280.)

4. BOSZORKÁNYMESTER

A boszorkányhiedelem egyik legtekintélyesebb személye volt a boszorkánymester, azaz olyan ember, akit boszorkányozó képességűnek tekintettek, de nem volt azonos az általánosan hitt boszorkánnyal. Átmenetet képzett a táltos és a boszorkány között. A boszorkány, igen kevés kivétellel, itt rontó, aki ellenségeskedésből vagy személyes haszonszerzés céljából árt a jószágnak avagy embernek és aki a közösségen belül él. A boszorkánymester viszont olyan központi személyiség, aki elsősorban javító és csak akkor ront, ha valaki ezt külön megszolgálta. Amikor a boszorkány rontása ellen már semmiféle ellenszer sem használ, akkor keresik fel lakásában. Ő nem él bent a közösségben, visszavonuló, akit mindenki igyekszik elkerülni. Mesterségszerűen űzi a javítást, ad tanácsot. A délburgenlandi tájon belül két nevezetes boszorkánymester élt, akiket még gyűjtésünk idején is gyakran emlegettek. Az egyik Hochstrasson, a másik Rechnitzen (Rohonc) volt otthon. Az utóbbi már régebben meghalt és így emléke az elbeszélésanyagban is erősen elhomályosodott, a hochstrassi viszont még a második világháború után is űzte mesterségét és így lehetséges ténykedésének leírása.

Igen sok esetben hivatkoztak rá, de legtöbben nem voltak hajlandók részletes leírást adni. Így például, amikor az egyik háznál valamelyik boszorkány már annyira ártott, hogy semmiféle a faluban ismert ellenszer sem használt: „Hát kettő is ement amiatt az ember miatt Hochstrassra. Az öreg miatt.” Részletesebb leírást kaptam az egyik alsóőri férfitől. „Hochstrossra szoktak mennyi, osztán ott ugyi vót egy, aki a baszorkányoknak ellene tudott csinyáni, ellene tudott dógoznyi. Az osztán tanácsot adott annak a parasztembernek, hogy miccselekeggyen és miccsinyájjon. Nem? Kisütik a szemit vagy megfüstülik vagy tuggya fene. Hát ahogy én hallottam, az úgy vót, egy igaszeget megtüzesitettek, aszt osztán a csöpögőbe beleverték. De hát ugye aszt nem tudom, hogy mennyi idejig szokták bennhagyni. Aszt nem árujják e, aszt nem mongya meg senki. Nem? Hát az egészen meg nem vakút, de megláccott rajta. De az is megtörtént, hogy jó agyontutták verni. Hát ugye az ellenkezőt, ellenkezőt csinyátak, osztán ugyi jó everték. Aszt is hallottam, hogy turót, a tejet ugyi összehatták forrni vagy hogyan csinájják. Aszt nem tudom. De az füstre lett téve. De aszt valahogyan ekell nekik készíteni annak, aki a baszorkányok ellentuttára dogozik. Tanácsot adott ugyi. Asz készíti e nekik. Kifüstüli a szemit, hogy mindig csipás lesz a szeme neki.” (Phon. Arch. Nr. B 6423/3.) (Foto)

A boszorkányos hitben álló és költői képességű Pesti Ernőtől származik a legrészletesebb leírás, amely szerint egy csajtai parasztember, amikor a tehene nem adott tejet, elment a boszorkánymesterhez és elhívta ide. Az el is jött és felásta az istállóküszöböt, ahol egy fazékban különböző dolgokat, szárított békát is, talált. Elvitte magával, és megmondta, hogy a tej lefejője el fog jönni, de nem szabad egy szót sem szólni hozzá. Harmadnap az el is jött, de megint csak rontott, mert szóltak hozzá. Ismét elhívták a mestert, aki megtalálta az új rontás tárgyait.

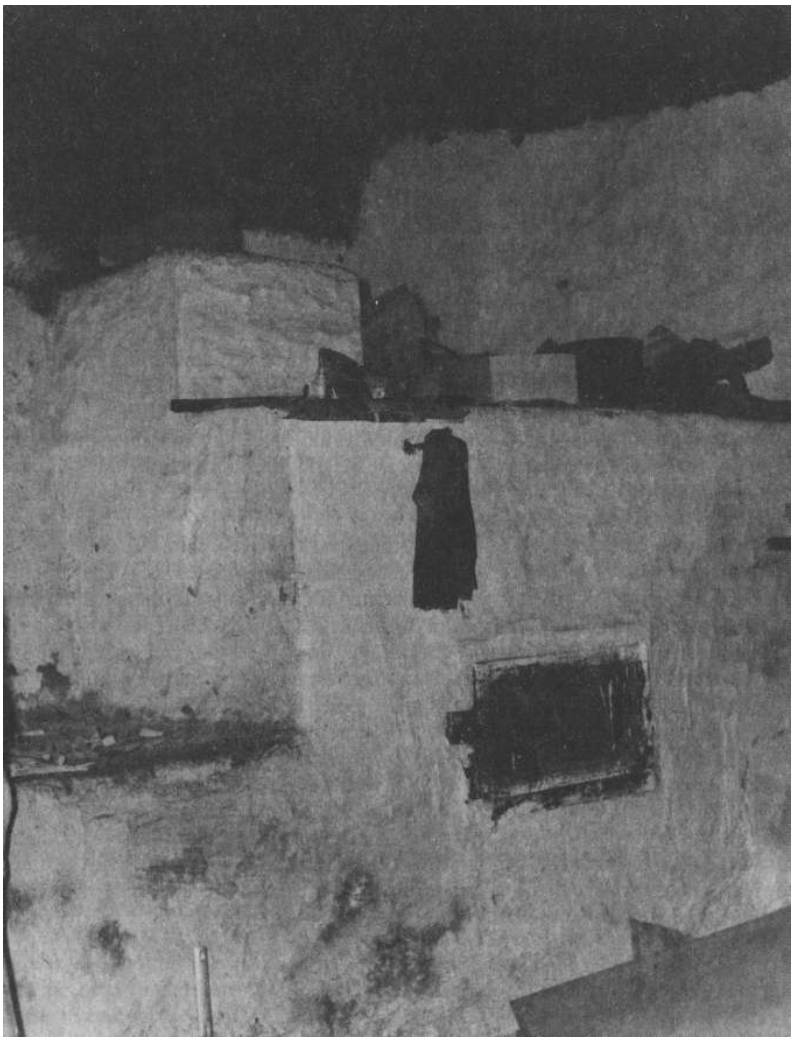

18. kép A füstöskonyha tüzelője. Ide akasztották a megboszorkányozott tejet. Alsóőr (Unterwart) 1962

Megint csak megtiltotta, hogy a majd megjövő boszorkánnyal beszéljenek. Amikor a rontó újra jött, akárhogy is kiabált, nem szóltak hozzá. Egy idő múlva eljött a boszorkánymester és megérdeklődte, hogy a marha meggyógyult-e. („Kisködmön" 50. sz.) Pesti szerint az a mester mintegy huszonöt évvel ezelőtt halt meg. A kérdésnek utána néztem és a következő eredményre jutottam.

Hochstrass és Léka (Lockenhaus) között, mindkét településtől távol, volt a hajdani urasági dögmester otthona, amelyik szinte önálló települést képezett. A lakóház mellett meg voltak az istállók, és azok a különböző épületek, amelyekben a dögöt feldolgozták. Ez az üzem még a második világháború után is működött. A dögmester és gyerekei mindkét falu közösségétől elszakadva, csak a családon belül éltek, „tisztátalanok" voltak. A falubeliek este az udvar mellett elvezető úton sem mentek szívesen. A dögmester és segítője, – mindig egy fia lett utódja, – csak akkor ment a faluba, ha valahol egy állat megdöglött és azt elszállította. Ilyenkor hallotta, milyen előzmények voltak, és mivel akarták a bajt megakadályozni. Megismerte a közösség hiedelmét és amikor foglalkozása miatt boszorkányosnak tekintve elvárták tőle, hogy segítsen, ki is elégítette a várakozásokat. Azt tudták, hogy nem ront, mert csak az rontott, aki a házakba ment még az állat megbetegedése előtt. Ő viszont csak annak megdöglése után került oda. Többen megpróbálták arra kérni, hogy tanítsa meg őket mesterségére, a rontás javítására. Egyetlen ilyen kérést sem teljesített.

Rohoncon is élt egy hasonló boszorkánymester, aki a falu csordása volt, és javító hírében állt. Sokan látogatták, hívták és ő mindig segített is. A majorbeliek véleménye szerint Pesti Ernő volt az, aki még fiatal legény korában elment hozzá, hogy megtanulja tőle a boszorkánymesterséget, de nem volt elég bátorsága és a felénél abbahagyta. Pesti ezt úgy mondta el, hogy másvalakivel történt meg. A rohonci mester általános ténykedéséről csak azt említette meg, hogy minden rontást jóra tudott fordítani, színesebben azt mesélte el, hogy mi történt a tanonccal. A mesterséget eltanulni akaró legényt a boszorkánymester a kertbe hívta ki és választás elé állította, hogy nyíló szegfű vagy az ott fekvő döglött kutya akar lenni. Ettől a feladattól az úgy megijedt, hogy mindent otthagyott. („Kisködmön" 49. sz.) Ugyanerről a rohonci kanászról mesélte el, hogy az, amikor a kecskét fedeztető asszony a négy krajcár helyett csak hármat fizetett, varázsolt és a gidának nem négy, hanem csak három lába lett. Ez a történet arra enged következtetni, hogy itt a boszorkánymester és az ördöngős pásztor, ördöngős kocsis tevékenysége is egymással összekeverednek.

5. ÖRDÖNGŐSÖK

Az elmesélt szövegek egy része olyan személyekre vonatkozik, akiknek ördögei voltak, az ördöggel cimboráltak, avagy könnyelműségből akaratuk ellenére, az ördög hatalma alá kerülve hajtottak egy bizonyos feladatot végre. Az erre vonatkozó történetek többségét a majorokban találtam.

A parasztfalvak lakóinál ez a hiedelem nem általános és az elbeszélésanyagban csak ritkán tűnik fel. Itt a garabonciás diák története helyettesíti az ördöngősöket és tetteik a viharhozás vagy elhárítás mellett, a megrontott állat javítására korlátozódnak. Alsóőrön boszorkányosnak nevezték azt a vándorlegényt, aki nem volt garabonciás, akinek viszont egy tarisznyája volt és amikor mondták neki, hogy a tehén véres tejet ad, addig ütötte tarisznyáját, amíg a boszorkány oda nem szaladt és kérte, hagyja abba a verést (112. sz.). Ez az eljárás az ördöngős tarisznyája nélkül is általánosan ismert és csak azért tekintik ördöngősségnek, mert a tarisznyában van a hatalma, vannak az ördögei. A csajtai majorból származó elbeszélésben is az apa állandóan magánál tartja tarisznyáját és senkinek sem engedi meg, hogy belenézzen. Avval ront és gyógyít és „ha én aszt leadom, akkor az én életemnek is vége van.” Ez a tarisznya le volt egy lakattal zárva. („Kisködmön” 2. sz.)

Legendaszerű történetté vált az az elbeszélés, amelyben az öregembernek ördögei vannak, ezeket lyukas botjában tartja zárva. Ezek az ördögök az ő szolgái voltak, és az állatokat terelték. Az ő segítségükkel tudott rontani és javítani. Végül mégiscsak meg akart tőlük szabadulni, de ördögei mindig visszakerültek hozzá. Amikor a paptól tanácsot kért, azt mondta neki, hogy zarándokoljon Máriazellbe és bizonyos imádságok elmondása után ördögei elhagyják, de Belzebub élete végéig veszélyezteti. („Kisködmön” 14. sz.)

Ugyancsak a csajtai majorban meséltek el egy történetet a gyűjtésünk idején még élő nyugdíjas kanászról, amelyben kutyáját, botját és tarisznyáját kondája mellett hagyta és nyugodtan ülhetett a kocsmában, nyája együttmaradt. „Babonás, boszorkányos” embernek mondták. („Kisködmön” 63. sz.)

A major ördöngősei nem tartoztak a paraszti életformához már foglalkozásuk szerint sem. A parasztfalvakban legfeljebb csak olyan fogadott csordás élt, aki reggel kihajtotta a jószágot és este hazaengedte. Ez ugyan állat gyógyító is volt, de nem hiedelemre alapozva segített, hanem érvágással vagy más racionalizmusra épített tudással. A babonás pásztort a falu elkergette. A parasztfalvakban, Burgenland északi részén, volt ugyan lótenyésztés, de a boszorkányos csikóst itt is csak a majorokból ismerjük. Itt történt meg az is, hogy az elbeszélő öregapjának, aki a Hanság-majorban volt csikós, éjjelenként, tizenkét óra tájban olyan ló jelent meg, amelyiknek nem volt állkapcsa. Ez a ló szétkergette a nyájat. Ezt a kísértetet megfogták a legények és így lett vége ártásának. („Kisködmön” 137. sz.)

Ugyancsak a csajtai majorból származik, az a boszorkánymesternél már

megemlített kanász, aki, amikor nem fizették ki a fedeztetésért járó teljes díjat, a gidának négy helyett három lábat varázsolt. („Kisködmön" 49. sz.)

Külön említjük meg az ördöggel cimboráló kocsisokról szóló történeteket, amelyek kizárólag paraszti környezetből származnak. Nem uradalmi, hanem paraszti kocsis volt az a két cseléd, akik egymás között arról beszéltek, miért vannak az egyiknek olyan jó lovai, a másiknak pedig, minden ápolás ellenére, olyan rosszak. Az egyik ördöngős volt és azt ajánlotta, hogy karácsony éjjel a templomban fogjon a másik legény „büdösmargitot" (büdösbogár, leveli poloska), tegye egy skatulyába és induljon avval el, de akár milyen veszély fenyegeti is, ne féljen, mert ha megijed, nem lesznek sohasem jó lovai. Ahogy ment, veszélyes szél fújt, mozogni kezdett a híd is és erre visszafordult. Az ördög nem lett a cimborája. (113. sz.)

Az utasra váró falusi és nem urasági kocsis mondja, hogy még az ördöggel is útra kelne, csak jönne valami utas. Az ördög meg is jelenik és kényszeríti, hogy vigyen el egy bűnös papot. Kocsija a levegőben repül és a pokolban köt ki, ahol a pap nyakából ki kell vennie a stólát, hogy az ördögök ítélkezhessenek fölötte. („Kisködmön" 207. és 124. sz.) Ez a legendaszerű elbeszélés Dél-Burgenlandban és Muravidéken az anyanyelvtől függetlenül ismert, de főképpen a paraszti közösségben.

6. LUDVÉRC

A halott szerető mesetípus (Aa–Th. 365.) előfordul a tájon belül mind a három nyelvcsoportnál és a majorokban is. Az ördögszerető kedvesét a sírba akarja vinni, amit azonban ideje lejárta megakadályoz. Ezt gyakran ludvércnek nevezik a mesében. A hiedelemben ma nincsen semmiféle szerepe sem.

A *hitt ludvérc* alakja ugyan bizonyos fokú azonosságot mutat, de más a funkciója. Úgy néz ki, mint egy jóképű legény, lólába van, amit azonban legtöbbször csak az láthat meg, akihez jár. A szabadban senki sem látja, csak akkor veszi fel legény alakját, amikor már a szobában van. Ha meglátják lólábát, akkor elveszti erejét és az embereknek hatalma van fölötte. A tadteni (Mosontétény) majorbeli elbeszélés szerint a ludvérc éjjel mindig használta a lányt, aki kezdetben nem ismerte fel, később már nagyon félt tőle. A legények összefogtak, hogy elcsípik. Sikerült is és jól elverték. A ludvérc a kéményen keresztül ment ki. („Kisködmön” 7. sz.)

A dobronoki változat arról ad hírt, hogy egy menyecske megbetegült és a szülei megtudták, hogy a ludvérc jár hozzá. Egy idős férfi azt tanácsolja, hogy kését, amelyiken három kereszt van, tegyék az asszony ágyába. De az nem használt a ludvérc ellen. Már késő volt. Az asszony teljesen elgyöngült és meghalt. Az elbeszélő bizonyítja, hogy saját szemeivel is látta, de nem emberalakban, hanem csak akkor, amikor repült. („Kisködmön” 208. sz.)

Ezt az alakot, amelyik általában tüzes seprű formájában repül, az asszonyokat elhasználja, ezt sohasem nevezték „lidércnek”, hanem ludvércnek. Amikor én szándékosan összekevertem a két kifejezést, azonnal kijavítottak, mondván, hogy nem az számít, hogyan repül, hanem hogy mit csinál, és a lidérc az sohasem egyenlő a szeretővel, annak más a „boszorkánysága”.

7. LIDÉRC

A mocsári lángot „lidércfénynek” nevezték, de az ehhez kapcsolódó hiedelemalak a „tüzesember” vagy „gyertyás” volt. A ludvérc ugyan tüzesseprű alakjában repült, de amikor emberi alakot vett fel, akkor ördög lett. A délburgenlandi tájon belül van egy olyan hiedelemjelenség is, amelyik tüzesseprű formájában látható, amelyet azonban nem ludvércnek, hanem „lidércnek” neveznek.

„A lidérc, asztat má a baszorkánság közi belefoglaták. Asztot a lidércet. Én láttam. Én is láttam két hosszút. Mogy mongyam, négy méter hosszú. Röpűt a levegőbe, mint egy fűrészfa. Röpűt a levegőbe. És utána csinál ezer meg ezer csillagot. S ugyi alul etünt ám. Hogy most vüszi a pénszt. Az bedobgya, a kíménybe vüszi a pénszt. De az suhogott. Az úgy suhogott, amikor mi láttuk. Én egyet láttam kilencszázhuszonhétbe. Íféltájba vót. Itt vótam a Tóth Liszkáná. Mikó hazagyüvök, gondútam, kimegyek az útra, eszivok egy cigarettát. Ecce csak hallom, mintha szél kezdene fujni, meg künn a Pongrác (dülőnév) má úgy kezd világosodni. Mindig nagyobban, mindig nagyobban. Ecce csak itt átröpűt. De benn a Csaritán (dülőnév) mindent lehetett látni. Ojjan világosan. Beszalattam hama. Miska, mondom, gyere, kő fe. Mondom, itt valami röpül. Nem tom, micsoda. Mire a Miska kigyütt, má csak az uttyát láttuk, meg ezer, meg ezer csillagot. És rá két hétre itt feküttünk ott künn a deszkarakáson. N. N. N. N. N., ez az egész kolegaság mind itt vót. Mind együtt vótunk. És akkor is megjelent. Hogy osztán az most mi vót? Ugyi baszorkánság vót, vagy mi vót? És a Miskánk künn Bécsbe a doktornak meséte. Az aszonta, hogy ez falusi baszorkánság, hogy maguk eszt baszorkánnak tarcsák. Hogy hova ez beröpül, hogy oda pénszt vüsz, meg nem tudom, értéket, kincset.” (Phon. Arch. Nr. B 6491/3.)

Egy andaui (Masontarcsa) adat szerint szintén boszorkányféle repül a levegőben, hosszú és szikrázik. („Kisködmön” 184. sz.) Egy másik adatközlő: „Asztat láttam. Ment az égen. Ténleg. Hátú a söprü vót utána. Egy asszony alakba és hátú egy nagy söprü. Asztot én magam láttam, itt Alsóőrbe.” Ugyancsak egy másik leírás szerint: „Lidérc. Itt Alsóőrbe sráglinak is mongyák. Mi lidércet montunk. Az röpűt, hogy vütte be a kíménbe a pinszt. Aki gazdagodott, akkor aszonták: na vütte neki a srágli a pészt. Az a lidérc ojjan hosszú vót, mint egy nyomórúd. Én úgy láttam röpünyi. Akkor aszonták, mast vüszi a pénszt.” (Phon. Arch. Nr. B 6490.)

Az alsóőri Smodits néni német nyelven a következőket mondta el kislánykori lidérc-élményéről: „Nagypénteken, a Felberházban, én még olyan kislányka voltam, ahogy dohányért mentem. Éreztem, mint ahogy valami szépen ég. Ez már éjjel volt. Most éreztem, hogy valami hosszú a kéményen berepül. Hogy az hol volt, azt nem tudom. Márli, Márli, ni, ni, ni! kiabáltam. Márlinak mondtuk a nagyanyánkat. Most ment! Na, mondtam, ott valami berepült. Mi, mi? Na, azt mondta, te nem láttál semmit sem! Ez nem tartott sokáig, tíz percig, egy olyan hosszú, méterhosszú jött ki. Ez nem volt, csak tíz perc. És ott, ott kirepült, hosz-

szú volt és repült, mintha égne. Aszt mondták, a boszorkány. Hát visz neki, meg hord neki, meg visz neki, meg hord neki. Az az asszony is, aki ott lakott, az öreg N. itt, az is tudott valamit. De az már régen nem volt, én már nyolcvanhat éves vagyok, de még ma is látom (magam előtt), ahogy az repült."

A ma hetven év körüli Karner Mini Wolfauban, aki német anyanyelvű, nem ismeri a lidérc kifejezést, de a tüzes seprűről ő is emlékezik. Magyarra fordítva a következőket mondta: „Az apósom, az mindig beszélt a boszorkányokról. Mondta, hogy azok mindig a kéményen keresztül repültek ki egy seprűn. Nem? És akkor megbabonázták az anyadisznót." A későbbi beszélgetés során említette meg, hogy azok a boszorkányok tüzes seprűn repültek.

Tadtenban (Mosontétény) a majorbeli kanász kint főzött magának és látta, hogy jött valami tüzes, olyan nagy, mint egy nyomórúd. De hogy az mi volt, mit csinált, azt nem tudja. („Kisködmön" 161. sz.) A csajtai majorból személyes élményként mondták el, hogy egy valami, mint egy égő söprű repült. Hogy az mi volt, azt nem tudta ez elbeszélő és befejezésként tette fel a kérdést, hogy talán csak Lucifer volt. („Kisködmön" 70. sz.)

Mint ahogy már hangsúlyoztam, adataimat nem a jelenséggel kapcsolatos szisztematikus kutatás során gyűjtöttem össze, hanem adatközlőim egymás közötti spontán beszélgetéseiből származnak. A hangszalagok leírása után természetesen utólagosan kérdezgettem. Így sikerült néhány, a tájon belül érvényes meghatározást tisztáznom. Ezek közül itt a legfontosabb az, hogy a századforduló idején, amikor még hittek ezekben az éjszakai fényjelenségekben, a látszólagos egyezések ellenére tartalmilag megkülönböztették őket egymástól. Amikor különböző okoktól függően az ezekkel kapcsolatos hit elvesztette jelentőségét, hiedelemmondákká váltak és összekeveredtek más hiedelemmonda motívumokkal. Az utóbbi években megismételt ellenőrző kutatás azt bizonyította, hogy ma ezek a hiedelmek, a legidősebb korosztályt kivéve a közösségen belül ismeretlenek. Egyetlen egy maradt meg, és ez az elásott kinccsel, az éjszaka égő pénzzel kapcsolatos.

8. ELÁSOTT KINCS

A földbe elrejtett kincs, legtöbbször pénz kiásásával kapcsolatos hiedelmek mind a három burgenlandi nyelvcsoporton belül általánosak voltak. A több mint száz adatom között csak kettő akadt, amelyik nem éjszaka a szabadban fellobbanó fényjelenséggel függ össze. Ezek közül az egyik a megkötött kincs kiásása („Zsugori ember" 135. sz.) Ez a monda a tájon belül nem általános. Elbeszélője Nyugat-Magyarországról hozta magával. A zsugori apa szobájában elássa a pénzét, ráveri a fenekét és azt mondja: „Addig ne tudjon senki kivenni, míg az én valogamat ide neki nem veri." A fia megleste és meghallotta. A halott apa fenekét ráverte a pénzre és így azt megszerezte. Csulak (Bába) Roza ezt a hiedelemmondát már trufaként mesélte el.
Ugyancsak tőle származik a másik (143. sz.) történet, amelyik csak annyiban kapcsolódik a táj hiedelemvilágához, hogy a vándorcigányoknak korábban varázsló erőt tulajdonítottak. Az itteni típus azonban a család történetével függ össze és nem a közösségi, hanem családi hiedelemhez tartozik. Az elbeszélés idején még a családtagok között élő hiedelem volt, és már kerek, egységes, mondaszerű egészet képezett. – A pajtában éjszakai szállást kapott szekeres cigányok tüzet raknak a szalmatető alatt. A megijedt gazdát azzal nyugtatják meg, hogy háza sohasem fog leégni, és abban valami nagy kincs van elásva. Néhány évvel később egy nagy tűzvész során az összes szomszédos ház leég, de ez a szalmatetős ház sértetlen marad. Évtizedek múltán a már felnőtt gyerekek tatarozáskor egy elásott malomkövet találnak, amit azonban később, titokban akarnak kiásni. Mikor rákerülne a sor, nem találják a követ, eltűnt.

Az elásott kinccsel kapcsolatos hiedelem legegyszerűbb megnyilatkozása a szabadban való megbotlással függ össze. „Csak nálunk aszt tarcsák, hogyha megy az ember az uton, asztán megütközik a lába valamibe. Nem? Aszmongyák: Na itt ásta el öregapám, öreganyám talán a pénszt." Általános az a hiedelem volt, amelyikben a kincs az év bizonyos szakaszában, éjjel, lángol, „tisztítja magát" és az azt megpillantó ember bizonyos előírások betartása mellett ki tudja ásni. Seper (Györög) János, aki nem tartozik a hiedelemben hívőkhöz, ezt a következőkben foglalta össze. „Akkor asztán vótak ojjanok, akik hittek a pénzégésbe. Hogy valahová valamikor aranpénszt vagy ezüstöt ástak el. Ez is, nem tudom, bizonyos idő multán tisztíttya magát. Akkor föllángol. És hogyha valaki ojjankor oda tud menni, rá tud dobni valami ruhát, akkor a pénz nem tud lemennyi, megmarad." (Phon. Arch. Nr. B 6312.) Csulak (Bába) Roza már határozottabb formában ad hírt arról, amiben ő hitt. „A Gyákiak avassán (dülőnév) vót. Már messzirü lehetett látni, aszongyák, hogy égett. Háromszor feldobgya magát. Ádventkor és böjtkor. Csak ijjenkor. Ádvent és böjt. Háromszor dobja föl magát a láng. Ha sötétpiros, akkor arany, ha világos sárga, akkor ezüst. Ha világos. No, oszt a papa, aszongya, má szalatt, ü szalatt, de mire odaért, má vége vót. Három lobbanás,

osztán má nem látott semmit. De tüszhel sem, semmi, sem hamu." (Phon. Arch. Nr. B 6357/7.)

Az elásott kinccsel kapcsolatos hiedelemtörténeteink többsége ehhez az alaptípushoz tartozik. Különbség csak annyiban mutatkozik, hogy az a kincs *áldás alatt vagy átok alatt* lett elásva. Ha áldás alatt, akkor nem veszélyes az ásása, de ha átok alatt, akkor a kiásó három éven belül meghal. Általában azt tartja a hit, hogy mindenki meglátja a lángot, de olyan hiedelemmel is találkoztam, hogy csak az „ujhold emberek", azaz az újholdkor születettek láthatják meg. (219. sz.) Így vagy úgy, aki meglátja, az gyorsan rádob valami ruhaneműt, hogy ne tudjon vissza lesüllyedni. A régebbi eredetű elbeszélésekben még kapcát dobnak rá abban az időben, amikor a harisnya még nem volt általános (105. és 144. sz.), később már harisnya, ill. zokni volt szükséges. Legújabb változatok kendőt, köténytemlítenek. („Kisködmön" 188. sz.) aszerint, ahogy a viselet változott. Egy szigeti adat szerint valami szentelt dolgot kell rádobni és akkor nem megy le és nappal is kiásható.

Legtöbbször azt említik, hogy adventban és a böjti időben tisztítja magát a kincs, azaz ég. Csak egyetlen andaui adat említi meg szent György éjszakáját. A láng színe majdnem mindig kék, kékes, csak egyetlen elbeszélőnél piros, illetve sárga. („Kisködmön" 188. sz.)

Kivétel nélkül minden kincsásás-mondában megtaláljuk a beszédtilalmat. Ha valaki csak egy szót is kimond, az még mélyebbre süllyed, mint ahogyan az égés előtt volt. Rámutatni sem szabad. (Csak mellékesen említem meg, hogy a rámutatás, a mutató ujjal való irányjelzés tájunkon belül, mindig negatív eredményhez vezet.) Két alsóőri elbeszélés arról ad hírt, hogy a kincs eredményes kiásásának ideje alatt egy fekete kutya jön az ásókhoz, akik a kivett kincset úgy osztják meg, hogy egy részt a kutyának is adnak. Az visszaadja nekik azzal a mondással: „Köszönjétek meg, hogy adtatok!" (105. sz. és 144. sz.)

Egy stinatzi kincsásás-történetben kétszer kísérelhetik meg a munkát. „Fönt a hegyen van nálunk egy kereszt. Arról mondták, ott pénz van elásva és a pénz ég. Most a bácsikám azt mondja a fiának: Te, mi ezt a pénzt kiássuk, de mikor odamegyünk, egy szót se beszélni! Mert akkor el vagyunk veszve. Akkor nem tudunk a pénzhez hozzájutni. Na jól van. A gyerek elment az apjával. És közben a gyerek megbotlott és elesett. Mondja: Apám, elestem! Most mehettek megint vissza. Ott nem szabad beszélni. Következő nap ismét elindultak. Látták, ahogy égett a tűz. Most odamentek, de nem beszéltek semmit. Most aztán ástak. Ástak a kereszt mellett. Hát ott egy nagy láda volt, az tele volt arannyal. Mielőtt azt kivették volna, azt mondja a gyerek: Apám, most már mindjárt kint lesz! Hát egyszerre ott termett az ördög egy karóval és keresztülvágta a ládát és minden összeomlott, mehettek. És azóta nem ég már. Sem tűz, sem semmi." (Stinatz, Sifkovitsné, bábaasszony, horvát és német nyelven mesélte el. (Phon. Arch. Nr. B 9652/7.)

Egy másik változat már sokkal erősebb monda jelleget mutat és ebben az éjjel égő kincset vándor vagy koldus látja meg. Odamegy, felveszi és a parázsból arany lesz. „Régi öregektől hallottam. Útkereszteződésnál, főképp erdők között, útkeresztezésnál tüzetraknak a vándorok és nagyon sokszor előfordul, hogy aranytallérokat találtak a tüzbe. A parazsak között. Én mostan ötvenkét éves va-

gyok és én asztat gyerekkoromba, hát mongyuk negyven évve ezelőtt hallottam aszt." (Oberpullendorf/Felsőpulya. Phon. Arch. Nr. B 6729/2.) A 105. és a 227. sz. elbeszélések már csak hiedelemmondaszerűek és a hallgatók is már „mesének" tekintik.

A pénz égésével, illetve a kincsásással kapcsolatos történetek egy kivételével a parasztfalvakból származnak, de az andaui major lakója is a faluban hallotta a mondát.

9. KERESZTÚT

Délburgenland mindhárom nyelvcsoportjánál, a parasztfalvakban éppen úgy, mint a majorokban, megtaláltam a keresztúttal kapcsolatos hiedelmet, amely szintén a boszorkányság fogalmához tartozik. Ahol több út összetalálkozik, mindig a településen kívül, ott valami „baszorkánság" van, azaz a gonosz szellemek éjjel az embert megtámadják. Vörösváron Halper bácsi erről ezt mondta: „Hát mondták itt, hogy oda a keresztútra éjjel tizenkettőkor nem ment senkisem ki, mert ott szellemek voltak. Na, és mégiscsak odamentek és ahogy odaértek, jött egy viharos szél és a kutyák ugattak. Na, és akkor mind visszafutottak, mind megijedt. És nem is volt semmi, csak nagy szél volt és a bokrokat ráncigálta a szél. És akkor azt mondták, hogy a szellemek." (1965.) A felvilágosodott férfi megmagyarázta, hogy csak szél fújt ottan, de amikor kérdeztem, hogy ő maga kimenne-e, azt válaszolta: „Minek járnék én éjjel összevissza."

Alsóőrön, a „fehér keresztnél" hét út jön össze. Egyesek véleménye szerint, ahol hét út találkozik, keresztezi egymást, ott legnagyobb a veszély, ezért állították itt fel ezt a téglából rakott, fehérre meszelt keresztet. A kereszt ellenére sem találtam senkit, aki hajlandó lett volna velem éjfélkor oda kijönni.

Ez az élő hiedelem, ebben hisznek. Ebből alakult ki egy hiedelemmonda típus, amelyet kizárólag férfiak meséltek el. A legegyszerűbb formában karácsony éjjel a keresztúton egy kört kell húzni és beleállni. Éjfélkor minden oldalról megtámadják, de nem tudnak a kör vonalán átmenni. Ha kilép belőle, vége van. (134. sz.) Itt csak egy kört kell húzni, általános azonban az, hogy az egy éves mogyoróvesszőből csinálnak egy karikát és abba állnak bele. (80., „Kisködmön" 212. sz.) Karácsony éjszakája mellett még nagypénteket és újhold péntekét említik meg. Ezeken az éjszakákon legnagyobb a veszély. A körben állónak nem szabad sem beszélnie, sem mozdulnia. Egyszer bika, majd ló és azt követően ferdén rakott szénásszekér rohan feléje. A „Kisködmön" 212. számú elbeszélésben az ördög tüzes szekéren jön és azután egy másik tüzes szekér, amely tele van mindenféle vadállatokkal. Egyes elbeszélők csak bátorsági próbának tekintik, mások szerint, ha kitart a körben álló férfi, akkor sok pénzhez jut.

A lángoló pénzről szóló hiedelemmondák között is megtaláljuk a keresztutat, ahol az égő arany eldobott parazsából másnap kincset találhatnak. A lucaszéket is néha a keresztútra viszik és ott állnak rá. Ilyenkor azonban nem kincset várnak, hanem a boszorkányokat lesik meg. A csajtai elbeszélő, egy bizonyos férfire célozva, mint való történetet mondta el, hogy egy férfi ki akarta tanulni, a „boszorkánymesterséget". A Szombathely környéki tanítómester újhold péntekén éjjel kiküldte a keresztútra avval a feladattal, hogy ottan húzzon egy kört, álljon bele és akármi is jön, abból ki ne lépjen, de egy szót se szóljon. Ha ezt be-

tartja, ha a veszélyeket kiállja, akkor boszorkánymester lesz. Először zenével akarják táncba csalni, majd egy nagy bika rohan feléje, és amikor a malomkerék zuhan rá lefelé, elkiáltja magát félelmében. Így aztán nem lett teljes boszorkánymester belőle, „de azért tud valamit." (59. sz.)

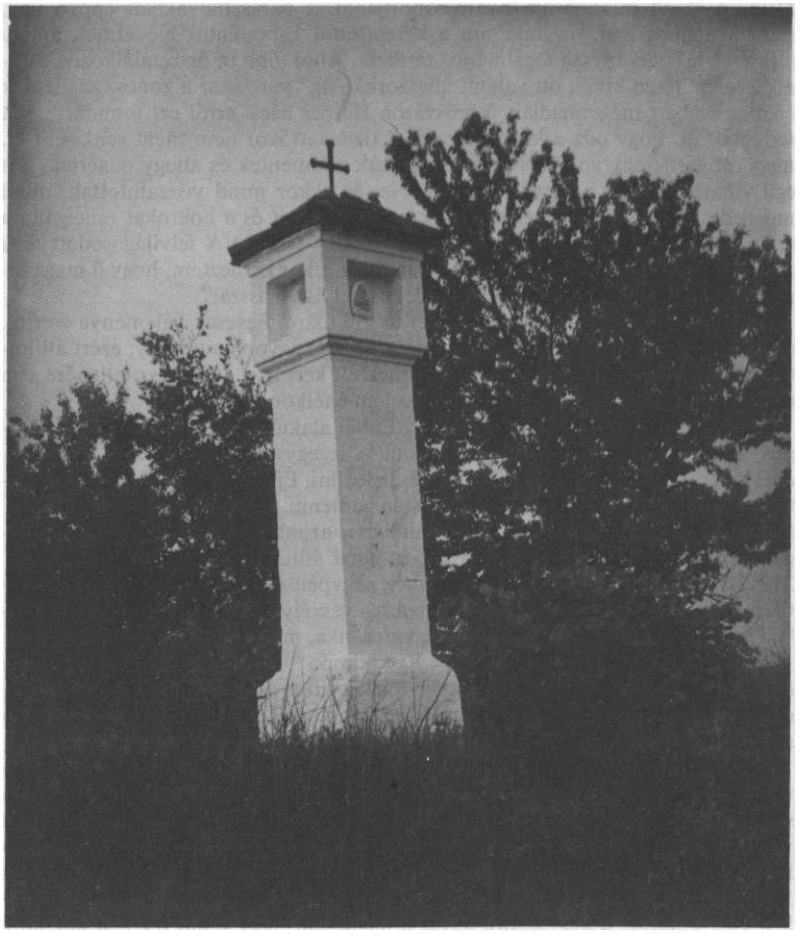

18/a kép. „Fehér kereszt" Alsóőr határában

10. TÜZESEMBER

Tüzesember, gyertyás, a német nyelvű községekben Irrlicht (bolygófény) néven emlegetik azt a kékesen világító éjszakai fényjelenséget, amelyik az éjszakai utazók hiedelemvilágával kapcsolatos. Szinte kizárólagosan csak ott hallottam, ahol a községhez vizes, mocsaras rétség tartozik. Az ilyen települések lakóinál, függetlenül azok anyanyelvétől, a tájon belül azonos tartalmú elbeszélésekkel találkoztam, amelyek a fiataloknál alig ismertek és az idősebbeknél, gyűjtésem idején, már csak hiedelemmondák voltak, azaz már nem hitték. A patakok szabályozása, a vizes rétek lecsapolása óta a mocsári láng megszűnt és ezzel párhuzamosan a hozzákapcsolódó hiedelem is elvesztette hiedelembeli jelentőségét.

Az elbeszélések szerint leggyakrabban az éjszaka szekérrel utazók találkoztak a tüzesemberrel. Az első világháború előtt Szombathely volt a táj központi piaca. A szénát, deszkát, gabonát itt adták el és az itteni vásáron vették meg a szükséges eszközöket, bútort, gyakran a ruhaneműt is. Este indultak el hazulról, hogy reggel időben megérkezzenek. Az út egy része vizes, mocsaras tájon vezetett.

Gyakori az a változat, amelyben az éjszakai malomba vivő fuvar során tűnt fel a tüzesember. Az egyes elbeszélők képességüktől függően színezték ki az erre vonatkozó történeteiket, tartalmilag azonban nem mutatkoznak meg lényeges változások.

Általános mindegyikben, hogy éjszakai szekerezés során az apró kék lángocskák ráülnek a szekérre és azt a lovak vagy tehenek nem tudják tovább húzni. Ha valaki Isten nevében kéri őket, hogy menjenek el, a kocsin maradnak, viszont ha káromkodik, akkor elmenekülnek és a lovak ismét tudják a szekeret húzni. Egy adat szerint, csak bizonyos jelszóval lehetett őket elkergetni.

Arra is akadt példa, hogy a tüzesemberek a gyalogosan menő ember nyakába ültek fel. „Ja, a gyöpön előbb, aszonták, hogy tüzesemberek vannak. Ollan nagy gojóba látták, hogy gömbölödik. De fétek is a népek arramenni. Ténleg előbb. Hogy ez ténleg tüzesember vót. Vagy mi vót? A maji világba nem látni ugye semmit. Hát futottak, fétek, mer a nyakukba ül. Osztán, mit tudom én, miccsinyál velök, az a tüzesember.” (Phon. Árch. Nr. B 6357/6.)

A mondává válás során olyan történetek is kialakultak, amelyekben a mocsári láng más hiedelemjelenségekkel keveredik. Így pl. Őriszigeten a berekben, ahol pénz van elásva, két tűz, két tüzesember, hol összeugrik, hol szétmegy, birkóznak egymással. (229. sz.)

Ugyancsak Szigetről származik az a változat, amely már a bolygó mérnök hiedelmével keveredik. Ezt itt említem meg, mert alapja a mocsári láng. „Ja, Istenem, előbb mindig meséték, hogy ittennek lent, hogyhát ugrátak. Mér mindig összevesztek azon a megyén. Mindeneggyinek keves vót a főggye, osztán éjje mindig mértek. Hiszen előbb mindenféli dinomdánom vót. Összevesztek a megyén, így asztán mindig éjje ugrátak. Így látták meg. Na, ja, osztán hogyhát elej-

bük át, meg mindenfélit. Mikor én lány vótam, pedig én má hetvenhat éves vagyok, akkó egy kicsit megszünt ez a dolog." (Phon. Arch. Nr. B 7790/19.)

A majorok lakóitól egyetlen tüzesember mondát sem hallottam. Hogy ez azzal függ össze, hogy a majorok általában nem a mocsaras földeken álltak, vagy pedig azzal, hogy a majorbeliek éjjel nem fuvaroztak, nem merném határozottan eldönteni. Ez itt nem is célom. Számomra az a fontos, hogy a tájon belül a tüzesembert igen világosan lehet a többi éjszakai fény-jelenségtől elválasztani, még akkor is, ha egy esetben az elbeszélő a tüzesembert „lidércnek" nevezte és megjegyezte, hogy az is valami „baszorkánság féli". A jelenlevők azonnal közbe is szóltak, hogy ez nem az, a lidérc az más valami.

11. SRÁTLI, SRÁTLICSIBE

A fenti néven ismerik a pinkavölgyi magyar anyanyelvű falvakban azt a démoni lényt, amelyik neme szerint választja ki emberi párját, agyonhasználja, de ez idő alatt az egész családnak „hord". A német szó Schratt, Schratt'l, a tájon belüli német anyanyelvű lakosságnál ismert, de ott ezalatt általában a „Schratt'lwind"-et, a forgószelet értik. A hebehurgya, szeles kisgyereket átvitt értelemben szintén Schratt'l-nak nevezik. Megtaláljuk ezt a kifejezést néha a magyar falvakban is, fő jelentése azonban, szemben a német nyelvű községekkel, nem ez. A „srátlicsibének" nevezett jelenséget megtaláltam a környező más nyelvű községekben is, de más név alatt. A német, magyar és horvát nyelv itteni keresztútján egy igen keveredett képpel állunk szemben, amelyet ugyan nem tudunk tisztázni, de mégiscsak megkíséreljük legalább rendszerbe foglalni.

Dömötör Tekla könyvében (A magyar nép hiedelemvilága) ezt a lényt éppen úgy a lidérc címszó alatt tárgyalja, mint ahogy a Magyar Néprajzi Lexikonban is így találjuk. Mindkét forrás megkülönbözteti azonban a fényjelenségektől és „lidérc csirkének" vagy „mit-mitkének" nevezi. Dömötör Teklánál ezt a csirkét tulajdonosa a hóna alatt költi ki, ami nálunk a magyar nyelvű falvakban ismeretlen, és csak egy német községben találtam meg. Arthur Haberlandt (Taschen-Wörterbuch der Volkskunde Österreichs) szótárában éppen úgy nem említi, mint ahogy Richard Beitl (Wörterbuch der deutschen Volkskunde) sem tesz róla említést. Az éjszakai fényjelenségek tárgyalásánál megkíséreltük a délburgenlandi lidérc fogalmak szétválasztását. Az itteni lakosság hiedelme szerint, ezt a démoni lényt sohasem nevezték lidércnek, hanem teljesen különálló lénynek.

Mi jellemzi ezt a hiedelemalakot? Gabonát hord a befogadó családnak, néha pénzt vagy mást is, amit gazdája számára ismeretlen módon szerez meg. Másik jellegzetessége, hogy használja a gazdaasszonyt vagy a gazdát. Néhány elbeszélés kivételével mindig csirke alakjában jelenik meg. A német nyelvű falvakban csak a megjelenési formát és a hordást találtam meg, használás nélkül. A német nyelvű Vörösváron nem csibeként, hanem csak *madárként* említik. „A kéményen keresztül repült ki a boszorkány. Mint egy tüzes. És nappal lopták kint a földeken a búzát. Hát itt kirepült a madár, és mondták, mint egy tüzes, a kéményen. Az boszorkány volt. És akkor a földeken lopták a búzát. Amikor ezt mesélték, akkor mondták, hogy régen voltak olyan madarak és azok kirepültek és teleszedték a bögyüket és akkor haza(repültek) és otthon a bögyüket kiürítették. Némelyiknek tíz, tizenkét olyan madara is volt. Annak egy éjjel egy egész tele zsumporral hordtak." (Frau Leitner, Vörösvár 65 é. 1964.) Az elbeszélő kezdeti bizonytalankodás után kimondottan madarat említ, amely a kéményen repül ki és be.

Szalónakon (Schlaining) szintén német nyelven írnak le egy hasonló jelenséget, de itt nem madár formájában jelentkezik. „Azok mint fekete macskák voltak. A tetőn kúsztak össze-vissza és bebújtak a szomszédokhoz és gabonát loptak.

Azt ezek hazavitték, mert a gazdájuknak semmije sem volt. És azért lopni mentek. Senki sem kiabált rájuk, mert nem is mertek rákiabálni. Én is láttam egyszer egy boszorkányt. Az ott fönt a tetőn mászkált és gabonát vitt, én meg ezen az oldalon álltam és az így nem látott engem. De én láttam, ahogy a tetőt felnyitotta és bemászott és a gabonát kihozta és a zsák gabonával úgy ment, mintha semmi se lenne. Én gondoltam magamban, na most, most fog majd leesni a tetőről. De egy boszorkánnyal nem történhet semmi se. A boszorkányt nem lehet lelőni sem. Nem, Nem! Imádság sem segít. A boszorkány ellen nem használ semmi. Egész feketébe volt felöltözve. Nappal mászkált ott fent a zsák gabonával. Én nem tudom, hogy lehetnek a boszorkányok olyan erősek. És abban a házban, ahol bentmaradt, kiürítette és ment ujra föl. És az összes gabonát elhordta." (Phon. Arch. Nr. B 9914.)

Egy másik, ugyancsak szalónaki mondában a gazdának ördöge van. „Ha itten egynek egy ördöge van, az olyannak a fekete jérce első tojását a hóna alatt kell kikeltenie. És az lesz az ördög. Az, azt mondják, használ. És most egynek volt egy ördöge a jércétől. És azt mondta neki, hogyhát hozzon mindenfélét, ami köll neki. Most meg azt mondta neki, mert már mindene volt, hogy „bring selten!", azaz hozz ritkábban. De az meg most úgy értette, hogy „bring Leisten" hozzon lécet, kerítéslécet, mint ahogy korábban a kerítések voltak. Nem drótháló volt. Na, most mikor reggel felkelt, hát a paraszt udvara tele volt léccel. Az ördög egész éjjel lécet hordott neki." (Phon. Arch. B 9915.) Alsóőrről szinte azonos szöveget vettem fel magyar nyelven, azzal a különbséggel, hogy itt sem az ördög, sem a kikeltés módja nem szerepel, (mert ez itt ismeretlen), hanem a csirke sokat hord és gazdája mondja neki: „Bring selten!" A csirke úgy értette: „Bring Leisten! és a gazda udvarát tele hordta Leiste-val, azaz keritésléccel. (133. sz.) Ugyanezt a történetet hallottam Wolfauban és Stinatzon is.

Egy „puzdorás", azaz vizes, sáros csirkét a bürünél az éjjel hazajövő férfi megsajnál, felvesz és otthon a kemencén megszárítja. Reggelre egy nagy rakás búza volt a helyén, és a csirke eltűnt. (70. sz.) A hiedelemmonda első motívuma arról ad hírt, hogy a puzdorás, palástos vagy csak egyszerűen vizes csirke odatolakodik az éjjel a szabadban járóhoz, aki azt felveszi, megsajnálja, hazaviszi, és a kemencepadkán megszárítja. Feltűnő, hogy mindig a mit sem sejtő emberrel történik ez meg és nem a gazdagodni akaróval. Második motívum, hogy reggelre egy marok, egy rakás búza van a padkán. Ahol pénz, deszka szerepel, az kivétel nélkül vagy a hiedelem parodizálása, vagy csak hiedelem nélküli, pontatlan leírás.

Harmadik motívumban reggel meglátják, hogy a csirke srátli és a jószándékú befogadók döntenek arról, hogy akarnak-e ilyen úton anyagi javakhoz jutni, vagy nem. Ha az első „hordás" után nem dobták ki, nem tudnak már tőle megszabadulni. A 129., 142., 162. és a 232. számú történetekben, amelyek Alsóőrről és Őriszigetről származik, kivétel nélkül kidobják.

Negyedik motívumként fordulhat elő, hogy mi történik akkor, ha valaki nem dobta ki, azaz, hogy a csirke hord, és a kakas a nőt a jérce a férfit használja halálra. Egyetlen elbeszélést sem találtam, amelyben valaki a negyedik motívumot mint megtörtént eseményt mondta volna el. Sehol sem fordul elő (a szalónaki és vörösvári, az itteni főtípustól eltérő, két történet kivételével), hogy a csirke milyen módon hozza be észrevétlenül azt a bizonyos gabonát. Csak az utólagos

rákérdezéskor kaptam mindig nagy huzavona után a választ, hogy a kéményen keresztül, mert a ház be van zárva, ott nem tud bejönni. Minden eddig említett adat még arra az időre vonatkozik, amikor szabadkéményes, kemencés házak voltak, amelyek a felvétel idején már nem léteztek.

Téves lenne arra gondolni, hogy ez a hiedelem ma már nem él. A felnőttek többsége, gyűjtésünk idején, még huzakodott az igen szelíd, az ember után menő csirkétől. A 223. számú történet erre a legjobb bizonyság. Egy idős asszony, aki télen Bécsben élt gyermekeinél, a nyarat rendszeresen falujában töltötte el. Késő tavasszal a keltetőből vett csirkéket, akik kotlós nélkül felnőve, mindenki után elmentek. A szomszédok megijedtek és az öregasszonyt kérdőre fogták. Ehhez az is hozzájárult, hogy az említett asszony boszorkányos hírben állt.

Befejezésül még megemlítem, hogy a srátlicsibe hiedelmét kizárólag a parasztfalvakban találtam meg, majorból egyetlen erre vonatkozó adatot sem említettek.

12. KÍGYÓ

A mesék kígyója a hiedelemvilágban Burgenland területén nem tűnik mondai formában fel. Az élesztőfű és a kígyókirály fia, akit a hős megment és ezért cserében a kígyókirálytól jutalomként az állatok beszédének értése csak a mesékben fordul elő. Ez a kígyó kedves, segítőkész állat. Az a kígyószerű féreg, amelyiken a garabonciásdiák lovagol: sárkány. Olyan adatot, amelyben a kígyó az alvó emberbe belebújt volna, vagy pedig a kígyó „kígyókövet" fújna, és aki ezt a követ megszerzi, az láthatatlanná válik, egyetlen egyet sem találtam. A díszítőművészetben sem mutatkozik meg. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kígyónak az itteni hiedelem-világban nem lenne jellegzetes szerepe. Egy ehhez kapcsolódó hiedelem az anyanyelvtől függetlenül általános. Mind a három nyelvcsoportnál megtaláltam.

Burgenland déli táján belül a fő építőanyag a fa volt. A boronaházakat az agyagból rakott fal, majd a vályog és ezt a rossz minőségű félig kiégetett tégla váltotta fel. A tartomány északi részén a Fertőtől keletre eső területen az agyag és a vályog voltak a legfontosabb építőanyagok. Ezt azért említem meg, mert ahol a kőépítkezés volt az általános, ott a „házikígyót" mint hitt hiedelmet ritkábban találtam meg. Ahol azonban az agyag vagy fa képezte az építkezés alapanyagát, kivétel nélkül hozzátartozik az élő hiedelemhez.

Az 1964 utáni építkezési hullám új építőanyagot hozott magával, és ennek eredményeként az általánosan hitt jelenségből az új házakban kizárólag hiedelemmonda lett. A gyűjteményben felvett szövegek még a hitt hiedelem idejéből származnak, a húsz évvel későbbi kutatás viszont egy megosztott képet mutat. Aki a régi lakóházban maradt, az hisz benne, az új házban élők azonban, koruktól függetlenül, már csak mint mondát említek meg. Ez még azoknál is így van, akik annak idején még hittek a házikígyóban. A hiedelem alapját az a történet képezi, amelyben, a gyerek tejes ételt, azaz tejbe aprított kenyeret vagy abban főtt tésztát eszik. A földön vagy kisszéken, tehát a földhöz közel ül, és az anya hallja, hogy a gyerek valakivel beszél és mondja: „csipedettet is egyél, ne csak tejet." Az anya megijed. Vagy elkergeti a kígyót, ebben az esetben a gyerek megbetegedik, de meggyógyul, vagy agyonüti és akkor a gyerek betegségéből nem gyógyul fel, hanem meghal. Általános volt a hiedelem, hogy minden háznak van egy kígyója, amelyik a falban lakik. Nem árt senkinek sem. Ha kopog a falban, akkor azt jelzi, hogy valaki meghal a házban. Ha előjön, akkor rossz idő lesz. Ahol gyerek van és a kígyót agyonütik, ott a gyerek hal meg, ha pedig a lakók felnőttek, akkor vagy azok közül hal meg valaki vagy „agyonütik a szerencsét." Egy esetben előfordul, hogy az anya a paptól tanácsot kér, mit csináljon a kígyóval. Azt a választ kapja, hogy azt nem szabad bántani, mert akkor gyereke meghal. (82. sz.)

Két esetben azt is elmondták, milyen a házikígyó. A schlaningi leírás szerint, („Kisködmön" 105. sz.) mintegy másfél méter hosszú, fehér fülei vannak és

a hátán ferde csíkok. Az őriszigeti leírás arról tesz említést (215. sz.), hogy a kígyónak a fején kis arany korona is van.

A házikígyó az általános hiedelemhez tartozott. Az elbeszélés-anyagban találunk olyanokat is, amelyek más kígyóval függenek össze, de ezek nem általánosak és nincsen hiedelem jellegük. Ilyen a malacot lopó kígyóról szóló történet. (131. sz.) Alsóőrről, amely egy elbeszélő személyes anyagához tartozik. A kanásznak gondja támad, mert mindig elveszik egy-egy malaca. Meglesi és észreveszi, hogy egy hatalmas kígyó nyeli le, amelyik egy faodúba bújik bele. A fát körülrakják fahasábokkal és felgyújtják. A kígyó belepusztul.

Ugyancsak személyhez kötődő elbeszélés a kígyógyerekről szóló történet. (128. sz.) Egy fiatal házaspár lovaskocsival utazik és az útszélen egy kitett pólyásgyereket talál. Felveszik, az asszony szoptatni akarja és nem tudja melléről levenni. Orvos segít. Amikor tisztába rakják, veszik észre, hogy a gyerek deréktól lefelé egy kígyó. Megijedtek és újra kitették. A kígyókirályról többször hallottam említést, de csak egyetlen teljes történetet tudtam feljegyezni. („Kisködmön" 104. sz.) Szalónakról, amelyet Anna Schmied német nyelven mondott el. Ez a történet feltűnő, a Dömötör Tekla könyvében (109. o.) megemlített tarajos kígyóval megegyező, azonosságokat mutat. A nagy fehér kígyó az erdőben él. Fején egy arany korona van, amelyet gyakran letesz maga mellé. A király szeretné ezt a koronát megszerezni és jutalmat ígér annak, aki elhozza. Egy huszár megkísérli. Meg is szerzi, de a kígyó felébred és utánaered. Hiába vágtat a huszár, a kígyó eléri, rácsavarodik és megöli őt is, lovát is. Amikor elment a koronával, sokan látták, de senki sem merte bántani.

Janzsóné közvetítésével terjedt el egy, a kígyóval kapcsolatos legenda, amelyet csak a csajtai majorban hallottam. „Minálunk vót a Sárviz partyán, amerre a Sárvíz, egy foló. Amellett vót egy templom. Szóva, úgy mesété́k. Asztán ottan misét tartott a pap. Esszép vár is vót ott. Asztán teli vót a templom népekke. Mikor a pap misézett, a templom esülledett. Na, most hát a népek vele együtt mind hát epusztútak. Nem? Hát azután az vót a beszéd rúla, hogy azon a helen, ahol a templom esülledett, mindig feögyün egy kígyó. De minden hét évbe. Annak a nyakába van egy kújcs. Az a templomnak a kújcsa. Aki aszt a kujcsot kimeri vennyi a kígyó nyakábú, mikor kivette a kujcsot, akkor a templom fögyün. Akkor asztán mind meglehet szabadítanyi, akik valamikor bennfullattak. Hát én nem láttam a kígyót, meg asziszem, más se." (Phon. Arch. Nr. B 7670.)

13. KERESZTELŐ, EGYHÁZKELŐ

Az asszonyok életének, az asszonyközösség elbeszélésanyagának egyik központi személyisége a bábaasszony volt, vagyis az az asszony, aki a szülés előtt, szülés közben és azután is fizikai és psychikai úton segítséget nyújtott. A kórházi szülés általánossá válásáig a bábaasszony, függetlenül attól, hogy hivatásos bába volt-e vagy csak „tudós asszony", az asszonyok életében a hiedelemvilág egyik legjellegzetesebb forrása volt. Egyetlen esetet sem találtam, amely igazolta volna, hogy a bábaaszonyt ne tekintették volna bizonyos formában mágikus erővel felruházott személynek. Mesterségének eltanulásával, akarva-akaratlan, rászállt falukközösségének ilyen irányú felfogása.

A 19. század második fele óta egyre nagyobb lett a kiképzett, hivatásos bábák száma és ezzel párhuzamosan kisebb a szülést levezető tudós asszonyoké, de az asszonyok között élő hiedelem lényegében csak a második világháború után változott meg. A bába, szülésznő, gyógyítóasszony addig a női betegségek gyógyításának tanácsadója, az asszonyi élet gondjainak örökké titoktartó meghallgatója maradt. Ezt az állami rendelkezések sem tudták megváltoztatni. 1875-ben már Budapesten, Nagyváradon, Pozsonyban és Nagyszebenben működtek féléves bábaképző intézetek. (Vallás és közoktatási miniszter 1875. évi 27 912. sz. rendelete.) Az itt végzett bábák kötelesek voltak letelepedésük alkalmával az elöljáróságnál jelentkezni, oklevelüket és táskájukat az orvosnak bemutatni, lakásukat táblával megjelölni, arról intézkedni, hogy gyorsan megtalálják őket. (Belügyminiszter 1902. évi 95 000. sz. rendelete.) Ugyanekkor kiadásra került a „Magyar bábakönyv", amelyet a bábák között szétosztottak. Ebből kitűnik, hogy többek között a halottkémlés, a halottak mosása és felöltöztetése ekkor még a bábák hagyományos feladatköréhez tartozott. Éppen ezért tiltották olyan keményen. Az ebben a könyvben felsorolt tilalmak adnak áttekintő képet arról, hogy a falun belül mit vártak el egy bábától. Az 1894-ben, 1895-ben és a már említett 1902-ben hozott rendeletek írták elő, hogy a bába hívásra éjjel vagy nappal köteles a szülő nőhöz elmenni, a szülést kivárni és legalább három óra hosszáig a gyerekágyas asszonynál maradni, utána pedig tanácsokkal ellátni és 9–10 napig rendszeresen látogatni.

A bába hivatásából eredően otthonülő asszony volt, aki ugyan minden asszonnyal kapcsolatot tartott, de – a szülést kivéve, – nem ő járt látogatóba, hanem hozzá jártak azok, akik valamit akartak tőle. A rendszeresített bábaképzés következtében nagyobb lett a hivatalos, a hatósági bábák száma, de a lakosság anyagi helyzetéből fakadóan nem nőtt ilyen arányban a falusi orvosoké. A gyógyítás, a betegápolás, a családon belül az asszony, az anya feladata maradt, aki tanácstalanságában mindig a bábaasszonyhoz fordult tanácsért és segítségért.

A vajúdás ideje alatt jelen volt általában a szülő asszony anyja és gyakran egy idősebb szomszédasszony is. A szülő nő fájdalma, a közös aggódás megnyitotta szívüket és szájukat, az örök anyák elmondták egymásnak azt, ami a belső

félelemben élő emberben mindig újabb és újabb formában támad fel. A szülésznő ezt vagy hitte, vagy nem, de jelen volt, hallotta és kénytelen volt e hithez igazítani mestersége űzését, de ugyanakkor arról is hallgatni, amit hallott. Ő tudott minden asszonyról mindent, azok róla, a kényszerből hallgatóról, alig valamit. A személyi titkok birtokosától függöttek, bíztak benne, de egyúttal féltek is tőle; hatalma volt fölöttük. Nem kívánták házukba, de ha baj volt, hozzá menekültek. Ezért állt minden bába boszorkányos hírben. A kórházban való szülés általánossá válásakor ma ott van a kórházi bába, de ő már nem a hiedelemvilág falusi bábaasszonya. Megmaradt ugyan a belévetett bizalom, de hiányzik az a hitbeli kapcsolat, ami a faluban megvolt.

A szülést egy olyan fogalomnak tekintették, ami természetes. „Ha benn van, ki kel gyönni", mondta egyik alsóőri adatközlőm. Igen ám, de ami kijött, az új élet, azért a szülő volt felelős és a kettőt nemcsak biológiai szálak kötötték egymással össze. A megszületés pillanatától kezdve a testből fakadt testre ezernyi veszély nehezült. Ezek többsége a hiedelemvilág embert megrontó erejével függött össze, avval, ami láthatatlanul jelentkezett és rontotta meg a gyereket vagy anyját. Az ellene való védekezési módszerekben nem találtam a háromnyelvű tájon belül nyelvi, vagy ha valaki úgy akarja érteni, nemzetiségi különbségeket. Nem volt horvát, német vagy magyar anya, csak anya!

„A szülésnél igen kellett vigyázni, hogy a boszorkányok a gyereket el ne varázsolják. Az ajtóra zsidókeresztet húztak, mert ha a *trúd* rájött, úgy kiszívta az anya mellét, hogy a gyereknek már semmi sem maradt. Hát ilyenkor a ház előtt egy zsidókeresztet rajzoltak, a gyereknek a párnája alá egy imakönyvet tettek, hogy amikor a boszorkány jön, ne boszorkányozhassa meg. Három héttel a szülés után elment (az anya) a templomba egyházkelőre. Az alsóruhát fordítva kellett rávenni, hogy senki se babonázhassa meg." (Wolfau, német nyelven elmondva.) Ugyancsak itt mondták el, hogy „Itt olyan vörös csíkokat húztak bele a lepedőbe. És ha az asszony hát otthon szült, akkor olyan mennyezetes ágyat csináltak neki, bojtokkal. Mert a régi öregeknél senki sem jöhetett oda az újszülötthöz. Ez még úgy húsz évvel ezelőtt így volt. Nyolc napig senki idegen nem jöhetett az újszülött gyerekhez oda. A gyerekágyas három hétig (így maradt), mert másképp a kígyók kijöttek volna a patakból. Anyám engem nem engedett fölkelni." (Wolfau.) Szinte ugyanezt mondta el személyes élményeként az egyik alsóőri asszony, akit ugyancsak „befirhangoltak" és olvasót tettek a párnája alá. (173/b. sz.)

A megszületés és a keresztelő közötti időben a kicsi gyereknek minden ártathatott, a szemmelverés éppen úgy, mint az eldicsérés. „Amikor az ember először látja, fogja meg az orrát, akkor nem dicséri el. Hát csak úgy fogja meg a gyerek orrát és akkor mondja: Hogy el ne kiáltsam! Nőjj nagyra!" (Rotenturm, Frau Leitner.) Ezt Alsóőrön és Szigeten is be kellett tartani és itt éppen úgy, mint a szomszédos más nyelvű falvakban, a kereszteletlen gyerek nevét a szobán kívül nem volt szabad kimondani, de ott is csak csukott ajtónál. Korábban még ott is csak (a keresztbe húzott) mestergerenda és az utcai ablakok között.

Az újszülöttet a lehető legrövidebb időn belül megkereszteltették. A keresztanya és a bába vitték el a templomba, akik az úton odafelé senkivel sem beszéltek addig, míg be nem léptek a templomajtón. Mindenki tudta, hogy ez a rend és még ellenségeskedésből sem kérdezte volna senkise őket. Hazafelé viszont hosz-

szabb lett útjuk, mert mindenki megállította őket. A névtelen csecsemő ettől kezdve nem volt már veszélyben, keresztnevet kapott és belépett a falu egymást váltó közösségébe. Ezután már nem a gyereket féltették, hanem az anyát, aki még „tisztátalan" lett.

„Akkoriba úgy vót, mink úgy montuk, egy hatost, ez tiz krajcárt vagy 20 fillért jelentett, aszt köllött fizetnyi a plébánosnak és az egyházfinak. Vütte vele a gyermekit és hát ojjan egy egyházi szertartás vot. Majnem mint keresztüléskor. Csak a gyerek nem lett mekkeresztűve ugyi. Míg a pap az asszonyér az imáccságot monta, addig az asszony egy égő gyertyát tartott a kezibe és a gyerekit is a kezibe tartotta. Addig, míg előbb az a szokás vót, míg a templomba nem ment, addig az asszony a házbú nem is ment ki. Ha má nem is fekütt, a házba foglalatoskodott, dolgozott, de a házbú nem ment addig ki. Az eső uttya templomba vót. Mongyuk, hogy a házbú nem ment ki. De vót ojjan, hogy még az udvarra se ment ki addig, míg a gyerekke nem vót a templomba. No, most ha szerencsés szülés vót, akkoriba egy hét mulva má ement. A gyereket másnap, szülés után másnap mekkeresztelik. Akkor nem úgy vót, mint mast, hogy talán két hétre. Minálunk ijjen faluhelen szülés után másnap a gyereket mekkeresztűték. Akkoriba má előtte este vót a *paszita,* mielőtt keresztűték." (Phon. Arch. Nr. B 6318.)

Gyűjtésünk idején ez annyiban változott meg, hogy megvárták a legközelebbi vasárnapot és délután vitték el a gyereket keresztelni. Ekkor a paszita már nem előtte, hanem a keresztelés után volt. „Három hétig a födél alul. Kiment az eresz alá, de a födél alul nem ment ki. Nem, nem, nem! Nem eresztették ki, míg az egyhászhó nem ment. Mast má kifutnak. Mas má futnak másnap, harmadnap!" (Phon. Arch. Nr. B 6774/6.)

Az anya néha egyedül ment az „egyházhoz", „beavatásra", „beártásra", legtöbbször azonban vitte gyerekét is magával és vele ment édesanyja, a komaasszony, bába. Amikor a fiatalasszony a házat egyházkelőre elhagyta, ledobták eléje az istállóseprűt, és azon kellett keresztül lépnie. 1964-ben Wolfauban még bizonyították, hogy „ez ma is szokás".

Janzsóné, aki a csajtai majorban szült, így írja le a beavatást: „Meghát nekem is köllött. Akkor asztán (a pap) szépen karonfogott a gyerekke együtt, asztán kivezetett a templombú. Azután akkor hazagyühettem. Egész misén hát ott köllött lennem. A sekrestyébe köllött lennem. A templomba addig nem mehettem. De mikor a harmadik született, gondútam, nem várom meg. Én nem cipelem ollan messzi. Majnem megszakattam. Ementem, mikor körösztülés vót, akkor szépen utána. Addig én benn vótam a sekrestyébe. Akkor a pap szépen kivezetett, a templomon végig akkor. Na, asztán szépen hazagyüttem vele. Akkor nem köllött hazafelé hoznyi."

Amíg az anyát nem avatták be, addig ereje van rajta a trúdnak, ami nem csak reá, hanem a gyerekre is veszélyes lehetett. Éppen ezért az egyházkelővel kapcsolatban igen sok hiedelemmondát hallottam. Ezek a férfiak előtt szinte ismeretlenek, kizárólag az asszonyok elbeszélésanyagához tartoznak. Őriszigetről származik a 208. sz.-ú történet, amelyben Kálmánné saját esetét mondta el. Ő elhanyagolta az egyházhoz menést, megnyomta a trúd, nem kapott levegőt, és még egy emberalakot is látott. Lólábai voltak. Nem tudott szólni sem. Orvos jött hozzá, aki kioktatta, hogy menjen el egyházkelőre. Utána aztán mindig elment,

minden szülés után. Egy csajtai majorbeli asszony első útja nem a templomba vezetett. Baleset érte és tíz évig feküdt. („Kisködmön” 40. sz.) Ugyancsak ott történt, hogy a kelőt elhanyagoló asszony állandóan rémeket látott. A paphoz ment tanácsért, aki segített rajta. („Kisködmön” 35. sz.)

Némelyik egyházkelővel kapcsolatos történet már állandó hiedelemmondaszerű formát ért el. Szöveggyűjteményünk 123. számú szövege arról ad hírt, hogy a hanyag plébános elküldi az egyházkelőre jövő anyát; jöjjön majd máskor. Igen ám, de közben a pap váratlanul meghalt és szelleme mindig megjelent a beavatás nélkül maradt anyának, aki panaszával egy másik paphoz menekült. Ő úgy segített rajta, hogy elment vele a temetőbe a meghalt pap sírjához, aki onnan felkelt, stóláját nyújtotta, amit az asszony megcsókolt. A pap szelleme megnyugodott.

A fentiekhez csak még annyit fűzünk hozzá, hogy a szülés zárt ajtók mögött, befüggönyözött szobában zajlott le. Ennek hiedelembeli okai voltak. Az események középpontjában az anya, a cselekmények középpontjában pedig a bábaasszony állt. Ha az anya az előírásokat, tilalmakat betartotta, a továbbiakban a bába feladata volt hiedelemalapon is arról gondoskodni, hogy az újszülöttnek semmi bántódása se essék. Ez a felelősség az egyházkelővel szűnt meg, azaz két-három hétre terjedt ki.

Az új élet fakadása nemcsak az emberi élet kezdetén, hanem a mezőgazdaságban is tele van ezernyi védő cselekedettel és ezek a hiedelemvilág szerves részét alkotják. A szülés nem a biológiai folyamattal, a világra jövéssel, hanem a közösségbe való felvétellel zárult le. Az anya és gyermeke akkor szabadultak meg a tisztátalanokat veszélyeztető démoni alakok ártásától, amikor a fenti, egyházi kapcsolatú cselekményeket az anya magára vette. Ezek végrehajtásának indítéka egyes jelek szerint nem a vallásosságban, hanem a hiedelemvilágban kereshető. Éppen ezért kénytelenek vagyunk a papot, a plébánost is bizonyos mértékig mint mitikus személyiséget tekinteni.

A tisztátalanság időszakában lehetséges volt az is, hogy a gyereket a gonosz szellemek kicseréljék. Ha ezt nem vették észre, a következmények az egész családot, szülőket és gyermekeiket, sújtották. A váltott gyerekkel kapcsolatos hiedelmek és az erre vonatkozó hiedelemmondák nagy száma miatt ezt a kérdést a következőkben külön foglaljuk össze.

14. VÁLTOTT GYEREK

Az egyik délburgenlandi magyar faluban találkoztam életemben először a váltott gyerekkel. Mintegy tizenkét éves volt, bőrszíne feltűnően sötét, a szokásosnál erősebb haja és testszőre volt. Száját mindig leejtette, nem tudott beszélni. Egész nap az éjjeliedényen ült, s ha nem vették észre, székletét szétkente, arcát és száját sem kímélte. Szülei a legnagyobb gonddal ápolták és testvérei is, akik teljes egészségben voltak, igen nagy szeretettel foglalkoztak vele. Anyja, de minden más asszony is, azt mondta, hogy „kicserélték", „váltott gyerek". Ez volt a hiedelem, és így aztán szegény, a szüléskor megsérült gyerek, haláláig az is maradt.

Szükségesnek tartom az eset alapján azt is leírni, hogy „ez a váltott gyerek" milyen formában hatott a család életére. Kisparaszti család volt, öt gyermekkel és egy eltartott nagyszülővel. Mindnyájan egy kiöregedett, szinte összedőlőfélben levő ház egyetlen szobájában laktak. Az idős nagyanya már munkaképtelen volt. Az anya csak akkor tudta házát elhagyni, amikor a gyerekek az iskolából hazajöttek. Ilyenkor azok vették át helyét és vigyáztak a beteg testvérükre. Az apa kénytelen volt segédmunkásként a falutól távol dolgozni. A sok darabban fekvő négy holdat az anya nem tudta megművelni és így a család a gyerek születése óta egyre nehezebb anyagi helyzetbe került. Az állandó ápolás miatt az anyának nem volt ideje a falu többi asszonyával kommunikációs kapcsolatot tartani, de azok meg nem is kívántak vele találkozni, mert... A gyerekek az iskolába egyedül mentek, onnan egyedül jöttek haza, mert... Csak egymással játszhattak, egyetlen szomszéd gyerekkel sem tudtak összebarátkozni, mert... Az apa, ha el is ment a kocsmába, ott alig talált beszélgetőtársra, mert... Bárki a családból bármit kísérelt meg, mindig egy „mert"-be ütközött és ez a „mert" a falu egységes előítélete volt.

A szülők testvérei, rokonai teljesen bent éltek a falu közösségében, de ők maguk csak a közösség szélén, megtűrve, kitaszítva tengődtek. Bármennyire is patriarchális a falu külső élete, a belül az asszonyok egymás közötti kapcsolata, véleménye szabja meg az élet rendjét. S ezt a családot ez a „rend" nem tűrte meg. Mindenki kitért előlük, mert egy „váltott gyerekük" volt. „Isten verése!" Valamelyik szülő valamit vétett, azért jött rájuk ez a büntetés. Így aztán mindnyájan együtt, egy igen csöndes, emberkerülő család lettek. (Időközben a beteg gyermek meghalt, testvérei egészségesen felnőttek, de egy sem tudott a faluból élettársat találni, mind kiházasodtak oda, ahova nem követte őket a „váltottgyerek-testvér" előítélete.)

Az anyakönyvi bejegyzések, de az asszonyok közlései is bizonyítják, hogy emberemlékezet óta szokás volt az újszülött gyerek testi épségének megvizsgálása. Ezt már a bába elintézte. Ha a gyerek testi nyomorékként jött a világra, általában két héten belül tüdőgyulladásban halt meg. A szellemi hibát csak később, az első életév vége felé vették észre és akkor már az anya vagy nagyanya nehezebb elhatározással segédkeztek a tüdőgyulladásnál. Itt sem volt erejük hozzá és a de-

bilis gyereket mindenki „váltottnak, kicseréltnek” tekintette. Ezt vallotta a nagyanya is és ahogy elmondta, remélte, hogy az majd hétéves korában megszólal, akkor unokája visszakerül, azaz a gonoszok, akik kicserélték, és majd az igazit visszaadják. Egy évvel unokája halála előtt, amikor az tizenharmadik évében volt, abban bízott, hogy a hét év helyett majd a tizennegyedikben cserélik vissza. Ebben az életévben megoldódtak a gyerek földi problémái, de halál után is megmaradt a családdal szembeni „váltott gyerek”-előítélet.

A gyerekágyas asszony rettegve félti kicsi gyerekét. Félti gyereke, de saját egészségét is. Ez az anyai ösztön megvan ma is, de még fokozottabb formában hatott abban az időben, amikor a csecsemőhalandóság igen nagy mértékű volt. Ezt nem lehet avval megmagyarázni, hogy a gyerek egyúttal munkaerőt is jelentett. Nagyon féltek attól, hogy a gyerek debilis lesz, mert ez az egész családot tönkre tudta tenni. Élt a múltban, él a jelenben is a kicserélés hiedelme. Mind a három nyelvcsoportnál és minden társadalmi rétegben megtaláltam ennek nyomát. A váltott gyerek kizárólag a falvak és majorok asszonyainak, és nem a férfiaknak a hagyományos elbeszélés anyagához tartozik. A kicserélő démont is boszorkánynak nevezik úgy, hogy az azért mégsem boszorkány, hanem valami „boszorkányos személy”. A kicserélőt nőneműnek tartják. Két történet kivételével sohasem látható, akkor sem, ha több esetben emberi nyelven beszélt az anyával.

Stinatzról a falu hagyományait legjobban ismerő két asszonytól sikerült ugyanannak a kicserélési kísérletnek variánsait felvennem. Az elsőben: „Nagyanyám mesélte, hogy az ő ura, amikor még kicsi volt, amikor a világra jött, az ő anyjával is megtörtént. Régen a gyerekágyast szalmára fektették, hogy ne piszkolódjék be az ágynemű. Szalma volt ott és lepedőt terítettek arra, és úgy feküdt. Na, aztán egyszer csak éjjel jön be egy boszorkány és el akarja venni a gyereket. Hát az természetesen védekezett és már úgy birkóztak, hogy a szalmát már az egész szobában szétszórták. Ő nem akarta a gyerekét odaadni, a boszorkányok meg nagyon akarták. És aztán a következő nap elmondta, hogy ő hogyan birkózott az éjjel. Hogy egy boszorkány volt itt és el akarta vinni a gyerekét. Az volt rá a bizonyíték, hogy a szalma az egész szobában el volt terítve. (Németül elmondva. Phon. Arch. Nr. B 9624.)

Ugyanerről az esetről a falu bábája a következőt mondta el. „Állítólag a második szomszédasszonyunk lehetett. Már jó ideje ennek. Azoknak is lett egy gyerekük. És mindenki elment a háztól, az asszonyok asztán már nagyon féltek, és a gyereket mindig magukhoz szorították, hogy amikor a boszorkány bejön, el ne vehesse tőlük a gyereket. Na, most ahogy az anya tartja a gyereket, egyszercsak két boszorkány jön befelé. Ahogy bejöttek, énekeltek. Hát énekeltek, amikor az ajtón bejöttek. Most az a gyerekét olyan erősen tartotta, hogy a boszorkányok nem tudták a gyereket elvenni. Az asszony ágyában szalma volt és ezek most azt az utolsó szálig kiszórták. Azt gondolták, hogy így a gyereket megkaphatják. De az asszony nem engedte el a gyerekét. Az az asszony úgy félt, hogy vizesre izzadt, hogy a gyerekét elveszik. Akkor aztán az asszonyok végre az ajtón keresztül kimentek és azt mondták neki: Ha valakinek elmondja, hogy mi voltunk itt, akkor maga el van intézve, megöljük magát is, meg a gyereket is. Na, aztán így vége lett.” (Phon. Arch. Nr. 9652/3.)

A kicserélési kísérletről szóló történetek száma nagy és olyan változatos, hogy nem lehet őket rendszerbe foglalni. Minden egyes eset más szituációból adódik, csak az a közös bennük, hogy egy ismeretlen személy el akarta a gyereket venni és sikerült ezt megakadályozni. Így pl. Őriszigeten: „Ollan kicsi gyerekük vót, vánkosba. Ecce csak hallotta ám, hogy zörög az a két üveg, összeverődik. Csak hagatott, hagatott, eccecsak ott űt az ágy fejin az a. Csak poszogott, poszogott az a valami. Eccecsak hagatott egy darabig, utóbb asztán a gyerekhe nyút. Hát asztán a kisgyerek má egészen kinnvót a vánkosbú. Ugye a kisgyerek belebújik inkább a vánkossába, nem künek. Ez meg egészen fejjű vót má. Főhúszta. Hogyha eakarta vünni? De akkor édesanyám ekáronkotta magát. Akkor megen az a két üveg összecsirimpüt. A jel többet nem mutatkozott. Aszt mindig monta édesanyám, mikor a gyereket eakarta vünni valami. Hát mér húszta ki abbú a vánkosbú? Hiszen a gyerek nem künek megy. De hallottunk többeket is má, ollan boszorkánságot." (Phon. Arch. Nr. B 6777.)

Az újszülött kicserélésének megakadályozása volt a legfontosabb feladat. Alsóőri adatok szerint legegyszerűbb volt, ha a kulcslyukat betömték, hogy ne tudjon bejönni. Igen hatásos volt a fokhagyma. Ugyanígy általános volt, hogy „az ajtóra mindig írtak valamit és ollan kereszteket csinyátak... Akkor, mindig monták, hogy kereszteket kő csinyányi, hogy a baszorkán ne gyühessen be és eltünjön." (Alsóőr.) Kálmán Mária néni, aki amolyan paraszti bába volt, mondta el, hogy egy esetben az egyik anya, akinél segédkezett, nagyon félt, mert az egyik gyerekét már egyszer kicserélték. Ő erre, egy kést tett a lábához és rózsafüzért a fejéhez. Nem is lett semmi baj sem. (210. sz.)

Néha ez sem használt és a boszorkányosok újra és újra el akarták a gyereket vinni. Egy ilyen esetben Csajtán, a majorban, már a férj barátjával virrasztott a szobában, de elaludtak. A harmadik éjszaka már mindent bezártak, de megint csak elaludtak. Végül is a plébánoshoz mentek. Az a harangkötélből vett egy darabot és avval füstölte meg. Így aztán elmúlt a veszély. De azért később mindig csipiszt mutattak a hátuk mögé tartott kezükkel, mert az használ. („Kisködmön" 51. sz.) A Hanság-majorból Mosontarcsára (Andau) költözött Székely Margit néni anyja mindig egy kifordított gatyát tett a lánya feje alá, mert az biztosan védett. („Kisködmön" 186. sz.) A csajtai majorban mondták el, hogy egy szomszédasszony akarta a gyereket elvinni, de az anya szemközt köpködte, és az használt. De az asszony férje nem akarta ezt feleségének elhinni. („Kisködmön" 52. sz.) Egy őriszigeti elbeszélésben leírják, mi is történt és hogyan lehetett a „váltott" gyereket visszakapni. E szerint az igazi gyereket ellopták és egy másikat, egy gonoszt tettek a helyére. Legjobb volt, ha befűtötték a kemencét és úgy csináltak, mintha a sütőlapáton ezt a gyereket be akarnák a kemencébe tolni. Ilyenkor aztán a gonoszok megmentették saját gyereküket, úgy, hogy gyorsan kicserélték. (221. sz.)

A kicserélés néha együtt jár a megnyomással. Csajtán is ráült a nyomó az asszony mellére. Kérte tőle a gyereket és egy másikat akart érte adni. Ebben a történetben mondták el azt is, hogy a váltott gyerek hét éves koráig nem beszél és nagy feje van. („Kisködmön" 53. sz.)

Az eddigiek is bizonyítják, hogy a gyerek kicserélésében igen hittek. Ezzel kapcsolatban olyan hiedelemmondák is kialakultak, amelyek már az elbeszélő

költészetbe vezetnek át. Ilyen például a „Kire marad a kisködmön?” c. munkám 181. számú elbeszélése, amely Székely Margit nénitől származik. „Asztán aszongya (édesanyám), egy ember aszonta, hogy ü meglesi, hogy há vüszik a gyereket. Hát, aszongya, evütték a gyereket asztán. Nem is ippenhogy aszt akarta volna meglesnyi, hanem a temetőárokba ü alutt, asztán eccercsak neszt hallott. Fújt a szél igenigen, meg dörgött, villámlott. Oszt erre főket. Asztán még hallott valami kis neszt. Asztán vót ott egy ollan romlott ház, hogy nem vót neki teteje. Le vót rombóva, csak a kövek vótak. Asztán, aszongya, bevittek oda egy gyereket, aszongya, négyen. Asztán egyik sarokba is át, meg a másikba is. Asztán innet a sarokbul odadobátak, arra a sarokra, meg arra a sarokra is. Ammeg mindig vissza a gyereket. Idedobáták, meg oda. Akkor valamit mindig montak, hogy hogyan legyen. Így legyen, meg úgy legyen. Akkor valamit mindig montak. Asztán, aszongya, ippen mire az ember hazament, hát a gyereket reggere hazavütték. De az anya eszrevette, hogy a gyerek más, mint előbb vót. Asztán monta az ember nekijök, hogy ü látta, mikor a gyereket ott a boszorkányok egyik sarokbú a másikba dobáták. Iccseréték ki a gyereket. Hogy igaz-e ez, nem-e? Aszt nem tudom. De én esztet hallottam édesanyámtúl.” (Phon. Arch. Nr. B 27298/5.)

A stinatzi bábaasszony mondott el egy váltott gyerekkel kapcsolatos legendaszerű hiedelemmondát. „Hát azt is mesélték, hallottam róla beszélni. Voltak parasztok és kisgyerekük volt. Fiatalok voltak. Hát a bölcsőből egyszer csak eltűnt a gyerek és egy másik gyerek volt benne, egész korcs növésű és igen szőrös volt. Az a gyerek éjjel-nappal sírt. Egész nap, egész éjjel sírt az a gyerek. De ők tudták, hogy az nem az ő gyerekük. Az a gyerek olyan sokat evett, és amit csak adtak neki, azt az a gyerek mind megette és mindent összepiszkított. Az egész szobában összevissza szaladt az a gyerek. Azok kimentek a földre, aztán amikor hazajöttek, minden borzalmasan nézett ki. Most aztán elmentek a paphoz és kérdezték a papot, mit csináljanak, mert ez nem az ő gyerekük, ezt elcserélték. Biztosan a boszorkányok csinálták azt. Hát a plébános azt mondta: Verjétek a gyereket, ahogy csak lehet és kergessétek el a háztól. Na, most ezek az emberek ezt valóban megcsinálták. Pár napig a gyereket ütötték, verték. Amikor kint voltak a földön és hazajöttek, a gyerek már az ágy alatt volt, már elbújt. Jó sokáig verték, amíg a házból végre kikergették. Na, és amikor az eltűnt a házból, az a gyerek, egyszercsak arról beszéltek a népek, hogy az a paraszt valakit megölt volna. Semmi sem segített, halálra ítélték. Na, és a boszorkányok éppen a levegőben repültek a gyerekkel, akit elvittek, és a szent Antal meg a kolostorban volt, bent a kertben. És az a gyerek egyet tüsszentett. És az Antal mondta: Isten éltessen! Ekkor aztán a gyerek leesett. Na, most a szülők igazi gyereke itt volt. De az még hosszú ideig tartott, amíg az apa a börtönben maradt. És amikor a fiú már nagy lett, mondták, hogy a férfit most kivégzik. Na, a gyerek kitudakolta és elment a bírósághoz és elmondta, hogy az senkit sem ölt meg. A fiú elmondta, mert ő tudta, hogy ki ölte meg azt az embert. És akkor az apa kiszabadult. Ezt nekem mesélték el!” (Phon. Arch. Nr. B 9652/3.)

15. MEGNYOMÁS

A boszorkány jelző számomra gyűjtőfogalom, amelyben minden bent van, amit ugyan tartalom szerint megkülönböztetnek, de ami „amolyan boszorkányság", azaz nem megfogható. Ilyen boszorkányság a megnyomás is, ami egyfajta boszorkánnyal függ össze, amelyik azonban nem azonos a megrontó, az emberből alakját változtatni tudó személlyel. Az általánosan hitt boszorkányt meg lehet „idézni", és így ártalmatlanná tudják tenni, ami viszont a megnyomónál nem lehetséges. A nyomó láthatatlan és megidézhetetlen démon. R. Beitl néprajzi szótárában a Trud címszó alatt írja: „Bezeichnung des dämonischen nächtlichen Drückens." Künzig sem tekinti a megnyomót boszorkánynak és így a „Hexensagen" katalógusába föl sem vette. Dömötör Tekla is külön címszó alatt tárgyalja könyvében. A burgenlandi lakosság, elsősorban az asszonyok, mert a megnyomás kizárólagosan az asszonyok hiedelemvilágához tartozik, külön alaknak tekintik akkor is, ha boszorkánynak nevezik, ám e szó helyett magyar nyelven is sokszor a trúd szót használják.

Frau Anna Schmied, gyógyítóasszony szerint: „Na és a drúd, az olyan boszorkányforma volt. És ha a kisgyerekek a bölcsőben feküdtek, a mellükre ült. A gyerekeknek olyan nagy mellük lett. Mindegy, hogy fiú volt-e vagy lány. Ott, ahol a mellük van, ottan húzták és olyan nagy mellük lett. A gyerekeknek természetesen fájt, hogy doktor köllött. De az sem segített. Na, aztán egy olyan öregasszony füveket keresett és azokat valami zsírral dinsztelte és pirította. Ebből raktak a gyerekre és akkor megint visszament. És az ajtó elé zsidókeresztet (Drudenhax'n) csináltak. (✡ zsidókereszt, ill. Drudenhaxen fogalma alatt a Dávid-csillagot értik.) Akkor aztán többé nem jött. Azt rajzolták föl az ajtóra és az akkor nem jött többé. Azt a zsidókeresztet rakták oda az ajtófélfára. És az anya néha egész éjjel nem kapott levegőt. Csak azt érezte, mintha valaki kezével nyomná, mintha olyan nehéz valami lenne. Nem? De csak éjjel, éjfél körül. Tizenkettőtől egyig. Az éjféli óra. Alvás közben. Ha be is csukta az ajtót, az akkor is bejött. A trúdot nem tudták a szobában megfogni. Az olyan volt, mint egy szellem. Azt nem lehetett látni. A boszorkányt azt látták, állat, vagy más, mint asszony. Azok olyan emberek voltak, mint a bácsikám vagy a néném, vagy a nagyanyám, olyan, mint valaki a rokonságból, az anyósom. Nem? Mindegy, hogy ki volt. A trúdot azt nem. Azt csak éjjel érezték, hogy valami nehéz volt, hogy az nyomta. A jószágnak nem ártott, csak az embereknek." (Phon. Arch. Nr. B 9782.)

Leitnerné Vörösváron (Rotenturm/P.): „A drúdtól féltek. A trúd ráült a mellére és akkor olyan puha mellük lett. És akkor a tejet is kiszopta. Akkor zsidókeresztet rajzoltak az ajtóra és a drúd nem jött be a házba. Krétával húzták oda. A trúdot nem látták, az éjjel jött, akkor az embereket nyomta, vagy valami."

Már ez a két adat rámutat arra, hogy nemcsak az anyát, hanem a gyerekét is megnyomták. Néha azonban csak az anyát, vagy a gyerekét külön is. Mária Kirisits Stinatzról: „Itt korábban mindig mondták, a gyerekem egész éjjel sírt, meg-

nyomták. És akkor volt olyan öreg, zsebbe való bicska, úgy mint a kétkrajcáros bugylik voltak, azt szúrták bele az ajtóba. Az volt a védelem ellene. Vagy pedig ollót raktak oda. Ez még nem is olyan régen volt, a sógorasszonyom, mikor még a gyerekei kicsik voltak, mindig az ajtóba szúrta a bugylibicskát." (Phon. Arch. Nr. B 9624/2.)

A megnyomás a születéstől kezdődően a keresztelőig veszélyeztette a gyereket és az egyházkelőig a gyerekágyas asszonyt. „Nem törőttek előbb az asszonynya. Nem úgy, mint máma. Hát úgy, hogyha megnyomta magát, vagy pedig hogyha. Azért csináták mindig aztat a zsidókeresztet oda, mer mindig monták, hogyha a melle mekkeményűt és a teje meg nem jön meg, hogy akkor a trúd megnyomta. A gyerekeknek is főment a mellük. Sok gyermeknek. Úgy ojjan dagatt mellük lett. Azér mentek előbb mingyá is az asszonyok, ha leheccséges volt, menné előbb az egyházhó. Az egyházhó mentek. Meg, hát mondom, mindig asztat a zsidókeresztet láttam. Ha odamentek, akkor má semmi baj se, ha csak úgy nem, hogy az ember megfázott, de ugye má hatalma nem vót. Az első út volt az egyház. Nem beszétek bizony senkivel. Csak a komaasszony, meg a bábaasszony. Azok kísérték, mellette mentek és a gyereket szinte evitték. Nem beszétek, mentek egész nyugottan az egyházhó. És azután ha megvót nekik az úttyuk, akkor nem vót hatalma." (Phon. Arch. Nr. B 6800.)

Az egyes hiedelemtípusokban annyi belekeveredett elemet találunk, amelyek lényegében más főtípushoz tartoznak, hogy egy tájon belül is csak szinte erőszakos szétválasztással lehet az anyagot csoportosítani. Ez főleg az elbeszélésszerű megnyomási történetekben mutatkozik meg igen erősen, de általában az egész boszorkányhitre is vonatkozik.

A megnyomás-történetekben az anya legtöbbször egyedül van otthon, nincsen senki segítsége. Ha férjének elmondja, az vagy nem hiszi, vagy képtelen segíteni.

Legtöbbre jellemző, hogy a megnyomás leírása után mindig egy tanácsot adnak arra vonatkozólag, mit kell ellene védekezésként csinálni. Így a 163. sz. elbeszélésben a következő beosztást találjuk. Az asszonyt megnyomják. Elmondja férjének, aki nem hiszi el, mert ilyesmi nincsen. Ezután következik a védekezésről szóló tanács, miszerint a „fejvánkost" le kell húzni, és az ajtóhoz dobni, akkor a nyomó meg van kötve, nem tud kimenni. A „Kisködmön" 65. számú szövegében a megnyomás után ismét a tanácsadás, miszerint ott, ahol a nyomást érzi, verje nyírfaággal és páratlanul számoljon: 1–3 – 1–3. Ahogy veri, az szikrázik.

Annak ellenére, hogy egyöntetűen hangoztatta mindenki, hogy a megnyomót, a trúdot, nem lehet látni, az elbeszélésekben gyakran megjelenik a fekete macska, amelyik az ablakon keresztül jön be. Amikor az elment, elmúlt a nyomás. Ebben a történetben ezt lidércnyomásnak nevezték, ami a legöregebbek véleménye szerint korábban, azaz a múlt század végén, még a megnyomás általános megjelölése volt. (104. sz.) Ugyanez ismétlődik meg a 181. sz. élményben is, ahol a megnyomó szintén macska formájában ül az asszony mellére.

Utolsó elbeszélésünk, amelyik Alsóőrről származik, a legrészletesebb és világosan mutatja, hogyan keverednek a megnyomás és a megigézés elemei egymással. Ismét csak leírják a tényt, a megnyomást, amelyet a védekezési tanács követ. A „szárogatóra", azaz az ágy és a kemence között levő szárítórúdra akasz-

tott lepedővel kell a gyerekágyas asszonyt eltakarni, hogy senki idegen ne láthassa. Idegen nem mehet hozzá, kivételt képez a komaasszony. Az eltakarás általában a megigézés elleni védekezési mód. Itt feltűnő a férj szerepe, akinek egy ruhadarabot kell az ajtóba dobnia, hogy a boszorkány ne mehessen ki a kulcslyukon. Ha ezután keresgélnek a szobában, és békát találnak, hintsenek sót a szemébe. (152. sz.)

A megnyomás, trúd, lidércnyomás hiedelme gyűjtésünk idején mind a három nyelvcsoportnál általánosan ismert volt. Az idősebb korosztályok nőtagjainál még a hiedelemhez tartozott, a fiataloknál egyre jobban a hiedelemmondába ment át. Jellemző, hogy monda formában is kizárólag az asszonyok elbeszélésanyagában élt. Férfi jelenlétében, kivéve a majorokat, egyszer sem hallottam.

16. MEGIGÉZÉS, SZEMMELVERÉS, SZENESVÍZ

A megigézés a gyökeres társadalmi és gazdasági változások ellenére is az egyik legmélyebben begyökerezett hiedelem. A megnyomás, a gyerek kicserélése, az állami szociális törvények általánossá válásával, a kórházban való szülés eredményeként egyre inkább elvesztik a hiedelemvilágban ható jelentőségüket. A szemmelverés azonban még ma is az asszonyok bizonyos mértékig zárt világának szerves része maradt. Ez elsősorban a gyerek megigézésére vonatkozik, és mint ilyen, az anya életével kapcsolatos. A szemmelverés a gazdasági életben, főleg az állattenyésztésben (borjú, csirke) is jelentős szerepet játszott. Az ember és állat közötti alkalmazásnál azonban a paraszti gyakorlatban bizonyos szétválás mutatkozik meg, az elhárítás és a védekezés módszerei is különböznek egymástól, de ugyanakkor bizonyos közös vonások is felfedezhetők. Így pl. hiszik azt, hogyha meg tudják állapítani, kinek a szeme ártott meg, akkor az ártó személy elveszti rontó erejét és ezáltal a gyógyítás lehetővé válik. A gyermek megigézésébe vetett hit a majorok asszonyközösségében erősebben élt, mint a parasztfalvakban. Ugyanakkor azonban az állattal kapcsolatos szemmelverés a majorokban csak a parasztokat kigúnyoló elbeszélésekben fordul elő. A parasztoknál megtaláljuk a gyermekekkel, de még gyakrabban a gazdasági élettel kapcsolatosan is.

A családi élet hiedelemköréhez tartozó szemmelverést ugyan „boszorkánysságnak" tekintették, de ugyanakkor megállapították, hogy a szemmelverők nem mindig boszorkányok. Tapasztalatunk szerint a tájon belül a gazdasági élettel kapcsolatosan a *boszorkányság"* és a *boszorkány fogalmának* szétválasztása szinte lehetetlen. Adataink szerint voltak olyan „rosszindulatú emberek", akik tudták, hogy szemük árt és szándékosan megigézték a gyermeket, de az adatközlők hangsúlyozták, hogy az igézők többsége nem tehet ilyen irányú képességéről. Az ilyeneknek erkölcsi kötelessége volt arra vigyázni, hogy újszülöttet ne nézzenek meg, ugyanakkor azonban a ház asszonyainak kötelessége volt arra ügyelni, hogy idegen az újszülöttet ne láthassa meg. Néhány adat azt bizonyítja, hogy a megigézés lehetősége csak az egyházkelőig állt fent, legtöbben viszont azt bizonygatják, hogy ez az iskolás korig, más vélemények szerint az első áldozásig hatott.

A megigézésnek az egyházkelőig lehetséges hatása erősen keveredik a megnyomással és a váltott gyerekkel kapcsolatos hiedelmekkel. Így pl. kötetünk 218. számú elbeszélése azt említi meg, hogy egyházkelő előtt idegen nem nézhette meg a kisgyereket és kést, rózsafüzért (evangélikus község) kell az ágyba tenni és annak oldalára zsidókeresztet kell rajzolni. Ez itt nem általános. Általános viszont az a belső íratlan törvény szerint erkölcsi törvénynek tekintett előírás, hogy az újszülött gyermeket, de általában a kisgyermeket, nem szabad dicsérni, csúnyának kell mondani.

A csajtai major kovácsát afféle táltosnak tekintették, akinek „mágneses ereje" volt. Saját bevallása szerint, nem volt szabad újszülöttet megnéznie, mert az akkor beteg lett és így ő gyerekágyas anyát sohasem látogatott meg, de még csak az

ablakon sem nézett be. („Kisködmön” 58. sz.) Egy alsóőri véleménye szerint: „Volt, hogy a szeme volt erős, hogy megigézte, hogy megverte a szemive. Aki szemmel megver, az még nem boszorkány, csak erős a szeme neki.” Ugyancsak egy másik alsóőri asszony szerint: „Van, akinek a szeme árt. A gyereket nem szabad dicsérni, amikor először megnézik. Akkor a gyereknek így tesznek: Jaj, te ronda, te! Megfogják az orrát. Aztán meg szoknak rátenni piros szallagot a gyerekre, ugye azér, hogy főtünnyön, mer akkor nem mingyá a gyereket nézik, hanem a piros szallagot. Piros szallagot tettek. Máma nem tudom, máma már aszi-szem nem annyira.” (Phon. Arch. Nr. B 6354.) Egy asztalos, aki szintén boszorkányos hírében állt, szintén ártó szemű volt. (173/a. sz.) Őróla mondták, hogy rosszindulatból is megnézte a kisgyereket, aki aztán minden esetben beteg lett.

Havibajos asszony tudta, hogy nem nézhet meg gyereket, mert ha ezt megtette és ráadásul még meg is érintette, akkor az kiütéses lett. Először a dunyhát kellett megfognia és csak azután nyúlhatott a kezéhez. (217. sz.)

Mint már említettük, a megigézés veszélye nemcsak az újszülöttnél volt meg, hanem általában a kisgyereknél. A hajdani alsóőri bába két kislányát, akik már 4 és 6 évesek voltak a majálisban „eldicsérték”. Mind a ketten betegek lettek, de anyjuk segített a bajon. (116. sz.) A hiedelem szerint azonban az új élet mégiscsak érzékenyebb volt és az első hetekben jobban kellett vigyázni, mint később. Ez azt jelentette, hogy az anyának, de még jobban az anyjának vagy anyósának kellett bizonyos védekező eljárásokat betartani. Legáltalánosabb volt az eltakarás, a „befirhangolás”, és hogy ez még biztosabb legyen, sót tettek a kéménybe. (101. sz.) De az is gyakori volt, hogy „az urának az alsónadrággyát tette a feje alá, akkor nem köllött a nőnek fényi, hogyhát megrontyák. Mer a szülőasszonyt megszokták hát úgy rontanyi. De ha az urának az alsónadrággya a feje alatt vót, akkor nem köllött neki fényi semmitűse, hogy valami baj történik vele.” (Phon. Arch. Nr. B 7737.) Nagyon kellett vigyázni arra, hogy idegen a gyereket ne láthassa meg, („Kisködmön” 11. sz.) de az öregasszonyok szeme is akaratlanul árthatott („Kisködmön” 12. sz.). Senki sem tudta, mikor jön baj a gyerekre, de ha gyanút fogott, akkor a legegyszerűbb védekezési lehetőség volt a *csipisz* mutatása. Csajtán ezt a kötény alatt vagy a mögött mutatták, de ugyanakkor megelőzésként már fordítva adták rá az inget a gyerekre. („Kisködmön” 42. sz.) A 86 éves Smodics néni Alsóőrön: „Meg még az a Betler Mári, az is tud valamit. Az is sokszor mondott nekem valamit, az is. Mikor valaki megy, akkor „füttyöt” (csipiszt) köll a kötény alatt vünnyi.”

Akárhogy is vigyáztak, csak előfordult, hogy a gyerek hirtelen „elhagyta magát”, elbágyadt és akkor rögtön a megigézésre gyanakodtak. Bizonyságot akkor kaptak, ha megnyalták a homlokát és az keserű volt. Így történt a 212/b. számú esetben is, amikor az anya levetkőzött és szennyes, nem tiszta ruhával törölte le a gyereket, akit megnéztek és megbetegedett. Az orvos sem tudott segíteni rajta. Az adta a tanácsot, hogy a kisgyereket nem szabad feltűnően szépen felöltöztetni. Más vélemény szerint a gyerek homloka megnyaláskor nem keserű, hanem sós. Egyesek ilyenkor „kilenc kalánt visszaolvastak, meg előreolvastak”. (Phon. Arch. Nr. B 6312.) Itt említették azt is meg, hogy egyesek az ilyen gyereket megfüstölték.

Mind a három délburgenlandi nyelvcsoportnál a legáltalánosabb védekezési

mód a „szenyesvíz” volt. Ennek alkalmazása két folyamatból állt. Először szenesvizet csinálnak, hogy megtudják, kinek a szeme ártott meg. A rontó felismerése azért fontos, mert ha tudják ki, akkor már nem árthat tovább. A „Kire marad a kisködmön?” kötet egyik elbeszéléséből láthatjuk legvilágosabban, hogyan csináltak szenes vizet. „Mikor a gyermekke emegyünk a szomszédba és ott vagyunk vele, akkor mikor hazagyüvünk, a gyerek lehunnya a szemit, ollan bágyatt. Akkor aszt gondolluk, hogy szem ártott meg neki. Akkor mongyuk: Csinálunk szenyesvizet. Akkor a sporheltbe ég a tűz, van benne szén. Fogunk egy firtlis poharat, aszt telitesszük vizze. Akkor fogunk három szenet. A három szenet, asztat mindig keresztbe tesszük bele. A csipővassa rátesszük, hogy a kezünk keresztbe van az üvegpoháron. Akkor aszmongyuk: Uram, Jézus, segiccs meg, a szem megártott a gyereknek! Az egyiket gondolluk egy nőre, a másikat godolluk egy férfire és a harmadikat gondolluk az anyára vagy az aptyára. Valamellik szem megártott nekijje. És akkor letesszük az üvegpoharat. Ha a három szén lemegy a fenekire, akkor három szem ártott meg nekijje... Eszt gyorsan kell csinyányi. Amint észrevették, azonna. A szenet akkor teszik bele, amikor még egész piros. A vízbe csak úgy serceg főfelé.” („Kisködmön” 42. sz.)

Természetesen nemcsak üvegpohár alkalmas erre a célra, cserépbögre is megjárja. Kivétel nélkül mindig három faszén parazsat dobnak a vízbe, de gyakrabban úgy jelölik meg, hogy egy mindig házas asszonyra vonatkozik, egy férfire és a harmadik leányra. Többször nem keresztbe rakják bele, hanem keresztet vetnek rá. Székely Margit néni „receptjében” minden egyes parázsnál mondanak is valamit. „Egy. Atyának, Fiunak, Szentlélek nevébe. Fejkötő alá! Kettő! Atyának, Fiunak, Szentlélek nevébe. Kalap alá! Három. Atyának, Fiunak, Szentlélek nevébe. Szallag alá!” („Kisködmön” 181. sz.) Egy szigeti adat szerint a vízbe „három pár eccejgot” tesznek és csak azután dobják bele a parazsakat. (228. sz.) Minden egyes széndarabnál egy bizonyos személyre gondolnak és amelyik lemegy, annak a személynek a szeme ártott meg.

Ezzel az eljárással elvették az ártó erejét és megkezdhetik a „szenyesvizzel” a gyerek gyógyítását. Több esetben az anya levágja az inge alját és avval mossa meg a szenesvízből gyerekét. (173/a. sz.) Máskor a lemosáskor fordítva adják a ruhát a gyerekre (212/a. sz.) Néha nem elegendő az egyszeri lemosás, hanem háromszor kell megismételni. („Kisködmön” 73. sz.) A lényeges azonban mindig az, hogy a gyereket szenesvízzel lemossák. Az is gyakori, hogy ebből a vízből néhány csöppöt a gyerek szájába is öntenek. („Kisködmön” 181. és 135. sz.)

A lemosással lényegében meggyógyították a kisgyereket, de azért a vizet fontos úgy kiönteni, hogy senki se juthasson a teljes mennyiséghez. Ezt sohasem öntik ki a szabadba, hanem mindig a lakáson belül, az ajtó sarkára. Ez azt jelenti, hogy három sarokra öntik, ebből két sarok a küszöbnél van alul és egy felül. De az is előfordul, hogy hét sarokra kell önteni. Ilyenkor két ajtót választanak ki, amelyekből az egyik mindig az udvarra nyíl. Vargáné Csajtán nem az ajtósarokba öntötte, hanem nyírfasöprűre. („Kisködmön” 42. sz.)

Ha a gyerek mindezek ellenére sem gyógyult meg, akkor „meghívták” az igézőt és kérték, hogy vegye a kisbabát kezébe. A gyógyítás akkor sikeres, ha a gyerek szemét megnyalják és az nem sós. A nyálat, amivel megnyalták, a gyerek feje fölött átköpik.

17. ÖNTÉS – VÍZÖNTÉS

Alsóőri kutatásom idején: lakásom a falu közepén, a községházával szemben, a „Mária-képjénél", azaz egy magas kőoszlopon álló Mária-szobor mellett, ahol a falu négy legfontosabb útja találkozott, és ahol minden este a tej leadása után sokan összejöttek. Szokásommá vált, hogy tejesköcsögömbe kimosás után még vizet öntöttem és amikor mentem a tejért, a ház előtt az aszfaltozott útra kiöntöttem. S ebből egy másik bonyodalom fakadt, mert a vizet nem leöntöttem, hanem az út széléről az útra öntöttem be.

Ahogy az egyik nyári este nyitott ablakomnál ültem, váratlanul valami nagy szitkozódást hallottam. „Leánka, vak vagy? Nem látod, mi van itt? Mire vannak a szemeidék? Hogy még ijjen emberek is vannak, akik másoknak ártanak! Öntés van itt. Kerüld ki! Az ijjent beköllene záratni. Ijjen dögséget csinál." A függöny mögül láttam, hogy a falu egyik vezető embere ment kislányával és ő szidta azt a lelkiismeretlen embert, aki ilyesmit csinál.

Másnap elmentem Csulak (Bába) Roza nénihez, aki aztán elmondta, milyen veszélyes az ilyesmi. „Nálunk ha valakinek kiütéses a teste vagy viszketegséget kap, aszongyák, persze, mert valamit (valaki) kiönt, és te öntésen mentél keresztül, azért kaptad eztet. Nem szabadna kiönteni. Mert sokszor, Isten tuggya, mijjen vizet öntenek ki és azér mongyák, öntésen ment keresztű és a teste viszketeges lesz vagy hadagos. Itt aszongyák, hogyha valahol valaminá kisborjú is volt, vagy akármicsoda, ugye, ha valaki bejött, nem tartották aszt az egyént jónak, akkor amikor ement, vizet öntöttek utána, hogy a szerencsét e ne vigye. De az más valami." (Phon. Arch. Nr. B 6432.)

Egy fiatalabb asszony a következőket mondta: „Ha valakinek valami betegsége van, kiveri, vagy krécer (rüh) vagy illesmi, aszonták, hogy akkor kiszoktyák önteni az uton átal. Közepin át. Lemossa magát, azután meg kivüszi az uccára és átönti az út közepin. Átal. Túsó felire. És aki az eső átmegy rajta, az efoggya kapni azt a baját. Evüszi arrú a másikrú, aki átmegy rajta. S arra marad a betegség. Még máma is előfordul, de azér mastmá hát betegség nincsen talán annyi, mint elébb, de még máma is fordul elő, bizony. Még a multkorokba is, mikor mentem fönek, az uton vüttem a tejet, még akkoris láttam. Mingyá montam magamba: Na, ez is az. Kikerülik, nem lépnek át. Kikerülik. Ki bizony. Kü én. Ecce én is, mikor itt hátú a szomszédba meghat egy kis gyerek, én is gyüttem lenek, mer koszorúslány vótam, gyüttem lenek, hosztam a koszorút. Hát mingyá montam: Ez igen furcsa öntís, egészen áta széllire. Én is bizony hát montam, hogy csak iparkodok. Éppegy szombati nap vót. Mire hazamentem, aszittem, elég a testem. Ténleg! Édesanyám mingyá monta, mihást meglátta, monta: Leánka, öntísen menté keresztű. Mongya, hama leja cipőt, leja harisnyádat, mozsd le. És rögtön ollan vót, mint a csalánkiveréses. Hóllagos mind. Azonna lemostam és én is kiöntöttem. De énrulam is ement. Valaki evütte, de jelám. Bisztosan. Mer énrulam is ement. De, aszittem, nem birom ki, annyira égett." (Phon. Arch. Nr. B 6681.)

Az más kérdés, hogy arról az öntésről, amit tejvivéskor látott én semmit sem szóltam, mert az is az én köcsögömből származott.

Az öntés kizárólag a betegség lemosására és annak a víznek kiöntésére vonatkozik, amellyel a betegséget valaki átveszi. Ha senki sem megy át rajta addig, míg megszárad, megmarad a betegség. Igen világosan megkülönböztetik a vízöntéstől, azaz attól, ha valaki után vizet öntenek. Ez a rontó erejűnek vélt emberrel kapcsolatos. „Utánaköpnek, asztat megcsinyájják, vagy pedig tőtnek utána. Előbb korsók vótak, mikor én még ojjan kislánygyerek vótam. Egy korsó vizet öntöttek utána. Tiszta vizet a kutból. Vagy akár a lakásba fövüszik és mingyá utána. Ja, ja, aszt megcsinyáták több helen. (Phon. Arch. Nr. B 6790/2.) Egy másik adat így említi a vízöntést: „Előbb valahogyan jártak azok a csúnya emberek, ollan kódisok. Azok után szoktak önteni vizet. Utánaöntöttek vizet. Mer némellik ugye tudott valamit előbb, valamikor.” (Phon. Arch. Nr. B 6777.) A vízöntés, az utána öntött víz, elvette a rontó személy ilyen irányú erejét. „Ha gyanúba van véve, meg ha tuggyák, hogy ugyis az, akkor utánaöntenek vizet. Mer akkor vége van a hatalmáve.” (169/b. sz.)

Az öntéssel való betegség továbbadás hiedelmét a majorokban nem találtam meg, a délburgenlandi tájon belül is csak a zárt, utcás településeken kaptam néhány adatot, a szórványtelepülésekben ismeretlen.

18. HAZAJÁRÓ HALOTT, NYUGTALAN SZELLEM

Őriszigeten majdnem mindenki ismeri a szigeti hamis eskü történetét, amely a falu határának kicsiségét magyarázza meg. Ez eredetileg sokkal nagyobb volt, de a környező főnemesek mindig többet vettek el. A szomszédos gróf ismét a bírósághoz fordult, hogy a szigetiek a határt kijjebb húzták. A kijövő bizottság előtt, szigeti földön, a gróf gazdatiszte megesküdött arra, hogy az uraság földjén áll, de ezt úgy tette, hogy csizmájában a gróf földje volt benne, és így csak nem esküdött hamisan. Lelke nem is jár haza, mint ahogy ez más hasonló mondában a rendhez tartozik. Ennek a hamis eskünek csak az lett a következménye, hogy a parasztnemesi szigetieknek van a tájon belül a legkisebb határuk és azok már a századforduló óta vándor szakmunkások lettek. (191. sz.) Ez az egyetlen hamis eskü történet, amelyet találtam, de ez sem hiedelem-, hanem történeti monda és mint ilyen, bizonyítható magja van.

A hamis esküből kifolyólag bolyongó, hazajáró lélek hiedelme a tájon belül ismeretlen, de bőségesen találtam olyan hiedelemmondákat, amelyekben a becstelenségben meghalt ember lelke nem talál nyugalomra, és mindaddig hazajár, amíg meg nem bocsátanak neki. Az egyházkelőre jött asszonyt a pap hazaküldi. Ez a pap váratlanul meghal és feladatának hanyag elmulasztása miatt lelke nem nyugszik meg. (123. sz.) A pinkafői (Pinkafeld) bíró elsikkasztotta az árvák pénzét. Mikor meghalt, lelke minden éjjel ragadozó állat képében hazajárt. Egy későbbi temetésen a bíró sírjából nagy robajt hallanak, mire mindenki elmenekül, csak a pap marad ott, aki imádkozik az elkárhozott lélekért. Írnak a pápának, aki azt válaszolja, hogy vigyék el a megszentelt földből. Csak akkor tudják kivenni, amikor egy szent barát segítségükre jön. A lovak is elakadnak a hullával, de mikor aztán mégis sikerült új helyre temetni, s nyugalom lett. (153. sz.) Ez a monda a tájon belül mind a három nyelvcsoportnál ismert, csak a majorok lakói között nem találtam meg.

Mint ahogy a pinkafői bíró mondája is erkölcsi indíttatású, a közösséggel szembeni vétséggel függ össze az allhaui hazajáró lélek mondája is. „Itt a faluban volt egyszer egy öreg paraszt. És az, amikor itt Allhauban a templomtornyot építették, szorgalmasan segített. És az olyan sok ácskapcsot, anyagot, láncot, dolgokat lopott össze. Na, és akkor meghalt. Na, és egyszer, amikor a sekrestyés ott fönt a templomtoronyban állt, egyszer csak hallott valamit. És akkor fölment és az öreg Meidl (ez volt a meghalt neve) ült ott, mint szellem. És akkor lejött, és mondta a plébános úrnak, hogy annak a szelleme ül ott. Csöndesen, halkan mondta a plébános úr: Ezt meg kell szólítanunk. És akkor a plébános felment, és szólt hozzá. Na, és akkor mondta, hogy ő nem tud boldogulni, mert ő olyan sok kapcsot, olyan sok építőanyagot lopott a templomtól. Az udvarában, ott és ott van minden, vigyék vissza, hogy ő boldog lehessen. Na, és akkor a plébános úr kihirdette az egészet, és akkor nem jött többet. Ez itt történt a mi templomunkban, Allhauban.” (Phon. Arch. Nr. B 9750/5. Németből magyarra fordítva.)

Alsóőrön az újonnan megvett házban éjfélkor mindig zörgetnek. A vevő kérdezte az eladót, hogy kinek tartozik, mire az megmondta, hogy egy meghaltért a misét nem fizette meg. Mikor kifizette, elmúlt minden, nyugalom lett. (98. sz.).

A szigeti 233. számú történetben arról van szó, hogy ha a meghalt ember valamit itthon felejtett, annak szelleme hazajár és éjjel a ház lakói zenét, dalolást, táncolást hallanak. De az a szellem mást nem csinál, csak elsuhan a lakók mellett. Ugyancsak Szigeten vallják, hogy az öngyilkos lelke hazajár, az nem tud nyugodni. (Phon. Arch. Nr. B 6798.)

A halott nyugalmát nem szabad zavarni és halottal, a meghalással kapcsolatos előírásokat be kell tartani, mert másképpen visszatér. „A halottnak nem szabad a tükörbe meglátni magát. Aszt én is szoktam. A halottnak nem szabad a tükörbe látni magát, meg a halottasgyertyáná nem szabad semmit dógozni. Mer az a gyertya nem minekünk ég, hanem annak a halottnak. És anná a világná egy asszony. Irígy vót persze, a férje katolikus vót és a nő evangélikus. Az itt történt. És asztán ugye sajnáta, hogyhát az a gyertya, az a szép, mer a gyermekei hoszták a gyertyát. A, mit, aszongya, csak nem égetem el eszt a sok gyertyát ittennek? Maj nekem jó lesz máskor is. Nem ijjenkor, mikor nem köll. Hiszen ingyér nem lehet a gyertyát égetni. Eccer meg igye kezdett varrni mellette. Hát eccercsak kiket a halott. Asztán az volt. Mingyá eszébejutott annak a nőnek, hogy: porból letté és porrá köll lenned. És hamarosan megrugta a kemence lábát és kidobta a hamut. Akkor összeroskatt megin a halott. A hamú az a mencség. Hát a nő irigykedett és anná a világná, halottvilágná varrt. Hát aszt nem szabad. A hamú, meg a szentöltviz. Hát a hamút, miko észreveszik, odacsaptyák a hamut. Azér mindig mondom a halottra: Jó, aki meghal, asztot ne kivánnya mindig az ember haza. Mer sokan aszt izélik, hogy jöjjön haza, jöjjön vissza. Aszt bolonccságnak tartom, mer nem jó. Annak a halottnak se. Annem így meg úgy! Hanem az meghat és legyen nyugott!” (Phon. Arch. Nr. B 6798.).

Nem véletlen, hogy a délburgenlandi tájon belül a meghalt kisgyermeket nem szabad nagyon siratni, mert akkor „visszajár” a lelke. A csajtai majorba is visszajön a kisgyerek és kéri anyját, ne sirassa, mert ő akkor vízben jár és elmarad a többitől. („Kisködmön” 8. sz.) Alsóőrön Bába Rozi néni mondta el, hogy: „A mama borzasztóan sirt. Borzasztóan sirt. Osztán álmába ecce megjelent neki a tezsvérem. Aszmongya: Mama, aszmongya, mama, szépen kérlek, ne sirgyál, aszongya, mind vizes a ruhám.” (Phon. Arch. Nr. B 6353/2.) Ez a kisgyerekkel kapcsolatos hiedelem ma is él, de aktívabb volt abban az időben, amikor majdnem minden harmadik gyeremek meghalt. A gyerekágyban meghalt anya lelke is hazajár akkor, ha anyósa rossz kis árvájához, és ápolja gyermekét. (207. sz.)

A környéken belül általános hit: „Aki meghal, egy másikat fölvátotta. Akkó ott áll az ajtóba. A temetőajtóba egy áll. És asztán mast másik meghal, mast az elmehet, mast a másik áll ott, amellik mast hat meg. A lelke. Na, most ez a hét-hónapos kislány hat meg, mast ennek mijjen sokáig köll ott áni, abba a hidegbe ott állani, míg valaki jön utána, hogy meghal. Ha valaki meghal, akkor mehet pihenőre.” (Kiss Mária, Alsóőr, 1965.)

Hiedelem jelenségek függenek össze a halott felöltöztetésével is. „Na, és ha lehet, egy halottat sose őtöztessenek fő feketébe. Ami a legrosszabb nálunk. Amikó egy asszonnak, fijatal asszony vót, meghat a lánya, na, és az asszony mindig

álmodott rólla. A mama meséte. Jaj, aszongya, édesanyám, nem vagyok képes má dógoznyi, mindennap mosnom köll a fekete ruhámat, mire hófehérre kimosom. Itt mindig feketét adnak. De azoknak addig köll mosni aszt a ruhát, még fehér nem lesz. És cipőt egyátalán ne huzzanak a lábokra, egy halott lábára, mer addig köll neki abba a cipőbe járni, még tejjessen tüskebokorrá nem válik az a cipő. Mer Jézus Krisztus is mezítláb járt." (Kiss Mária, 1965.)

Itt említem meg a temetővel kapcsolatos éjszakai hiedelmeket is, mert ezek a halott és az élők kapcsolatával függenek össze. Alsóőrön boszorkánynak nevezik azt a feketébe öltözött asszonyt, aki éjjel a temetőbe megy és ott eltűnik. A német nyelvű Wolfauban is boszorkánynak nevezik az özvegyet, aki meghalt urával a temetőnél beszélt. „Na, és itt meghalt egy. Az az ember talán már húsz évvel ezelőtt meghalt. És a boszorkány, az mindig kiment a temetőbe és beszélt vele, az urával. De be nem mehetett, a kerítésen kívül volt. És az kijött a sírjából és beszélt vele. Hogy jöjjön, neki lenne valami mondanivalója. És az jött. Be nem mehetett a temetőbe, nem, nem, a sírokhoz, de a kerítésen kívül, mert legtöbbször van a temetőnél kerítés, onnan beszélt vele, az urával. Ő így bizonygatta, ő hívta őt: Ta Hans, vagy Franz, hát ahogyan hívták, valamit akarok neked mondani. És az akkor kijött a sírjából és odament. És aztán megint eltűnt. Ő meg ismét hazament." (Phon. Arch. Nr. B 9750.)

Külön csoportba tartoznak a szántóföldde kapcsolatos hiedelemmondák és az ezekkel összefüggő büntetések. A 214. számú történetben az asszony véletlenül levágott valamit a szomszéd földjéről. Igen megbetegedett. Végül is elment a szomszédhoz és bocsánatot kért tőle. Meggyógyult, de azóta a földet mégsem használják. Ha valaki a szomszéd földben valami kárt okoz, vagy abból egy darabot elszánt és nem adhatja vissza, mert meghal, lelke bolyong addig, míg valaki meg nem szólítja. Akkor ugyanúgy megszabadul, mint ahogy a már említett allhaui ember is csak megszólításra szabadulhatott meg szellemjárásától. (225. sz.)

Délburgenlandban mindenütt kevés volt a föld, sok az éhes száj. Legnagyobb bűnnek a föld, vagy az arról történő lopást tekintették. Ez így volt mind a három nyelvcsoportnál. Stinatzon is. „És itt mindig hallottam, hogy egy, az életében mindig olyan zsugori volt és egynek a mezsgyéjét learatta. Így pl. két szomszéd volt és amikor az egyik szántott, akkor a szomszédtól túl sokat szántott el. Úgy, hogy ennek az embernek nem lett nyugta, ha egyszer meghalt. És az mindig visszajött és ott a mezsgyén mindig ide-oda ment. Ahol ő valakitől valamit elszántott. És ott világított, olyan fény volt." (Phon. Arch. Nr. B 9624/4.) Ezt a fényjelenséget sohasem keverték össze a tüzesember vagy a lidérc hiedelmével.

19. A BOSZORKÁNYTUDOMÁNY MEGSZERZÉSE ÉS TOVÁBBADÁSA

A garabonciás egyik jellemzője a könyv volt. Abból olvasott jégesőt. A boszorkányhiedelemben is előfordul az a könyv, amelyikből ezt a tudományt meg lehetett tanulni. Ilyenről mesélt személyes élményként az egyik alsóőri férfi, aki még legénykorában barátjánál egy könyvet talált, amelyben „mindenféli jel" volt. „A bötüket asztat megolvasni nem lehetett vóna sehogycse... Mindenféli állatjelek. Akkor mindenféli bötü. Rendes bötü is vót benn. Akkor a másikat egyátalán nem lehetett megösmerni. Hát az akkor nem vót más" (159. sz.) Úgy tűnik, hogy egy hajdani diák algebrakönyvét hitték a boszorkányság tankönyvének.

Félreértés vagy nem, lényeges az volt, hogy hittek a praktika könyvből való megtanulásában. „A boszorkányoknak könyvei voltak, olyan nagy könyvek. Nagy könyvek voltak azok. Ott volt bent biztosan a boszorkánymondás, hol csináljanak, mit kell nekik mondaniok, vagy mit terveztek, hova menjenek, mit kell nekik mondani. Nem mindig hatott ugyanaz a mondás mindenütt. Hogy hát azok, amit akartak, hogy most mit csináljanak, hogy azt a könyvből olvasták ki. Az mindegyik boszorkánynak volt. Az én nagyanyámnak is volt egy nagy könyve. Mondtam anyámnak, hogy elhozta volna Borostyánkőről (Bernstein) ide le, és én is ki tudtam volna olvasni, én is repülhettem volna. Azt mondtam, talán javamra vált volna, hogyha én is mint boszorkány repülhettem volna. Nem?" (Schlaining, Szalónak, 1964.)

A csajtai majorban a boszorkánymulatságba betévedt legényt a boszorkányok, férfiak és nők, arra akarták kényszeríteni, hogy mulasson velük és írja be nevét egy könyvbe, kötelezze el magát. Ő nem tette ezt meg, és bosszúból addig táncoltatták reggelig, míg csak a csizmájának csak a szára maradt meg. („Kisködmön" 17. sz.)

Arra is akadt adatunk, hogy aki boszorkány akar lenni, annak meg kell Krisztust tagadnia és leköpni a keresztet. Aki erre a próbára került és ezt nem tette meg, az boszorkányos lett ugyan, de csak javítani tudott, rontani nem. („Kisködmön" 67. sz.) Egy másik történetben az egyik asszony a másikat elhívja a boszorkánygyűlésre. Együtt repülnek és amikor megérkeznek, meg kellett volna a „csúf, taknyos Pulutót" csókolni. Mivel ezt nem tette meg, ledobták a seprűről, keze, lába kitörött. („Kisködmön" 18. sz.)

Aki a fenti módon tanulta meg a boszorkányságot, az tudott rontani és javítani, de legtöbben inkább csak rontani tudtak. A rontókat két csoportba osztották be. Az egyik csoport tagjai nem tehetnek róla, hogy életük ilyen lett, szenvednek is miatta, de már születésükkor kapták. Ha akarták, ha nem, nem tudtak a boszorkányságtól megszabadulni. Legtöbbje nem is ment férjhez. „Ki vegye el? Ezelőtt úgyis egy evette aszt a szegén nőt, asztán a férjinek fötünő vót az, hogy mindig emegy este, söprüt fektet mellé. Hát asztán ement utána, asztán mi vót a haszna? A szegén asszonnak, vége lett. Illenkor emegy úgy, hogy a férj nem veszi észre, hanem hát mégis hogy vele, mellette van valaki, söprüt tett neki oda. De,

hát ő nagyon figyelembe vót. Neki feltűnő vót, hogy minden este ement ugyé. Akkor megakarta menteni és tönkre köllött neki mennyi. (Phon. Arch. Nr. B 6796/1.)

Szalónaki vélemény szerint: „A boszorkányságot nem lehet megtanulni. Ha valami mondást mondtak az emberek, pár szót mondtak, mondást. Mindent befesteni, mindent bekenni, semminek se nekirepülni! És maguk csináltak maguknak valami kenőcsöt és bekenték kezüket, arcukat, hajukat bekenték és repültek, hogy senkinek sem volt hatalma fölöttük. Igen öregek lettek a boszorkányok. Haldoklásnál sokáig szenvedtek. Talán bűnhődni kellett nekik, hogy más emberek jószágát tönkretették, hogy az embereket kínozták. Talán ezért nem tudtak meghalni. A boszorkányoknak bent volt a testében az ördögség. Azok egymás között nem is adtak egymásnak kezet. Jónapot, és úgy, de kezet nem." (Schlaining, 1964. Németből fordítva.)

Egyetlen olyan adattal találkoztam, amely szerint boszorkány tudott lenni az, aki valami ruhát felvett. Frau Leitner mesélte Vörösváron: „Hát akkor meg a rafinált parasztasszonyok elmentek a szomszédba és lefejték a tejet. Itt magukra terítettek egy fehér kendőt és akkor boszorkányok lettek, és akkor a parasztoktól elfejték a tejet. És akkor reggel, mikor fejni mentek, nem volt semmi tej sem. Természetesen, mondták, hogy a boszorkányok fejték le."

Kálmánné szerint: „Voltak a boszorkányok között rangok. Hogyne vóna. Bisztosan van, de erről nem beszétek. Dehát az ember észrevehette. Ojjiknak egészen föment a sorsa, ojjiknak meg nem ment semmire." (Phon. Arch. Nr. B 6797.)

„Az ijjenek nagyon nyugtalanok, mindig menni ke nekik. Mindig! Mindig menni ke őnekik! Azér mondom, talán már kiskorába annak a lánnak átatták, vagy valami, mer a többnyire rokonságba marad ez. Azza hogy átaggyák, már tud mindent. Ja, ja! Ü már asztat betanittya azér mellette. Dehát többnyire a második ágazatba, harmadik az má változott, má nem megy úgy ki neki és nem tuggya semmirese vinnyi." (Phon. Arch. Nr. B 6796.)

Nyelvi különbség nélkül hitte mindenki, aki hitte, hogy a boszorkány, aki rontó volt, csak akkor tud meghalni, ha a boszorkányságot valakinek át tudta adni. Éppen ezért az ilyen mindig igen nehezen halt meg. (64. sz.). Aki a haldokló boszorkánnyal kezet fogott, az átvette tőle. Az egyiket halálos ágyán becsapták és a kéz helyett a sodrófát nyújtották neki. De azért meghalt, csak így senki sem vette át. („Kisködmön" 9. sz.) Alsóőrön is csak akkor hal meg a rontó boszorkány, ha valaki átveszi tőle a képességét. Itt hangsúlyozzák, hogy tanulni is lehet, de az ilyen nem árt szándékosan. (184. sz.) Ugyanitt mesélték, hogy amikor a boszorkány már olyan sokáig haldoklott, egy férfi vállalkozott rá, hogy elmegy hozzá és átveszi tőle. De ő nem ment el. (148. sz.) Szigeten így mondták: „Kezet köll neki valakive fognyi. Átanni neki. Akive utollán kezetfog, annak aggya áta. Ha pedig nem tud, akkor az ördög evüszi. Sokájig kinlódik vagy szenved, mongyák, ugyé. Meghal, de akkor az ördög evüszi. De ha áttuggya annyi, akkor úgy meghahat, mint egy másik ember... avve át is atta." Ha egy boszorkány igen rosszindulatú és ártó volt, ha az ördöggel kötötte meg a szerződést, akkor halála után még az égi bosszú is elérte és mint ahogy Pesti mesélte, temetésén a villám belevágott a sírba. („Kisködmön" 66. sz.)

Gyűjtésünk idején már megoszlott a vélemény. Egyesek szerint még voltak boszorkányok, mások szerint már kihaltak. „Előbb valamikor volt, de mast má nem. Má Könyves Kálmán kimonta, hogy nincsennek boszorkányok. No, de előbb, az én időmbe még vótak. Azelőtt vótak. Hittek itt is." (Phon. Arch. Nr. B 6775/2.) Szigeten megmondták: „Aszt a baszorkányokat a Könyves Kálmán megégette. Nem vót többé baszorkán." (Phon. Arch. Nr. B 6789/1.).

Alsóőrön a boszorkány a „söprün űt, aszmongyák, és azon röpűtek is. És csunya kendő vót nekik a fejin. Mer itt valamikor létesztek a baszorkányok. És a római pápa türűte e a baszorkánságot nálunk." (1965.) „Máma, máma az ki van zárva. Máma má nincs hatalmuk. Mi az oka? Hát má a püspök evette nekik az erejit. Hijába van! És máma minden ügyes ember, aki ekkis éssze van, má ügyesen gondul is, meghát mindenkinek, aki ekkicsit is, van valami jele rajta. Ha nem is láttya senki. Vagy egy szentőt keresztet visel benn vagy valami. Valami van nála, ami meg van szentűve. Abba a pillanatba nincs neki hatalma." (Phon. Arch. Nr. B 6800.)

20. BOSZORKÁNY ÁLLATALAKBAN

A boszorkány gyakran állatalakban jelenik meg. Az evvel kapcsolatos állatfajták száma meglepően kicsi; békára, macskára korlátozódik, csak egy esetben találtam varjút, illetve lovat. E kérdés tárgyalásánál is különbséget kell tennünk, a boszorkány és a boszorkányos között. Itt most csak azokat az állatalakban történő megjelenési formákat tárgyaljuk, amelyek az itt élő emberek hiedelme szerint valóban boszorkányok. Az éjszaka sötétségében járó, ijesztő állatalakokat a boszorkányosok közé sorolják be, és ezeket külön pontban foglaljuk össze.

A tehén teje kétféle okból szűnhet meg. Vagy megrontották és nem tud tejet adni, esetleg csak véres tej jön tőle, vagy pedig valaki valamilyen formában, sohasem emberalakban, lefejte. Ez a lefejő a legtöbb esetben béka alakjában megy be az istállóba és a tejet kiszopja. Ha tudjuk, hogy az itteni kisparasztoknak általában két tehene volt, azok voltak az igavonók és mellékesen a mindennapi élethez szükséges tej biztosítói, akkor megértjük, miért jutott a tej elmaradása a hiedelemvilágon belül ilyen fontossághoz. Ha megrontották a tehenet, azaz beteg lett, véres tejet adott, akkor az igavonó állat került veszélybe, ha a hiedelem szerint, lefejték a tejet, akkor a háziasszony került nehézségbe. Állatorvos hiánya, és a rossz etetés következtében mindkét eset gyakran előfordult, és ennek megfelelően az ezzel kapcsolatos adatok, hiedelemmondák száma is igen nagy. Ezekben a béka sohasem volt a rontó, hanem a lefejő, de még mint látni fogjuk, a béka a mezőfölddel kapcsolatos hiedelmekben is feltűnik. Az uradalmak cselédségénél ugyan előfordul de csak mint olyan elbeszélésanyag, amelyben a parasztok hittek.

A béka formájában tehenet lefejő boszorkánytörténetek mind a három nyelvcsoportnál megvannak és nem mutatnak különösebb változatosságot. A békát meglátják az istálló előtt. Gyanúba veszik, hogy boszorkány és vasvillával átszúrják. Reggelre eltűnik. („Kisködmön” 19. sz.). Ugyanígy Alsóőrön fejés közben egy „varacskosbéka” ugrik a tehén lába közé. A fejő férfi vasvillával átszúrja. Mire a fejéssel készen lett, eltűnt a béka. (157. sz.)

Általános az a hit, hogy a megsebesített béka újra emberré változott vissza és másnap egy boszorkányos asszonyon látják meg a sebeket. „A béka, hogy bement az istállóba, a béka, hogy megszoptya a tehent. Előbb. Mongya édesanyám, hogy az öregek beszégettek mindenfélit. Leszúrták és el is ment. Arrú én is tudok. Az illető asszony meg akkor másnap sánta, meg akkor görbén ment. Az az illető asszony. Akkor megtutták, hogy az vót a baszorkán. Nekem egy pajtásom, együtt társalogtunk, mulattunk, mindent, mikor hazament, lovuk is vót nekik, tehenük, asztán egy nagy béka vót az istállóba. Leszúrta a vazsvilláve és regge nem vót ott. Ja, ja, az sokszor monta. Én nem láttam, de a maga beszéte.” (Phon. Arch. Nr. B 6775/3.).

A csajtai majorban mondtak el parasztokról hasonló történetet. Az istálló-

ban talált béka egyik lábát villával átszúrták és másnap egy asszony keze be volt kötve. („Kisködmön” 88. sz.)

Az istállóban a béka leszopja a tejet és hazaérve fazékba hányja. Erről mondták Vörösváron: „Itt beszélte egy asszony. Reggel korán bement az istállóba és ott volt a tehén, de a tőgye, minden tele volt vérrel. Na, akkor fejni kezdett, de csak vér jött a tőgyéből. Azt mondja, hallotta, hogy az istállóajtóban valami úgy kapart. Most odament az istállóajtóhoz, fölnyitotta, hát egy igen nagy béka feküdt ott, de az olyan vastag volt. Akkor aztán fogta a vasvillát, beleszúrta, és mi volt? Csupa tej ömlött ki abból a békából. Csak tej és tej! És akkor szaladt az apjához és felkeltette, mondta neki. Mikor az kijött, a béka nem volt ott, de semmi sem, a boszorkány sem volt ott. Ő mondta, hogy az szopta ki a tejet, és aztán eltűnt.”

Wolfauban él az a hiedelem, hogy a gabonaföldön „voltak azok a nagy varangyosbékák. Hát azok mind elvarázsolt grófok, meg hercegek. De azokat nem szabad bántani. Azok elpusztulnak, akik a kapával belevágnak. És ha azok valakire ráspriccelnek, rábrekegnek, annak az egész bőre lemegy.” Ezt a hiedelmet egyetlen más faluban sem hallottam. Nyelvcsoportoktól függetlenül általános az, hogy a boszorkány béka formájában a gabonát szedi össze és viszi el. „Mink csak mindig így védekesztünk, hogyhát ahogyan én tudom, hogy mindig kenyérmorzsáve. Hogyha illesmi előfordút vagy pedig sokszor hallottam többtű, kőcscsönösztek ki gabonát és asztán hogyan az illető evette, az asszony meg főszette. Mint békának ment utána és mikor a másik vette, főszette. Hát osztán ahogyan az az ember látta, hogy az a béka mind főszedi a gabonát, fogta asztat a nyirfa, többnyire egy jó, paraszt mindig nyirfából csinájja abba az ösztökébe, asztán fogta az ösztökét, asztán agyondobta a békát. Asztán az az ember, a másik, jött. Monta: Hallod, aszongya, agyonverted az asszonyomat. Na, hát aszongya, én eszt nem tuttam. Istenem. Köccsönkérte ugyis, asztán mingyá föis szette.” (Phon. Arch. Nr. B 6800.)

Személyes élményként mondták el Szigeten azt a történetet, amelyben aratáskor a férfi véletlenül megvágta a békát. Igen megsajnálta és később túrósmácsikkal meg is etette. Ősszel jött hozzájuk egy ismeretlen asszony és megajándékozta, mert annak idején segített neki, amikor az béka formájában a gabonaföldön volt. Még hozzáfűzték, hogy kint a földön senki sem bántja a békát. (216. sz.) Ezt a békát általában „komaasszonynak” nevezik. Ha megkímélik, jóindulatú, de ha bántják, akkor megbosszulja magát. Erről tesz említést 234. sz. elbeszélésünk, amelyben a Magyarországon részesarató házaspárhoz evés közben odamegy egy béka. Az asszony nagyon szidja, de a férfi mégis csak ad neki enni. Később egyszer a férfi találkozik egy ismeretlen asszonnyal, aki a béka volt. Az küld feleségének egy csiricsári kendőt, ami a férfinek nem tetszett és hazafelé mentében egy fára felkötötte. Ahogy odakötötte, a fa derékba széttörött. Hazavitte volna a kendőt, feleségének meg is pecsételődött volna a sorsa.

Mint már mondtuk, a béka lefejte a tehenet. A macska megrontotta, de nemcsak azt, hanem az embert is, és főleg éjjel, a sötétségben kintjárót meg is támadta. Egyetlen olyan elbeszéléssel találkoztam, amelyben a macska a tehenet lefejte. Ez Mosontarcsáról, Székelynétől származik, akinek személyes élménye volt. Az uradalmi tehenészetben lefejte valaki a teheneket. A gazda parancsára legé-

nyek meglesték és egy macskát találtak. Megfogták és mind a négy lábára patkót vertek. Másnap az egyik asszony nem kelt fel, keze, lába meg volt patkolva. („Kisködmön" 191. sz.)

„Nyirfasöprüt kell az ajtóba támasztani, akkor nem megy be, aszonták. Meg szentgyörgy, mikor a kökény virágzik, akkor is szent György naptyán a kapukat, az uccaajtót, mind kiköll bökni ojjan „szentgyörgyággal", virágos szentgyörgy ággal, hogy a boszorkányok ne mennyenek be a házba." (Phon. Arch. Nr. B 6793.) Németül ugyanezt mondták: „Az öregeknél az szokás volt, hogy tövist, kökénytüskét tűztek az ajtóba. Akkor az udvarban a boszorkánynak nem volt hatalma, nem tudott bejönni. Hát Szentgyörgykor van a boszorkányoknak a legnagyobb hatalmuk." „Beszéték mindig, macskaformába, békaformába. Fekete macska, a ház előtt este, mikor néhányszor eszalatt előttük az úton, hogy az baszorkán vót." (Phon. Arch. Nr. B 6813.) Ugyancsak Szigeten mondták: „A Náni néni, az monta mindig, hogy ő kinn dógozott a mezdőn és asztán egy fekete macska futott átal. Én nem tudom, még látta a konyhára bemenni." (Phon. Arch. Nr. B 6789/1.)

Amíg a béka képében fejő boszorkánytörténetek száma nagy, a macska képében jelentkezőé kicsi, és ezek is legtöbbször nem a házra, az istállóra vonatkoznak, hanem az éjszakai járókelőre. Így pl. az éjszaka kint levő uradalmi erdészt a boszorkányok macska képében mindig csúfolták. Egy emberrel, aki tudott ellenük valamit tenni, megtöltötte puskáját és amikor ismét csúfolták, megtámadták a macskák, beléjük lőtt. Másnap halottra harangoztak a faluban, egy asszony, az eltalált boszorkány, meghalt. („Kisködmön" 67. sz.) Gyűjtésem idején még szinte mindenki hitt abban, hogy a boszorkányok Alsóőrön fekete macska képében járnak. Így aztán az is érthető, hogy a plébános fekete macskáját is agyonverték. Amikor a legény éjjel a faluban fekete macskával találkozott, megijed annak fekete, villogó szemétől és rémülten hazarohant. (158. sz.) Ugyanilyen tartalmat találunk az első világháború előtti időben megtörténtnek vélt eseményben is. A szabadságos, fess huszár ment éjjel hazafelé, a csordásháznál egy fekete macskával találkozott és azt megütötte. A macska erre tüzet okádott rá, mire a huszár hazamenekült. (147/a.)

Asszony nem megy sötétedés után ki az udvarból. Legalább is így mondták, mert ha kint jár, azaz az udvaron kívül, akkor valami baj történt. Leggyakoribb volt, hogy egy boszorkány macska képében megtámadta. Így járt az a két szigeti asszony is, akik éjjel együtt mentek hazafelé és hozzájuk szegődött egy macska. Az mindig csak ment velük, meg miákolt. Az asszonyok meg is ijedtek és hazafutottak. (235. sz.)

A legényeket megtámadó macska-hiedelemtörténeteket kizárólag csak Alsóőrön hallottam, az asszonyokat megtámadókét mind a három nyelvcsoportnál.

Frau Leitner Vörösváron mondta el, hogy egy asszonyt nem macska, hanem varjú támadott meg. „És itt egy asszony mesélte, hogy itt egy varjú jött. Ott volt a cseresznyefán (az asszony) és egyszercsak egy nagy suhogás volt itt és egy igen nagy madár jött és rá a fejére. És az őt annyira tépte, hogy nem tudta, hová legyen. A fáról nem tudott lejönni, és a boszorkány meg csak mindig tépte. Az egész haját kitépte. És ez egy boszorkány volt." Más ezt a hiedelem mondát Vörösváron sem ismerte.

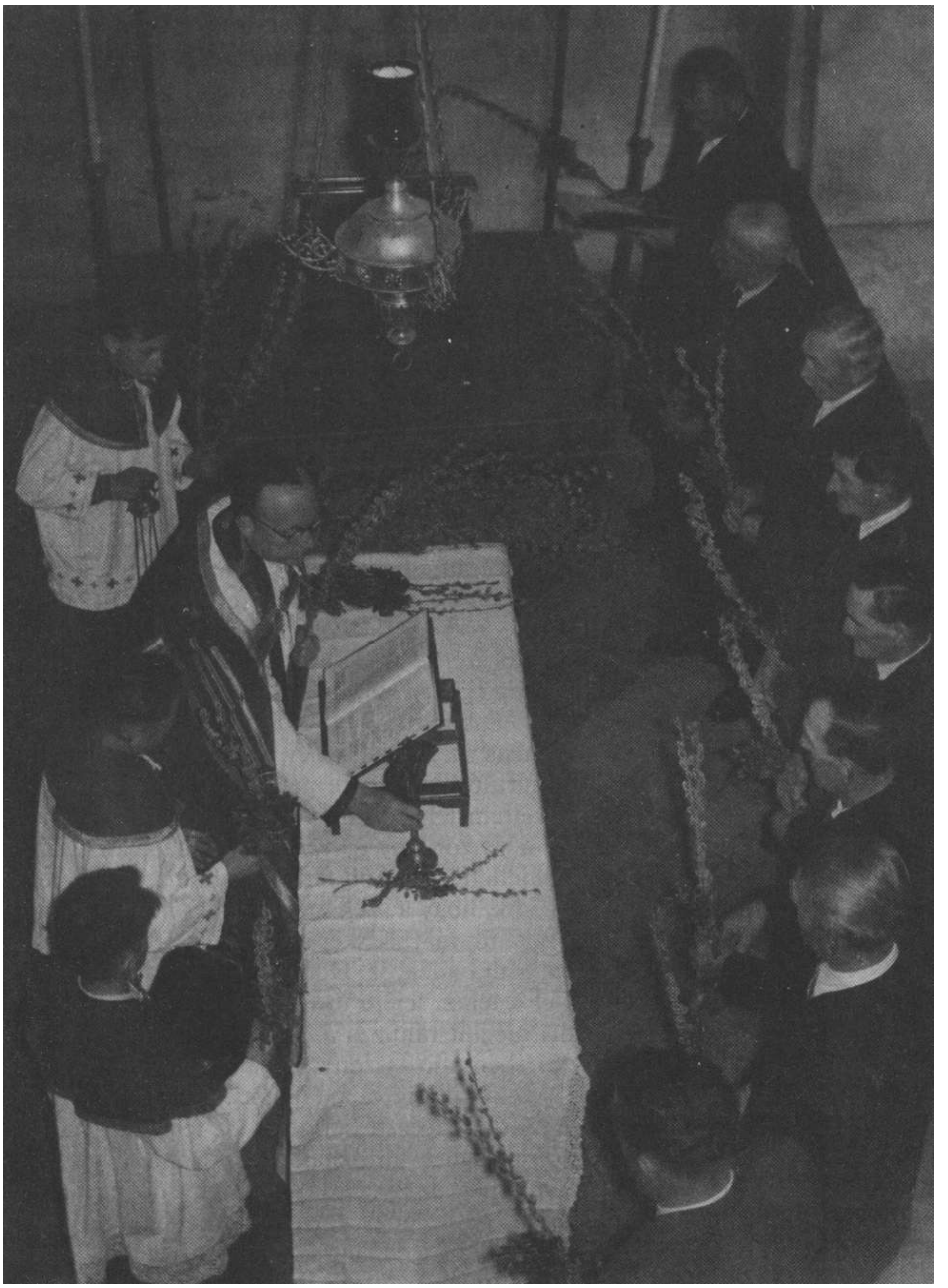

19. kép. A húsvéti barka szentelése
(Unterwart) Alsóőr. 1961

21. TÁRGYAK ÉS A BOSZORKÁNYSÁG

A három generáció tagjainak egymás közötti beszélgetéseik során felvett szövegekben, részben csak mellékes megjegyzésként, gyakran említettek meg tárgyakat, amelyek direkt vagy indirekt formában a boszorkányságban szerepet játszottak. Ezeket három csoportba osztottam be:

1. Boszorkány tárgy, eszköz alakjában.
2. A boszorkány által használt tárgyak.
3. Javításra, védekezésre használt tárgyak és szemelvények.

A boszorkány változtatta alakját, műveleteit gyakran állat alakjában végezte, de többször megemlítették, hogy tárggyá is változott. Mind a három nyelvcsoportnál megtaláltam azt, hogy a boszorkány *rokkakerék* formájában gurult az úton és közben állandóan mondogatta: „siessünk, mert elkésünk!" Az ilyen éjjeli találkozásnál mindig férfi volt jelen, aki a kerékbe belerúgott, az feldőlt és tej folyt ki belőle. Erre példánk a 161. számú elbeszélés. Ugyanez történik a csajtai majorban elmondott „Kisködmön"-beli 54. számú történetben is, de itt, amikor a kerék feldőlt és a tej kifolyt belőle, *köcsöggé változott.* Ugyancsak innen származik a „Kisködmön" 48. számú elbeszélés, amelyben a rokkakerék helyett egy *taliga* fut és ugyanazt mondja, de azon egy *tejessajtár* van.

A szalmatekercsből készült *méhkas* gurul éjjel. Aki hozzá akar nyúlni, azt időben figyelmeztetik, mire a méhkas megszólal, hogy az illetőnek szerencséje volt. Itt is a boszorkány utazott, guruló méhkas formájában. („Kisködmön" 93. sz.) Ezt a történetet Szalónakon vettem fel, de minden környező községben ismerték. Csak itt ismert az, amikor a boszorkány *gyerekszék* formájában ugrik éjszaka a bácsikájával menő gyerek mellett. A felnőtt férfi figyelmezteti a gyereket, hogy ne üljön rá. Ez is azzal végződik, hogy a szék megszólal és mondja, hogy a gyereknek szerencséje volt, hogy nem ült rá. („Kisködmön" 92. sz.)

Nem Burgenlandból, hanem Muravidékről, Dobronakról származik az az adat, amelyben a boszorkány éjjel a tehén fejére üt és késével lehúzza bőrét, a húst a csontokról és utána a bőrt megint ráhúzza a csontvázra. („Kisködmön" 209. sz.) Szigeten a boszorkány hírében álló asszony padjának *lófej* formája van és azon *sok kis zacskó* lóg. Van is neki mindig vaja. (204. sz.) Mint ahogy az eddigi két példa, úgy a többiek is a marhatenyésztéssel, illetve a tejhozammal függenek össze és nagyrészt az asszonyvilághoz tartoznak. Itt is, és a szöveggyűjteményben is csak példákat lehet adni, mert az ilyen történetek egyedül egy kötetet tennének ki. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a nagy szám ellenére is kicsi a változatosság, a boszorkányok rontásukhoz igen kevés eszközt használtak.

Az egyik történet szerint egy asszonynak mindig igen sok vaja van, pedig tehene sincsen. Az úri családnál levő falusi pesztra nem eszik a vajból, mert az *„kendővaj",* azaz a boszorkány a *kendőt feji* meg és így veszi el a tejet. (205. sz.) Másik hiedelem szerint a *köcsögöt fejik meg,* de a *fejőszéket* is használják tehén helyett úgy, hogy a belefúrt lyukakba *főzőkanalakat* dugnak és azokat fejik meg.

(170. sz.) Alsóőrön is a főzőkanalat fejték, de mindig csak este, mert akkor volt az ő idejük. (172. sz.)

Sokkal nagyobb és változatosabb azoknak a tárgyaknak a száma, amelyekkel a megrontott állatot vagy közvetlenül meggyógyítják, vagy amelyek a gyógyító eljárásnál, de esetleg a rontás megelőzésénél is használatosak. Szigeti adat szerint a javító férfi az istállóban levetkőzik és *gatyájával* törli le a teheneket, mire azok nyomban meggyógyulnak. (214/b. sz.) A vásárban vett tehén nem ad tejet, az apa egy *új köténybe* fej tőle és azt addig veri a *jászolhoz,* amíg az meg nem szárad. Utána *hét féle fából* csinálnak *szenet* és avval füstölik meg a tehenet. (213. sz.) A gyanúsított boszorkány nevét nem szabad említeni. Vegyenek *új kékfestő vásznat,* kézzel varrják meg, és a belefejt tejjel együtt akasszák fel a kéménybe. (186. sz.)

Alsóőrön, amikor a tehén nem ad tejet, azt tanácsolják, hogy az eresz alatt csináljanak egy lyukat, öntsenek bele a tehén tejéből és dugjanak bele *tüzes igaszeget,* amivel kiégetik a szemét. (166/a. sz.) Egy másik vélemény szerint *új fazekat* vegyenek és abba fejjenek bele, ezt akasszák fel a kéménybe. (182. sz.) Itt említem meg magát a *szabadkéményt* is, amely a javítási eljárások állandó részese. Amint a szabadkémény megszűnt, eltűntek a füstre akasztási módszerek is, helyüket a megfüstölés foglalta el. Szalónakon *kilenc fajta fát* kell gyűjteni, de olyant, amit a víz sodort össze, és ebből a szoba közepén raknak tüzet. (101. sz.)

A *nyírfaág* minden nyelvcsoportnál a legbiztosabb elhárító szer, mert csak az árt a boszorkánynak. („Kisködmön" 63. sz.) Akármilyen formában is jön a boszorkány, avval lehet agyonverni, mert „az nekik a legnagyobb ellenségük". A *lejárt patkóból* csinált *töltény* is fog a boszorkányon, avval lehet agyonlőni. (219. sz.) A csajtai majorban a parasztok gúnyolására mondták el, hogy igen hasznos ellenszerhez jutnak, ha *likas, tüzes kulcsra* fejnek a megrontott tehén tejéből. („Kisködmön" 19. sz.)

Ha a boszorkány már megrontotta a tehenet és még tovább akarja rontani, akkor tegyék az *istállósöprűt* (nyírfa) és a *vízhordórud*at az ajtónál keresztbe, a boszorkány már akkor is megfordul és elmegy, ha ezt meglátja. (88. sz.) Ugyancsak Alsóőrön elégséges az is, ha csak a *söprűt* teszik az ajtónál keresztbe. (180. sz.) Az *istállósöprű* itt mindig nyírfából készül és ezért nem mondják gyakran a nyírfát hozzá, hanem csak a söprűt említik. „És itt nálunk, ha borjazott, akkor csak tizenkét nap után hajtották ki a tehenet az istállóból és a mama egy seprűt dobott eléje, hogy azon keresztül lépjen. Ez olyan nyírfasöprű volt." (Wolfau.) A borjúzásnál Alsóőrön is fontos volt a söprű. „Mikor egy tehen megborjúzott és elsőbe ki lett az istállóbul hajtva, akkor két söprűt tettek keresztbe, hogy a baszorkányok ne tuggyanak bemenni, a borjúra, meg a tehénre. Söprün nem tud átmenni a baszorkány." Ugyancsak itt nemcsak söprűt fektetnek az ajtóba, hanem a *csöpögőbe beleszúrják a kést.* Ilyenkor jön a boszorkány, hogy vegyék onnan ki (101. sz.), a kéménybe meg *sót* tesznek. Stinatzon „régebben söprűt fektettek az ajtó elé, meg aztán a söprűkből egy keresztet csináltak." Egymásra fektették a boszorkányok ellen.

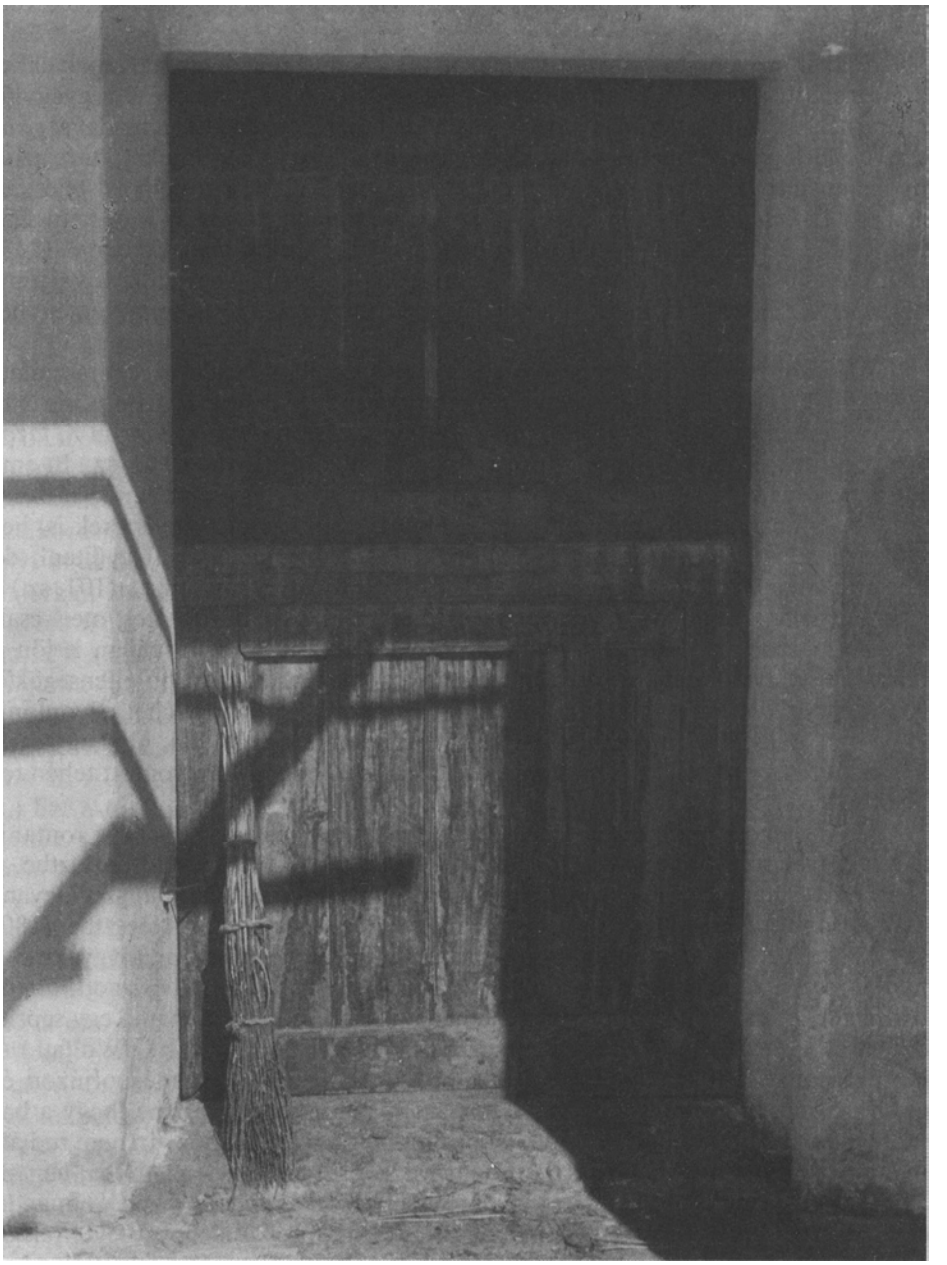

20. kép. A boszorkány ellen nyírfasöprűt támasztottak az istállóajtóba. Alsóőr (Unterwart)

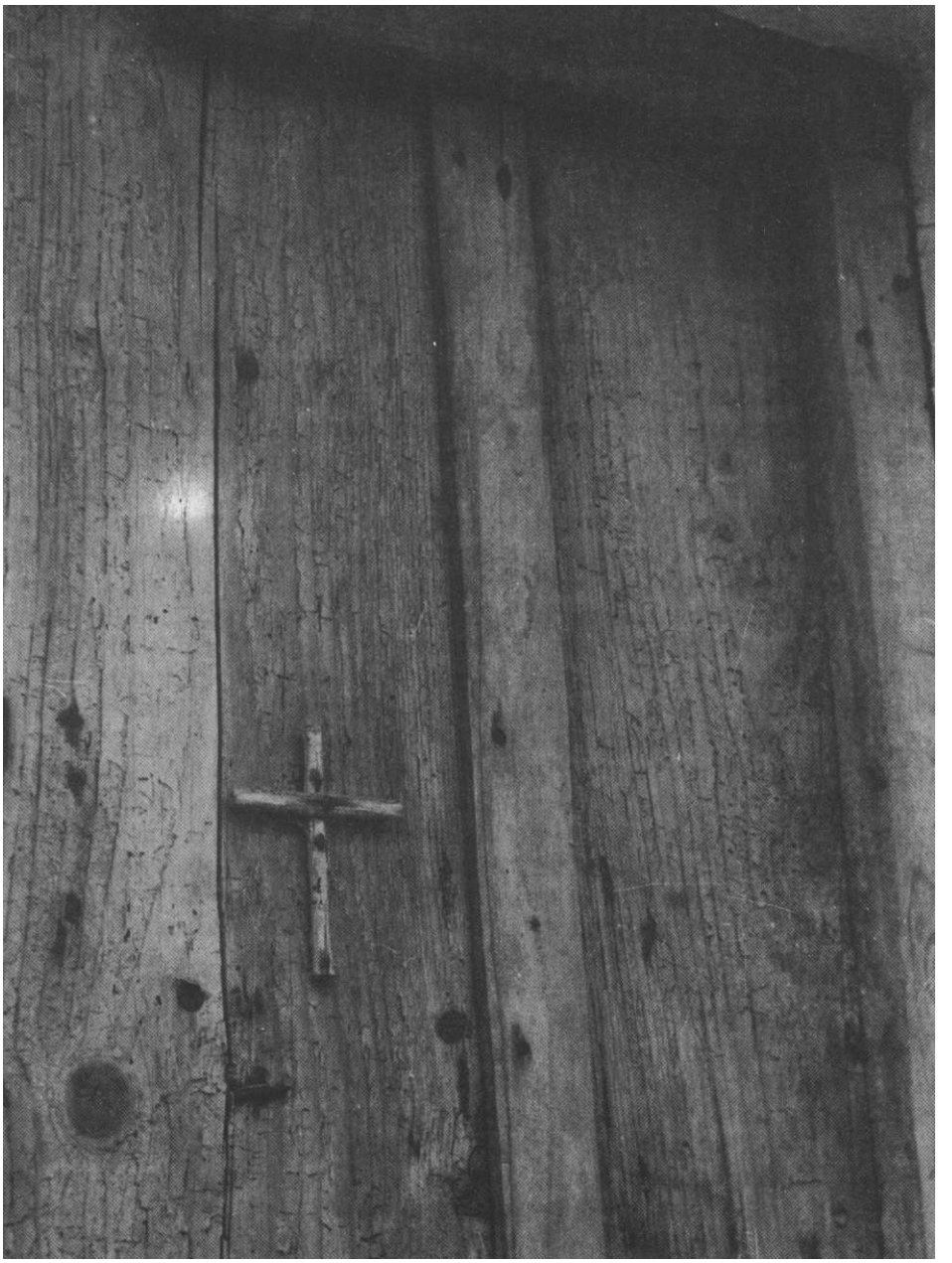

21. kép. Nyírfakereszt az istállóajtón.
Órisziget (Siget in der Wart)

A *keresztbe fektetett söprű* átvezet már minket azokhoz a védekező eljárásokhoz, amelyek szentelményekkel a keresztény vallás szimbólumaival történnek. Általános volt, hogy nyírfából csináltak *keresztet* és azt az istállóajtóra rakták vagy odafektették. Alsóőrön virágvasárnapján a barkacsokorba egy *nyírfakeresztet* is beleraktak és megszenteltették. Szigeten az evangélikusok a katolikusokat kérték meg erre. (219. sz.) Alsóőrön mondták, de a más nyelvű falvakra is érvényes: „Apám az tett. Kókhangyábú (barka) az istállóajtóra. Nem is tudom, de emlékszek rá, emlékszek, hogy az istállón rajta vót, ojjan egy bizonyos, kis tíz centi körű, kis kereszt rászögezve. Fönn, ojjan embermagasságnyira." Lefekvés előtt *megszentelték* az ajtósarkokat. A szenteltvíz mellett állandóan előfordul a *rózsafüzér* is.

22. KÖTÉS, OLDÁS

A megkötést és az oldást a boszorkánytudományhoz sorolják be, akkor is, ha „boszorkányos" vonatkozásban fordul elő. Amikor az anyát megnyomót ártalmatlanná akarják tenni, akkor egy ruhadarabot, párnát, gatyát kell az ajtóhoz dobni és avval *megkötik,* nem tud kimenni. A megnyomót, a trúdot nem boszorkánynak tekintik. Ugyancsak nem tekintették boszorkánynak azt a nőt, aki leány korában a legény gatyájából kihúzta a gatyamadzagot és derekára kötve a férfit *magához kötötte,* aki aztán a szegénylányt el is vette feleségül. (211/a.) Szintén Szigetről ismert, hogy a két fiatal egymásnak selyemkendőt ajándékozott avval a szándékkal, hogy ne hagyhassák el egymást. Ha a legény nem vette el, meghalt. (211/b.)

Általánosabb az, amikor vagy a boszorkány köt, vagy az ő erejét kötik meg. Gyakori a szerelemmel kapcsolatos ezirányú tevékenység. Amikor egy asszony elhagyja férjét és az szeretné visszakapni, a nevezetes boszorkányhoz, Kuminéhoz megy segítségért. Amikor azonban látja, hogy milyen ördöngős az öregasszony, elmenekül tőle. („Kisködmön" 37. sz.) Ugyancsak a már tárgyalt Kuminé az, aki közvetlenül az esküvő előtt pogácsát ad a lánynak, aki erre vőlegényét elkergeti és nem hajlandó vele beszélni sem. A legény kérésére Kuminé a *kötést feloldja,* de később valami bort ad a lánynak, aki a férfit megint elkergeti. Később süteményt etet a nővel, aki elfogadja a férfit. („Kisködmön" 34. sz.)

Nevezetes volt a vasvári bűbájos, akihez Délburgenlandból is eljártak. Ez is fiatalokat tudott *kötni* és *bontani.* A férfi hajából vágott le egy darabot és egészen megbolondította. Ugyanebből az adatból tűnik ki, hogy a kötésről nem volt szabad beszélni. (183. sz.) Egy kötési kísérletből, amelynek tanúja voltam, tudtam meg, hogyha a kötésről bármit is mondanak, akkor eredménytelen, hatástalan marad. Ebben az esetben a férfi kabátjának bélésébe fekete tyúktollat raktak, aki rájött a dologra és a megkötőnek visszaadta. Annak anyja, jelenlétemben válaszolta, hogy az a férfi nagyobb boszorkány, mint a megkötő asszony.

A boszorkányok meg tudták kötni azokat, akik tőlük valamit lopni akartak. Alsóőrön az egyik asszonynak, egy boszorkánynak, sok gyümölcse volt. Egy valaki elment a kertjébe éjjel, hogy meglopja. Nem tudott onnan eljönni, egész éjjel szólt neki a zene és táncolnia kellett. Végül már a baltát fogta, hogy ő azt az asszonyt agyonüti. Azt tanácsolták neki, hogy amikor bemegy a házba, ne menjen át a mestergerenda alatt, mert ha nem vigyáz, a boszorkánynak megint csak hatalma lesz felette. (165/a.) (A mestergerenda kötő ereje a házassági szokásban is megmutatkozik. Amikor a két fiatal keresztszülei a házassági feltételekben megegyeztek, a lány és a legény átment a mestergerenda alatt és ott, azaz belül, adtak egymásnak kezet. Az alsóőri jogszokás szerint megkötötték egymást.)

Ha valaki a boszorkánytól lopni akart, akkor is ha a boszorkány nem volt otthon, a vizesárokban kellett lovagolnia. (165/b.) Ismét csak Kuminéról mond-

ják, hogy amit a tolvaj nála megfogott, nem tudta elereszteni, odaragadt és a boszorkány „tuszkos söprüvel” verte. („Kisködmön” 29. sz.)

Ezek a kötési módok a parasztfalvakban ugyanúgy ismertek, mint a majorokban. Csak a parasztfalvakból találtam arra vonatkozólag adatokat, hogy a tejjel kapcsolatos hiedelmek között is voltak kötésszerű cselekmények, amelyek azonban a boszorkány erejét vették el, kötötték meg. Vörösváron Halper bácsi adta nekem tovább, hogy: „Itten a tehén kevés tejet adott. És akkor azt mondták, hogy a boszorkány fejte le. Na, és akkor itt, amikor a fejésnél a tehén hugyozott, abba belszúrták a villát. Ott, hátul. És a boszorkányt akkor agyonszúrták.” Alsőőrön, ha a tehén nem ad tejet, megbaszorkányozták. Ilyenkor bele kell szúrni a villát az istálló földjébe és akkor megint ad tejet. (174. sz.)

23. A TEHÉNRONTÁS JAVÍTÁSA

A délburgenlandi tájon belül hitték, hogy a boszorkány az állatot megrontja, hasznát elveszi, embert, egész családot egészségileg és az állatrontás következményeként anyagilag is tönkretesz. Nyelvcsoportoktól függetlenül élt egy hiedelem, amelyik mindenkiben felkeltette az ismeretlen rontótól való félelmet. „Az irracionális hiedelem a reális élet gondjaival függött össze és ez itt erősebb volt, mint az anyanyelv.” Mi, tudományágunkon belül az anyanyelvnek nagyobb jelentőséget tulajdonítottunk, mint az emberi közösségek mát túlélő törekvéseinek. Ez, a hiedelem aktivitását tekintve, nem volt olyan globális, mint ahogy egyik-másik idevágó szakmai leírás alapján gondolhatnánk. A születés pillanatától kezdődően mindenki belenőtt ebbe és felnőtt korában, személyes feladatkörétől függően, kényszerült a hiedelemvilág törvényeibe való bekapcsolódásra. Mások voltak a major lakóinak hiedelmei, mert más volt az életformájuk, személyes és közösségi érdekük is, és más volt a parasztfalvakéi, amelyek a gazdálkodás sokrétűsége miatt a hiedelem terén is sokrétűségre kényszerültek. A majorokban az ember, a család és a személyes egészség védelme állt a középpontban, a paraszti életben nemcsak ez, hanem a gazdaságot érintő veszélyek is szerepet játszottak. Az emberre, és a gazdaságon belül az állatra vonatkozó rontási jelenségek gyakran azonosak voltak, véleményünk szerint azonban ezeket mégis egymástól elválasztva kell tárgyalnunk. Számunkra nemcsak a jelenség formája, formai tartalma, hanem annak hatása, következménye is tudományágunk feladatkörébe tartozik. A tipológia, a jelenség és a közösség kapcsolatának ismertetése nélkül veszélyes egyoldalúsághoz vezethet. Éppen ezért tárgyaljuk munkánkban az ember megrontásával kapcsolatos hiedelmet külön fejezetben, és az állat megrontását az előbbitől elválasztva, itt írjuk le.

Hiedelem sohasem alakult ki önmagáért. Belső, a tájtól, az életformától függő törvények szabták meg, mi lehetséges és mi nem. A gazdasági életen belül is csak az hathatott, ami az ottani túlélésével kapcsolatos volt. Ez vonatkozik az állat megrontására is. Tekintve, hogy itt a nagyállattartás középpontjában a marha – igavonó és tejadó –, állt, az állattartással kapcsolatos hiedelmek is ezzel függnek össze. Egy előbbi fejezetben a tehén létalapbeli jelentőségét leírtuk, ezért itt most csak annak megrontását és a rontás javítását foglaljuk össze. A tehenet szinte jobban védték, mint az embert. Legalábbis ezt látszanak bizonyítani az erre vonatkozó adatok, illetve azok nagy száma.

Az ember, aki megtette a tehetőt, és állata mégis beteg lett, hitt abban, hogy valami, számára ismeretlen hatalom azt megrontotta. Ha a jószág hirtelen, megmagyarázhatatlan okokból származóan nem adott tejet, a tej véres lett, az állatot nem tudták munkára használni. Gyűjtésünk idején a felvilágosodott, de már nem az aktív produkciós kultúrában bent élő paraszt azt mondta, hogy ez természetes, nem adtak eleget enni, azért adott véres tejet és azt akkor a boszorkányra fogták. (146. sz.) Aki a napi gondokban élt bent, az az öt holdja mellett, amelyik húsz

darabban feküdt a határ valamelyik részén, és aki tíz személynek adott naponta kenyeret, nem tudott ilyen józanul gondolkodni, az hitt a rontó boszorkányban, abban is, hogy az esetleg éppen szomszédja volt. Ugyancsak a fenti adat közlője mondta, hogy ilyen bolondság, a boszorkányban hittek, hogy az elfeji a tejet, de ő még egyetlen gazdag boszorkányt sem látott. Ugyanakkor vettem fel két asszony beszélgetését, akik másképpen gondolkoztak. „Voltak emberek is, asszonyok is baszorkányok. Vótak. Te is tucc egyet. De nevet nem kő mondani. Mikor a teheneket szokta. Ement be az istállóba. Nem? Bemegy az istállóba, osztán gyufaszálot rak kü. Az istállóba. Osztán kérdeszték tüle, hogy mér csinájja. Aszongya: Mennyen innej kü az istállóbú, aszongya, ne baszorkányozzon itt az istállóba. Nem? Osztán nem attak a tehenek tejet. Menné jobban föjik, annájobban vér gyütt belőle. Asztán kérdeszték tüle, hát hogy miccsinyát. Hát én nem csinyátam semmit. Én gyufaszálot, asztat, izét raktam kü." (Phon. Arch. Nr. B 6357/4.)

Mint ahogy a gyerek születésekor, úgy a tehén ellésekor is be kellett bizonyos szabályokat tartani, voltak tilalmak, melyeket mindenki, aki a falu kultúrájába nőtt bele, ismert. Ezen a napon nem engedtek be idegent a házba, és nem is adtak onnan ki semmit. „Hogyha kisborjú születik, akárki valamijér odamegy, aszmongyák, máma nem adunk! Semmit a világon. Mer kisborjú van, evüszi a szerencsét." (Phon. Arch. Nr. B 6366/2.) A német nyelvű Wolfauban majdnem szó szerint ugyanezt mondták. „Na, és ha fiatal jószág jön a házban a világra, azon a napon semmit sem szabad a házból kiadni. Sem venni, sem eladni, és ha egy koldus jött, akkor sem szabad semmit sem kiadni. Ha a tehén ellett, vagy a disznó és ha csirkék kelnek, akkor sem." (Wolfau, 1965.) A fent idézett felvilágosodott szavai szerint: „Régente az is szokás vot, ha valakiná tehén ellett, borjuzott, abba, azon a nap attú a háztú pénszt nem adtak ki. Hát hogy akkor emegy, evüszi a szerencsét a hásztú az, a pénzt." (Phon. Arch. Nr. B 6312.) Szigeten „ha borjazott, akkor idegen nem jöhetett be. Szóva némellik még mast is megcsinálla. Idegent nem ereszti be. Pénszt azon a napon nem. Még én, még münk is, sokszor megcsinyátuk, hogy azon a napon, ha kellett is a bótba mennyi vagy valahová: hát hozd, maj megfizeted máskor. Ja, a boltos üsmeri a parasztokat." (Phon. Arch. Nr. B 6774/5.)

A borjút és anyját egy ideig nem engedték ki az istállóból, és amikor először erre sor került, akkor nyírfasöprűn léptették át. Ezt tették akkor is, ha a marhát a vásárra hajtották. „És hogyha marhát attak e, szinte. Mikor a marhát az illető kihajtotta, az ajtón a söprüt keresztbetették, hogy a szerencsét az ne vügye e az istállóbú az a marha, vagy amellik megvette a marhát. Hogy a szerencse itthonmaraggyon. Söprü tartotta meg a szerencsét." (Phon. Arch. Nr. B 6312.)

Az egyik veszély az volt, hogy a tehén hirtelen beteg lett és nem tudták munkára használni. „Amikor én hajtottam a tehenet. Osztán ojjan két tehenünk vót. Asztán együtt egy bácsi, igen megtapogatta. Tehen meg efutott tüllem. Ühozzája odafutott. A tehen. Asztán azután megén befogtuk, de ojjan vad lett, hogy nem lehetett többet hasznányi. Annyira evadút. Asztán elattuk hamarosan." (Alsóőr, 1964.) „Reggere beteg lett a tehén. Este nem vót baja, aszonták. Nem adott tejet, rugott a tehen. Itt vótak, leföjni. Akkor megrontották. Mingyá aszonták." (Phon. Arch. Nr. B 6777.)

Ha a megbetegedés következtében a tehén kiesett a munkából, az a férfiak

gondja volt, a tej elvesztése az asszonyoké. Mindkettő azonban a családot, az együttest, érintette, így aztán a rontás ellen a gazda és gazdaasszony egyaránt odafektette az istállóajtóba a söprűt, mert azon át nem megy be a boszorkány. (180. sz.)

Szomszédság, rokonság függött egymástól, kölcsönösen használtak eszközöket, ha valami kifogyott a házból, átszaladtak a szomszédasszonyhoz, aki kisegített. Ez természetes volt és kötelesség is. Más volt akkor a helyzet, ha a falu másik részéből, másik szerről, jött valaki valamit kölcsönkérni. Ilyenkor igencsak meggondolták, adjanak-e vagy nem. Ha boszorkány volt az illető, és kivihetett valamit a házból, akkor ott hatalma lett a jószág felett is." „Nem vót minden házná hatalmuk. Nem, hogyha nem tudott semmit evünni abbú a házbú. Ja. ja. Vagy pedig kőccsön jött valamijér, vagy így vagy úgy. Hanem hát hogy valamit tuggyon eszerezni magának. Akkor vót hatama, de úgy nem. Minden házná nem vót hatalma. Nem is szótak neki. Vagy kikergették, akit tuggyuk, hogy izé, má az vót. Ugyis tutta az ember má, ojjan gondulom formán. Ha vizér jött is, az untig elég vót. Ha víz is, de az mégiscsak evütt valamit ugyé." (Phon. Arch. Nr. B 6790/4) Ez az utóbbi vonatkozás azért is fontos, mert ezen keresztül megértjük, hogy abban az időben, amikor még nyolc-tíz szomszédnak egy közös kútja volt, az mindig egy család udvarán állt, de úgy, hogy az utcáról is tudtak vizet húzni. Nem kellett az udvarba bejönni. Így aztán nem a háztól vitték el a vizet.

A falubeli boszorkányt nem azonosítom a „bábaboszorkánnyal", akinek bizonyos feladatköre van és nem tekintik csak rontónak. Ő az asszonyvilághoz tartozik. A tehénmegrontásnál tárgyalt, az állatot megrontó, annak erejét, hozamát öngazdagítás céljából elvevő boszorkány, a hiedelem gonosz alakja, aki az egész családot, annak holnapját, veszélyeztette. A szegény kisparaszt kevéséből vette el azt a keveset, ami a megélhetéshez feltétlenül szükséges lett volna. A bábaboszorkányról csak az asszonyok beszéltek, a férfiak nem tudtak róla semmit, az ő elbeszélésanyagukban nem élt. A rontó, elvevő boszorkány a falu gondja volt és minden egyes személy, aki a családért, közösségért felelős volt, védekezett ellene, beszélt róla. Az evvel kapcsolatos hiedelemmondák száma igen nagy, de lényegében nem mutatnak különösebb változatosságot. Arra vannak felépítve, hogy a háztól valaki valamit elvisz, kölcsönkérés útján megszerez és ezáltal rontó hatalma lesz. A hiedelemmondaszerű történetekben mindig megemlítik a rontás mellett a javítást, a boszorkány hatalmának megtörésére irányuló cselekményeket is. Ennél az a legfontosabb, hogy megtudják, ki a rontó, és „megidézhessék". Igen földi módon, testi, fizikai kínzással kényszerítik, hogy hagyja abba kártevését.

Kötetünk 88. számú történetében azt találjuk, hogy a boszorkány valami eszközt akart a hónap első péntekén kölcsönkérni. Nyilván meg is kapta, mert a tehén teje elmaradt. Később ismét jött és amikor kölcsönkért valamit, megmondták neki, hogy csak akkor teljesítik kérését, ha az istállósöprűt és a vízhordó rudat az istállóajtóban keresztbe fekteti. Ez hatalmának megtörését jelenti, és erre fel inkább megfordul és elmegy. A tehén teje ismét megjött. Egy másik változatban valaki ugyancsak kölcsön akar valamit kérni és a tehén teje elapad. A háziak tanácsot kérnek és aszerint cselekszenek. Egy lyukat csinálnak a földbe, abba tejet öntenek és rányomják a tüzes igaszeget, amivel kiégetik a rontó személy sze-

mét. Természetes következmény, hogy jön és kéri, hagyják abba kínzását. (166/a. sz.)

Másik hiedelemmondában egy férfi ment mindig kölcsönkérni és rontotta meg a tehenet. Új fazekat vettek, belefejték a tejet és felakasztották a füstre. Addig füstölték, amíg a szemei égése miatt meg nem jött és kérte a háziakat, hogy vegyék le onnan. Az elbeszélő, személyes élményeként, még hozzátette, hogy a megbetegedett boszorkányt menye ápolgatta és amikor meghalt, annak kellett a boszorkányerőt átvennie. (182. sz.) Ugyanez történik a 164. számú elbeszélésben is, de itt a ház lakói, minden kérés ellenére, hosszabb ideig hagyták a füstön, hogy többet szenvedjen.

Több elbeszélés nem említi meg az előzményt, hanam csak a tej elapadásának tényét és a javítási kísérletet ami nem sikerült és a tehenet el is adták. (169/a. sz.) A 180. számú közleményünk lényegében inkább adatközlés, mint elbeszélés, amelyben azt mondták el, hogy volt olyan „ügyes boszorkányfogó", aki a tehén tejéből a „fakéménybe" (kép) akasztott fel, azt megfüstölte, de ugyanakkor a söprűt is keresztbe tette az istállóajtónál. Itt egyrészt azt akarták megakadályozni, hogy a boszorkány ne mehessen be, és egyidejűleg a szemét is kínozták. Mellékesen említették meg, hogy volt olyan ember is, aki a csöpögő alá ásott el valamit és evvel tartotta a rontó személyt vissza.

A tájon belül szenesvizet általában csak a megrontott, szemmel megvert gyerek gyógyítása érdekében csináltak. Egy elbeszélésünk azonban ezt a műveletet a megrontott borjúnál is megemlíti. A borjú beteg lett, a szomszédok tanácsa alapján szenesvizet csináltak. Három parazsat raktak egy vödör vízbe. Az elsőnél mondták: Kalap alá! Másodiknál: Fejkötő alá! Harmadiknál: Kendő alá! Evvel lemosták a borjút és az meg is gyógyult. (167. sz.) (Lásd, szenesvíz, megigézés.)

A tanácsadók legtöbbször tapasztaltabb, idős asszonyok voltak. „Ugye az a Rézi néni mesét, hogyhát hogyha megrontyák a tehent, mit ke csinyáni. Hogy köténynt főkötnyi, akkó meg ollan iccés korsót, bokállának mongyák, a pincékbe, ollant egyet venni, asztán asztot is főkötnyi, aszt füstünyi. De, hát hogyan, lefordítva-e, föfordítva, én asztot nem kérdesztem. Az istállóba, a marhák végibe, ahol kifolás van, ott, monták, hogy ástak. Akkor asztán még aszt is megcsinyáták ugyis itten Alsóőrbe, de még van neki utóggya, úgy nem lehet rúlla beszényi, azokná is ugye." (Alsóőr, 1965.)

Felsőpulyán (Oberpullendorf) a tejelvevő boszorkányról mondták: „A harmatot szedi hajnaba. Öregasszony. És avva az állatokat is megtudja babonázni. Mondgyuk disznókat, disznómarhát, hogy beledöglik. Egy haragosának. Asztán ugyanúgy segíteni is tud, ha akar, valakin. Avva a harmatta. Ekkis edény vót és kezéve fökapdosta rá úgy a gyöprű, vagyis hát a pázsitrú. Vót ittennek egy öregasszony. Meghat. Már annak bisztosan harminc, több mint harminc éve. Harmincöt éve." (Phon. Arch. Nr. B 6229/1.) Míg az előző elbeszélések azonos felépítésűek és tartalmúak, addig ez a pulyai adat már átvezet minket a rontó-javító boszorkányhoz.

A környező, nem magyar nyelvű falvakban ugyanez, az itt leírt fő forma volt általános. Csak egyetlen eltérést találtam. Wolfauban mondta el a falu legjelentősebb anekdotázó mesemondója, Sepp Bischof: „Hát az meg egy seprűn, egy tüzes seprűn ment ki mindig a kéményen keresztül. Nem? És azoknak volt néhány te-

henük, de azok nem tudtak semmit se a sajtárukba (fejni). Mert volt nekik egy olyan sajtáruk a fejéshez. És azoknak mindig sok tejük volt és most a boszorkány elvette az egészet, amit csak akart. És ez igaz. Ez nem hazugság. Ez itt történt Wolfauban. Ott kint. Az öregek még mesélték." (Wolfau, 1965.) Ebben az adatban a boszorkány tüzes seprűn ment ki a kéményen keresztül, ami egyetlen más tejrontó történetben sem fordul elő. A jelenlevők vitatkoztak is rajta, mondván, hogy az ilyesmi nem lehetséges, mert a boszorkány úgy tudott menni, hogy senki sem láthatta meg, és az istállónak nem volt kéménye.

Befejezésképpen említem meg, hogy a majorok lakóitól hallottam ugyan idevágó elbeszéléseket, de azok mindig a parasztokra vonatkoztak. A cselédközösség tagjai nem hittek ebben. A tej gondja az uraságé volt.

24. ESTI TILALOM

Mint már említettük, ebben a kisparaszti életformában a háziasszony bizonyos produktumokat úgy adhatott el, hogy az ebből származó pénz az ő kezében maradt. Ezek közül, gyűjtésünk idején, a tej és a tojáshozam voltak a legfontosabbak. Ezekkel kapcsolatban, az asszonyok közösségén belül még élt egy hiedelem, amelyiket ugyan szintén „baszorkánságnak" neveztek, de amely mégsem a boszorkány tevékenységével függött össze. Ez is független volt a nyelvcsoportoktól, azonos formában élt a magyar anyanyelvűeknél éppen úgy, mint a német, horvát, vagy a muravidéki lakosság körében.

Ez a hiedelem arra vonatkozik, hogy tejet és tojást naplemente után és a hajnalcsillag felkelése előtt a házból nem volt szabad kiadni, és ha erre mégis kényszerültek, bizonyos védekező eljárásokat kellett végrehajtani. Ez az esti, az asszonyok tevékenységéhez kapcsolódó tilalom nem lett elbeszélésanyag és ezért talán egyes vélemények szerint, nem illik bele kötetünkbe, amelyben az elbeszélt, elmesélt szövegek hiedelemmondáit foglalom össze. Ezt mégis itt hozom, mert 1961–65 között még az általánosan élő hiedelemhez tartozott. Ma, amikor a kisparaszti gazdálkodás régi formája már csak az elmúlt idők történetéhez tartozik és a közben felnőtt generáció a tejet és tojást leginkább a boltban vásárolja, a hajdan hitt, és nem elbeszélt hiedelemből, a régi életformára vonatkozó elbeszélésanyag lett.

Erről a tilalomról férfiak alig beszéltek. Csak egyetlen idősebb férfitől, Seper (Györök) Jani bácsitól hallottam valamit, de ezt is akkor, amidőn erre vonatkozólag nyílt kérdést tettem fel neki. „Tejet este, naplemente után nem attak előbb a hásztú ki. Nem! Ez is szinte a baszorkányok miatt volt ugyi. És ojjan ember, aki nem hisz a baszorkánságba, de tejet este, naplenyugta után, a házbú nem attak ki. Akitü valaki tejet vett, mer előbb nem vót ugyi ijjen molkerej, mast mongyuk tejcsarnok, előbb nem vót, tehát csak úgy a szegényebbek, akiknek nem vót marhája, vagy a cigány, akik a házaktú vitték a tejet. De azok csak regge mehettek ugye, vagy este, de még naplemente előtt. Naplemente után tejet nem attak ki." (Phon. Arch. Nr. B 6312.)

Frau Leitner Vörösváron mondta: „Este az idős emberek, a nagyapám, mindig olyan gondban voltak. Ha este imára harangoztak már, akkor nem volt szabad már a tejet elvinni, ha valaki jött, tejet venni. Az nem engedett abból semmit sem eladni."

Ez a hiedelem a paraszti termeléssel függött össze és így természetes, hogy ott volt elterjedve. A majorok lakói között, sem a közös beszélgetések során, sem a részletes kikérdezéskor nem mondták. Ismerték, de nem hitték, mert ez csak amolyan „paraszti dolog." Igen, nekik nem volt marhájuk, tejüket az uraságtól kapták.

Esti tilalom állt a tojás kiadására is, amely szintén csak a paraszti lakosságnál volt általános, a majorokban nem. Csirkét, tyúkot ugyan ott is neveltek, és

azok hozamát el is adták, de nem a házaló tojásfelvásárlóknak, hanem a falusi üzletben tojással fizettek és ez nappal történt.

Őriszigetről és Alsóőrről hozok egy-egy példát annak bemutatására, hogy milyen azonosságot mutatnak azok a hiedelmek, amelyek nem a vallással függenek össze. A vallás szerepét azért említem meg, mert sok olyan jelenséget, amelyet a katolikus alsóőrieknél természetesnek tartottak, az evangélikus szigetieknél alig, vagy egyáltalán nem találtam meg, ugyanakkor a néhány ott levő katolikus család hiedelemvilágában megvoltak.

Őriszigetről mondta Pullayné: „Se tojást nem adnak, se tejet este. Még vannak ollanok, hogy a tojást sötétbe nem jó odanni. Nem aggya oda. Akkor szoktyák mondani, hogy a tojást mielőtt odaggyák, leteszik a földre. Mikor a fiszekrű leszedik és mingyá odaggyák, odanni, asse szokták. Előbb leteszi. Akármire leraktyák. Előbb, édesanyám is, ha tejet adott valakinek, nem tudom én, miccsinát avve. Belenyút a tejbe, asztán a tüszhelen, ezekné a faházakná, asztán odakente az ujjáve." (Phon. Arch. Nr. B 6777.) Alsóőri adatunk részletesebb. „Úgy szokták mondani, este nem jó tojást kiannyi vagy elannyi, mer a tikok igen ekóborognak a tojássa. Nem tojnak a helükre, asztán ide-oda lepottyogálnak. Nem mennek akkor a fiszekre tojni. Azér a régi öregek este nem is attak kü tojást, ha vót is. Vaj még köccsön. Sehogyanse. Még emlékszek rá, még öreganyám még asse soha. Meg akkor mikor valaki megakargya vennyi, a fészekrü nem szabad mingyá nekiannyi. Behozni így a köténye̋be. Ráterítik, leteszik az asztarra és akkor mingyá adhassák tovább. De a konyhára vagy izére bevüszik. De leteszik, ollanformán, hogy az asztarú atták má ki. Nem mingyá a fészekrű. Meg osztán a *kiátót* mindig. Mindig aszt is szoktyák, hogy egy kiátót szoknak hagyni. Kiátónak mongyák egy tojást. Hát egyet mondunk kijátónak, hogy több osztán gyün. Az utósót nem aggyák kü a házbú. Nem! Egyet hagynak ittbenn, szakajtóba, skatula, hát ahol. Mast is tarcsák, ajjé! Még azér eszt tarcsák. Még tejet imáccságharangszó után csak nálunk szabad evünnyi. Más házná még mase. Na, mast má azér, de újfejős tehénne napnyugta után nemigen. Újföjős tehentű, ha először szoknak valakinek kiannyi tejet, hát úgy a hásztú, hát házaktú, ha van kuncsaft, hogy nekiannyi a tejet, hogy szoknak beletennyi ki szentőtvizet, meg osztán egy piciny sót. Hogy akkor ne vigyek e attul a marhátú a szerencsét." (Phon. Arch. Nr. B 6681/5.)

25. BOSZORKÁNYMULATSÁG

Megfigyeléseim azt látszanak bizonyítani, hogy amikor egy hiedelemben még hisznek, nem sokat mesélnek róla, ha azonban az kezdi aktív szerepét elveszteni, egyre többször említik meg elbeszélésként. Így van ez ma (1964) a boszorkánymulatsággal is. A legöregebbek közül is csak néhányan hitték még, de már hitetlenkedve, a többség azonban már csak valóban (mende-)mondaként emlegette. A történetek nagy száma bizonyság arra, mi ment át az utolsó évtizedek folyamán a hiedelemből a mondába. Ezek összefoglalásánál is megemlítem, a magyar mellett a német és horvát anyanyelvű szomszédos községekből felvett idevonatkozó anyagomat, annak bizonyítására, hogy ennél a mondatnál sem „nemzeti", hanem táji jelenséggel találkozunk. A boszorkánymulatságra vonatkozó történeteket megtaláltam, szinte azonos tartalommal, mind a három nyelvcsoportnál és a parasztfalvakban éppen úgy, mint a majorokban.

„Volt egy nagy fenyőfa, egy igen nagy, és azon jöttek össze a boszorkányok és ott táncoltak. Nem? Éjjel. És odamentek össze." (Frau Leitner, Vörösvár.) Alsóőrön, Bába Roza néni adatközlés formájában mondta: „Annakidejin mesétík ugyi az öregek, hogy a baszorkányok éjje összejöttek. Söprün mentek. Ráűtek a söprüre, osztán úgy mentek. Vót egy nagy diófa állítólag itt a mezdőn. Osztán az vót nekik, ott táncútak rajta mindig. Éjje. Muzsika jáccott." (Phon. Arch. Nr. B 6429/11.) Ilyen adat formájában, minden felnőtt személy ismerte ezt a jelenséget, asszonyok többen, mint a férfiak. Azok, akiknek elbeszélő tehetségük volt, személyi képességüktől függően, olyan állandóvá vált variánsokat mondtak el, amelyek az egyes közösségeken belül a hagyományossá vált elbeszélő költészethez tartoznak.

Az Irtás nevű dülőn van egy diófa, ott jöttek a boszorkányok össze, ott mulattak, de ha éjjel lélekharang szólt, le kellett onnan jönniök, vége lett a mulatságnak. (74. sz.)

A kötetben szereplő elbeszéléseket csak rövid összefoglalásban adom, de a horvát és német nyelvcsoportból felvetteket szó szerinti fordításban közlöm. Így a stinatzi bába erre vonatkozó hiedelemmondája már olyan formát ért el, hogy szinte a meseanyagba kellene besorolni. „Hát itt volt egy asszony. Annak volt egy lánya. És az ember mindig ment munkára. Reggel korán el és este jött haza. Amikor este hazajött, nem találta sem a feleségét, sem a lányát otthon. A kettő minden éjjel el volt. Hát az embernek, annak már sok lett. Azt mondja: Most meglesem, mit csinálnak ezek. Este, mikor már harangoztak, elbújt. Na, aztán este az asszony és a lánya fognak valami kenőcsöt, bekenik az egész testüket és egy seprűn, egy nyírfaseprűn lovagoltak a kéményen ki. És mielőtt kirepültek, mondták: Karó és kő, senkibe se bele! És avval elrepültek. A férfi ezt meghallotta. Megtalálta a kenőcsöt is. Bekente saját testét, és fogott szintén egy seprűt. De ő azt nem értette meg, hogy azok mit mondtak. Mondja: Karó és kő, mindenbe bele! És erre fel, ahogy ő már a kéményen kirepült, csupa vér lett, mert minden-

be beleütközött. Aztán az útja hegyek, erdők fölött vezetett és mindenütt összekarcolta magát. Tele lett sebbel. Ahogy odaérkezett arra helyre, ahová hát igyekezett, látta, hogy az asszony és a lánya az ördögökkel táncoltak. Hát ő meg elbújt. De nem vitt kenőcsöt magával. Na, azok reggel visszarepültek, ő meg nem tudott továbbmenni. Na, mit kell most csinálni? Most gondolkozott. Na, aztán egyszercsak felrepült, el, egészen a Vöröstengerig. A Vöröstengernél megállt, belenézett a vízbe. Hát ott jön a róka. Kérdezi a róka: Na, uram, mit csinál maga? Mondja: Át akarok menni a vízen, de nem tudok úszni. A róka mondja: Jól van, én átviszem, egy ember már úgyis van, azt mondja, majd az a hátamra ül, maga meg majd a farkamra. De szólni egy szót sem ám! Ha csak egy szó is, beleesik a vízbe. Hát aztán így is lett. Ráült a farkára és mielőtt éppen kiértek volna a víz fölűl, azt mondja: Hát ilyen nagy tavat még életemben nem láttam. Hát erre bizony beleesett. Csak üggyel-bajjal mászott ki. Egy egész évbe tellett, míg hazaért. És amikor hazaért, az asszony gyerekestől eltűnt. Most aztán egész egyedül maradt." (Phon. Arch. Nr. B 9654/b.)

Ugyancsak innen származik a következő történet is. „Hát korábban voltak ezek a pásztorgyerekek, akik a jószágot kihajtották a legelőre. És itt volt egy gyerek, ki kellett hajtania a teheneket. És ahogy néhány óráig már a legelőn voltak, egyszercsak a tehenei fölrepültek a levegőbe, és azok a tehenek a levegőben öszszevissza repültek. Na, most itt volt az idő, hogy hazahajtson. De a tehenek nem laktak jól, még éhesek. Most mondja a bíró: Te, gyerek, ha nem vigyázol jobban a jószágra, kirakunk! Azt mondja: Bíró úr, itt nem lehet segíteni, a tehenek mindig a levegőben repülnek. Csinálhatok-e valamit, megengedi-e, hogy vasárnap, amikor a misének vége van, hogy az emberek meglássák, kik a faluban a boszorkányok? Azt mondja a bíró: Megcsinálhatod még akkor is, ha az enyém is köztük van. Hát valóban, vasárnap, ahogy a misének vége volt, most a boszorkányokat. Ő meg tudta, hogy a boszorkányok falubeliek. De azokat más nem tudta látni, csak ő. Na, és valóban, amikor megint kihajtott, tehenei megint fölmentek a levegőbe. De ő tudta, hogy mit csináljon. Na, és most az erdőben vágott egy vesszőt, olyan fát, nyírfát és ahogy a tehén lejött, jól megverte, a tehenet, a pofáját, a fejét. Hát addig verte, míg csak nem spriccelt a vér. És ahogy hazament, hát a saját nagyanyja volt. Na, és akkor elmaradt a boszorkányság." (Phon. Arch. Nr. B. 9652/2.)

Anna Schmied szalónaki német nyelvű asszony szerint, akik a boszorkánymulatságra repültek: „Azok az ördöggel játszanak össze. Azok az ördög képében repültek, az ördög alakját vették fel azok a férfiak. Akik boszorkányozni tudtak. Olyan egy farkuk volt, mint a tehéné. Nem? Tiszta feketék voltak és szőrösek, mint az ördög. Azok úgy repültek, hogy meg sem lehetett őket ismerni. Mondjuk, mintha álruhában lettek volna. Hát, az igazán úgy volt, mintha kosztümben lennének, de egy férfi volt benne. Hát egy férfi, mint ördög. Aztán a repüléskor ismerték meg, hogyha ilyen uniformisban repült." (Szalónak–Schlaining, 1964.)

Ugyancsak Anna Schmied mondta el a „Kisködmön" 103. sz. történetét, amelyben a tehenek az egész faluból éjjel egy kertben voltak együtt és hátukon férfiak és nők, a boszorkányok fordítva ültek, a tehenek farka volt a gyeplő. Azok hajszolták a jószágot mulatságuk alkalmáva addig, míg azok kimerülve össze

nem estek. Aki ezt átélte, egyet megismert közülük, de az megfenyegette őt, hogy meg ne merje ezt valakinek mondani, mert baj lesz.

Ismét csak az előbbi elbeszélő asszonyt idézem, aki a „Kisködmön" 97. számú hiedelemmondájában a mulatságon meglesett boszorkány egyik klasszikus változatát mondta el. Ebben is, mint majdnem minden másban a mulatság áll a központban, de a körülmények leírása az általános boszorkányhitre is fényt vet. Az itt említett asszony anyjától tanulta a boszorkányságot. Ő megkente magát a repülés előtt, de ura megleste és saját magát is megkente. Felesége után repült. Ott, a mulatság színhelyén látta, hogy a boszorkánysereg kecskebakon lovagolt és úgy mulatott. Amikor vége lett, mondtak valamit és így tudtak visszarepülni. A férje később szintén hazarepült.

A boszorkánymulatság leggyakoribb színhelye a vadkörtefa „borzos körtefa, tüskés körtefa" volt. Ritkán fordul elő a tölgyfa, és a diófa, ha ebben a mondakörben meg is említik, inkább a fára varázsolt ökörről szóló hiedelemmondában nevezhető általánosnak. Szóbeli közlések arról adtak hírt, hogy nem minden vadkörtefán jönnek össze. Azt meg lehet ismerni arról, hogy a fa alatt a „fű szét van tiporva", ott nem nő, mert a boszorkányok letáncolják, mert azok nemcsak a fán, hanem azalatt is mulatnak. Egy-egy ilyen fára még 120 kilométerről is összejöttek, de ha sokan vannak, akkor két szomszédos fán is. Ilyen fákat mutattak Alsóőrön éppenúgy, mint Szalónakon, Wolfauban, Stinatzon stb. A „Kisködmön" 95. számú elbeszélésben az ilyen mulatságnál az ördög táncolt a boszorkányokkal, akik söprűn repültek gyülekezőhelyükre. Az asszony ura, felesége ilyenirányú tevékenységét nem vette észre. A csajtai majorból származó mondában („Kisködmön" 10. sz.) boszorkányok szintén söprűn utaznak, a mulatságban isznak, esznek. A boruk olyan, mint a vér.

Egy más helyen megemlített történetünkben, Kuminé csupán emberséges boszorkányi szeretetből túrót hányt a mácsikra, amit munkása meglesett. A „Kisködmön" 56. számú mondájában is, meglesték a mulatságra igyekvő két boszorkányt, akik seprűn egymás mellett lovagoltak és közben beszélgettek. Egyik mondta a másiknak, hogy a szomszédasszony kenyértésztájába belehányt.

Ritkán említenek olyan konkrét napot, amikor a boszorkányok mulatságot tartanak. Csak a 226. sz. elbeszélésünk ad hírt arról, hogy Nagypénteken van a legnagyobb mulatság, azaz a kereszthalál napján igyekeznek hatalmukat egymás között bizonyítani. Ilyenkor embernek nem szabad oda menni, mert megölik. Szent György napja is, azaz ennek éjszakája, boszorkányos. Ekkor nemcsak mulatnak, hanem a házakba is bemennek és megrontják az embert, az állatot. Ezért tűznek a nap estéjén minden ajtó és ablak elé nyírfa vagy kökényágakat.

A boszorkánymulatság hiedelemmondákon belül szinte külön egységet képeznek azok a történetek, amelyekben a mulatságra igyekvő boszorkány és az akaratlanul neki ártó személy összetalálkoznak. Hasonló történeteket megemlítünk, más vonatkozásban, a nyőgéri repülés tárgyalásánál is, többségüket azonban itt foglaljuk össze, mert ezekben a boszorkányos személy nyíltan beszél a mulatságról.

Nyőgéren a cséplő férfi bicskájával eszik, amit egy ottani férfi meglát és mondja, hogy ez az ő kése. Hogyan jutott ő ehhez? Hát, ő bizony ezt otthon, Alsóőrön, a borzos körtefa alatt találta. Azon mulattak a boszorkányok és az egyik

elvesztette a kését. A férfiboszorkány még azt is elmondja, hogy bakkecskén mentek oda, és útközben nem volt szabad beszélniök. (171. sz.)

Szinte ugyanez történik a 185. sz. történetben is, ahol az alsóőri aratómunkás Nyőgéren eszik és egy öregasszony, aki eltakarja szemeit, kérdezi, honnan vette kését. Ez is ott vesztette el, amikor a diófa alatt mulattak. A 103. sz. monda szintén a cséplőmunkás ilyen irányú élményéről ad hírt, és arról is, hogy egész Dunántúlról idejártak mulatságra.

Személyes élményként mondták el, hogy a boszorkányok a határban kint, egy diófán muzsikáltak. Az elbeszélő édesanyja ezt meghallotta és ijedten hazaszaladt, ahol elmondta, hogy a boszorkányok énekeltek, muzsikáltak, koporsót vertek, így volt lakodalmuk. (179. sz.)

Amikor a boszorkánymulatság hiedelme elvesztette hitbeli jelentőségét, akkor tűntek fel azok az elbeszélések, amelyekben a hajdani résztvevőket nyíltan beszéltetik korábbi szórakozásukról és sajnálják, hogy most már nem mehetnek oda. A boszorkánymulatság megszűnt. Ennek okát a mondák nem a hiedelem elmúlásával magyarázzák, hanem avval, hogy az összejövetelre használt fákat a falusiak kivágták. A barátmajori (Mönchmeierhof) horvátoknak Pesten mondja meg a kocsmárosné, hogy ők, mint boszorkányok, a Csatári hegyen (Tschatterberg) jöttek mulatságra össze, de kivágták a fákat. Szigeten is, ahol a tölgyesben mulattak a boszorkányok, kivágták a fákat. Amikor a férfiboszorkány ezt megtudja, mondja, hogy kár volt azokat kivágni, mert ők ott mulattak. (222. sz.)

A boszorkánymulatság a legkedveltebb és leggyakrabban elmesélt hiedelemmonda. Egyes változatai már mesei formát vettek fel és új motívumokkal gazdagodtak. Ezek azonban nem általánosak, hanem az egyes elbeszélők személyiségétől függnek. Feltűnő, hogy ezen a mulatságon sohasem a helyi boszorkányok vettek részt és egyetlen adat sem említi meg, hogy az embernek ártottak volna.

26. ÖKRÖK A FÁN

Külön típust képeznek azok az elbeszélések, amelyekben az ökröket forgószél, vagy valami ki nem mondott erő felviszi a fára, ahonnan azokat egy öregasszony segítségével hozzák le. Ezeket a történeteket kizárólagosan csak a parasztfalvakban találtam meg, a majorok lakóinál ismeretlenek. Amikor Pesti Ernőt erről kérdeztem, megmondta, hogy Alsóőrön hallott ilyesmiről, de ő ezt csak „paraszti bolondságnak" tartja.

Egyik variáns szerint az ember megy az ökrökkel szántani és egyszer csak forgószél támad, amely felviszi az ökröket ekéstől a fára. Egy boszorkányos hírben álló öregasszony sütőlapáttal szedi le azokat onnan. (147/b. sz.) A faluban meg voltak győződve arról, hogy ez valamelyik boszorkány bosszúja volt, akit az az ember megsértett.

Ugyancsak bosszúból repültek fel egy másik alsóőri ember ökrei is a diófára. Az állatok lábai hirtelen megfájdultak, nem tudták őket befogni. A boszorkányos öregasszony a gazdával bekeneti az ökrök lábait, mire azok felrepülnek a diófára. A férfi rossz kenőcsöt vett. Nagy kérés után az öregasszony megkeni a sütőlapátot és leszedi vele az ökröket. (71. sz.)

A következő idevágó történet is bosszúból indul ki, de itt nem asszony, hanem egy férfi a boszorkányos. Még annak idején marhát vettek Magyarországon, de azokat egy másik, ismeretlen ember is meg akarta venni. Kéri, hogy adják el neki, de ők nem hajlandók. Hazahajtják a jószágot, de mire hazaérnek, már ott volt előttük a férfi és újra kérte az ökröket, de a paraszt megint csak nem adta neki. Pár nap múlva aztán az ökröket a diófán találták. Telefonon, távirattal hívják azt a magyarországit, aki azt válaszolja, vegyék le a sütőlapáttal. Ezt meg is tették sikeresen, de ezeket az állatokat soha sem tudták befogni, el kellett adniok. (154. sz.)

A szalónaki ember összeveszett anyósával, mire az bosszúból a vásárra hajtott ökröket felvarázsolja a fára. A vő rimánkodására az anyós sütőlapáttal háromszor felbök a fára, és így lehozza az ökröket, amelyeket aztán el tudnak hajtani („Kisködmön" 100. sz.).

A boszorkány nemcsak állatot, hanem embert is fel tudott vinni a fára, mint ahogy a szalónaki („Kisködmön" 99. sz.) elbeszélés tanúsítja. A lakodalomból hazafelé menő férfit elcsípték a boszorkányok és felvitték egy igen magas fára. A ruháját elvették és fonott kocsikasba öltöztették, a zsebében levő fánkból meg lógombócot varázsoltak. A férfi még virradatkor sem tudott lejönni és végül is a tűzoltóság hozta le.

Ez a történet átvezet minket a boszorkányok olyan éjszakai tevékenységéhez, amelyben a sütemény ehetetlenné válik.

27. BOSZORKÁNYFÁNK

A hiedelemmondák egyik jellegzetes csoportját képezik azok a ma már nem hitt, de igen kedvelt történetek, amelyekben a fánkból, süteményből a boszorkányok varázslatának eredményeként, hazaérkezésük után lógombóc lesz. Ezek között két alaptípust találunk. Mindkettőben a boszorkányok űzik tréfájukat a mit sem sejtő emberrel.

„Sokszor mesétek előtte ugyebár. Ecipeték oda, hol ez a ceremóniájok van. És ott étkesztek, meg minden. És még a zsebgyükbe is tettek és mikor odahaza megnészték, hát lószar vót. Fánkot, fánknak atták, asztán odahaza meg lószar vót." (Kálmánné Őrisziget.) Szinte azonos formában mondott el egy történetet a stinatzi Kirisits Mária: „Boszorkányvacsorát csináltak, és ott ettek, ittak. Volt nekik kenőcsük és bekenték magukat. A kéményen keresztül repültek ki, seprűn. És valahol összejöttek, és ott mulattak. Egyszer egyik valamit hazavitt magával. Egy kendőbe fánkot pakolt be. És amikor hát reggel belenéz a kendőbe, lógombócok voltak benne." (Phon. Arch. Nr. B 9624/3.)

A fánk a farsanghoz tartozott, ezért említenek gyakran nem egyszerűen fánkot, hanem farsangi fánkot. Sok házban az év más szakaszában nem is csinálták, de a farsang három utolsó napján feltétlenül. Amikor a 102. sz.-ú történetben a farsangban talált kertjében az asszony a fa alatt olyan sok fánkot, ez nem azt jelenti, hogy ezekben a napokban a boszorkányok aktívabbak lettek volna, hanem csak arra utalnak, hogy ez volt a fánksütés ideje. Amikor hazavitte, nem ehette meg azt, ami fánkjából lett.

Az éjjeliőr Alsóőrön, de máshol is a hiedelemvilág, főleg pedig a hiedelemmondák egyik jellegzetes alakja. Éjjel járván a falu utcáit, sok mindent látott, hallott, és józanul vagy egy kis alkohol nyomása alatt élt át eseményeket, amelyekről aztán másoknak is hírt adott. Egyik-másik történetnek saját maga lett szenvedő hőse. Így történt a 72. sz.-ú elbeszélésben is, amelyben egy lakodalmas menettel találkozott. Magukkal vitték és követelték tőle, hogy hegedüljön. Az egész nép bement egy házba, ahol nagy mulatságot csaptak. A lakodalom végén, úgy ahogy még ma is szokás, „útravalót" adtak neki, azaz süteményt pakoltak be, hogy vigye el gyerekeinek. Mire aztán szegény hazaért, süteményéből lószar lett.

Ez a bakter-történet ugyanúgy állandósult formát ért el, mint az is, amelyben az idős házaspár éjjel jön a munkából, a szomszéd faluból hazafelé. Az esti és a reggeli harangszó között ugyan nem tilos, de nem is ajánlatos a település határán kívül járni, és aki ezt megteszi, mindig elnyeri büntetését. Így történt itt is. A réten egyszer csak nagy zenét hallottak. Odamentek, a mulatók bevették őket maguk közé és együtt lakodalmaztak. Amikor vége lett a dínom-dánomnak, ők is megkapták útravalójukat és ebből is bizony csak lószar lett, amikor otthon kibontották. Ebből, a kötetünkben 155. szám alatt közölt történetből kitűnik a közösség számára szánt tanulság, hogy éjjel a falukereszten kívül nem szabad járni, mert ráfizetnek. Így aztán azok sem mertek ezután éjjelig, azaz az esti harangszó után maradni.

28. MEGLOVAGOLÁS

Ebben a fejezetben azokat a hiedelemmondákat foglalom össze, amelyekben a boszorkányok mindig egy férfit, általában legényt megnyergeltek, és lovagoltak rajta. Ezek a történetek Burgenland területén mind a három nyelvcsoportnál ismertek. A magyar anyanyelvű lakosság körében a falvak lakói és a majorbeliek is egyaránt mesélik. A mintegy negyven feljegyzett mondára jellemző, hogy az alvó legényt lovagolják meg. Legtöbbjében az áldozat nem tudja, mi történt vele, és egy másik férfi, munkatársa vagy gazdája világosítja fel. Ez teszi a boszorkányt ártalmatlanná úgy, hogy meglesi a közeledő boszorkányt, a legény számára szánt nyerget kitépi kezéből, az asszony hátára veti és egész éjjel azon lovagol.

Az idevonatkozó mondák többsége ma már kizárólagosan az elbeszélésanyaghoz tartozik úgy, hogy semmiféle hiedelemkapcsolatuk sincsen. Egy részük azonban mégsem szakadt el teljesen a hitvilágtól. Így pl. Rotenturmon (Vörösvár) teljes meggyőződéssel mondták el, hogy: „A boszorkányok elcsípték a legényeket és így egy tüzes lovuk lett. Az egész éjjel tüzes nyereggel, és gyorsan föl rá! A legényre. És gyerünk! Lovagoltak. És azoknak kellett egész éjjel. És reggel felé hozták haza, amikor világosodott. Akkor aztán egész ki voltak merülve, és semmit sem tudtak róla, mi volt az éjjel. Azok csak lovagoltak, lovagoltak a tüzes lovon.” (1965.)

A boszorkányhiedelemmel kapcsolatos az a történet is, amelyben a kamrában alvó suszterlegény éjjel macskanyávogást hall, és amikor több napi keresés után a kádban egy fekete macskát talál, azt keresztül szúrja a vasvillával. A mester figyelmezteti segédjét, hogy vigyázzon, mert mivel ő a boszorkány lányát elhagyta, és az anyja most megbosszulja magát. Hogy éjjel ne maradjon egyedül, bent alszik gazdájánál. A mester később elmondja neki, hogy ő megleste, amikor a lány anyja keresztül szúrt lábait kente. (83. sz.) Az elmondott szövegben a meglovagolás nem fordul elő, és így ennek részletezése is feleslegesnek látszik akkor, ha nem tudjuk, mi lett volna a fekete macska képében elbújt boszorkány bosszúja. A későbbi beszélgetés során mondta meg az elbeszélő, hogy ez a bosszú a megnyergelés lett volna. „Az természetes, azér vitte be a mester magáhó. Akkor az nem tud neki semmiccse ártanyi.” (Phon. Arch. Nr. B 6490.)

Számomra világossá vált, hogy aki bent él a közösség hiedelemvilágában, nincs szüksége annak részletezésére, hogy mit akadályoz meg a védekező eljárás, s éppen ez a tény bizonyság arra, hogy a meglovagolás, legalább is az idősebb korosztálynál 1962. körül még a hiedelemhez tartozott.

A szalónaki (Schlaining) változatban („Kisködmön” 96. sz.) a férfi megsértette a boszorkányt, és az bosszúból lovagolja meg. Itt nem a nyerget, hanem a kantárt dobják az ártóra. A Tétényről (Tadten) származó változatban („Kisködmön” 138. sz.) szintén nem a nyerget, hanem a „gatyamadzagot” kell a boszorkányra dobni, aki ekkor elveszti erejét és nem tud a kovácslegénnyel a Gellérthegyre lovagolni. A 160. sz.-ú elbeszélés (Alsóőr–Unterwart) még a hitt hiede-

lemmel áll kapcsolatban. Ezért hivatkozik az elmondó az itt boszorkányos hírében álló Pesti Ernőre. „A Pesti mesélte, hogy ez itt Alsóőrben történt." Ugyanebben a mondában találunk egy olyan motívumot, amely csak egyetlen esetben fordul elő. A két suszterlegény egymás mellett fekszik és az egyiknek éjjel muzsikálnak, a másik azonban nem hallja. Ez a motívum a szent Péter történetekben fordul elő itt Burgenlandban.

A csajtai majorból (Schachendorf) származó történet végén a mester agyonlövi a boszorkányként leleplezett feleségét. Az asszony azért akarta a legényt halálra lovagolni („Kisködmön" 60. sz.) mert azt meglátta, hogy túrót hányt a tésztára. Ezt a motívumot Pesti Ernő a Janzsóné által elbeszélt Kuminéról szóló történetből vette át. („Kisködmön" 17. sz.)

Annak ellenére, hogy gyűjtésem idején még észre lehetett venni hiedelmi vonatkozásokat, ez a hiedelemmonda általánosan tekintve ma (1986.) már a táj elbeszélésanyagához tartozik, és átment a meseanyagba. Ennek illusztrálására közlök két történetet, amelyek a szöveggyűjteményben nem szerepelnek. Az egyik Alsóőrről, Csulak (Bába) Rozától származik, a másik pedig a horvát anyanyelvű Stinatzról (Pásztorháza), ahol Kirisits Mária ezt nemcsak horvát, hanem német nyelven is elmesélte.

„Ecce vót egy kovács. Má régen vót. Osztán a kovácsnak volt ugye egy kovácslegénnye. És aszt a kovácslegént mindig éjje meglovagúta valaki. Aszt a szegény kovácslegény má annyira tönkrement. A kolegája aszongya: „Mond, pajtás, tulajdonképpen mi bajod van, aszongya, hogy te ennyire tönkremész?" „Ej, aszongya, nem merem megmondani." No, csak szójj bátran. Hátha, aszongya, segíthetek." Aszongya: „Tudod, éféltájba mindig valaki lovagul és nem tudom, aszongya, ki." Aszongya: „Hát hogyan létezik, aszongya, hogyan?" „Hát, aszongya, a nyerget rámdobja, meg lovagul. Egész éjje, aszongya, hogy borzasztó fárattan gyüvök haza." „Na, aszongya, majd az éjje én a hejedre fekszem, te csak, aszongya, maraggy máshol. Én majd, aszongya, a nyerget visszacsapom." Na osztán tényleg, mikor éjje ugyi gyün ám, asztán a nyerget visszacsapta neki. Hát tényleg gyün ám, mondom, a nyerget visszacsaptya. Mingyá lóvá változott a kovácsné. Felüt rá. Verte, ütötte. „Na, mast, aszongya, csak menny, csak menny!" Utojján aszongya: „Gyerünk, aszongya, a kovácsnak mekkő patkónyi lovamat, nem jó megy!" Hát rácsapott ugye az első lábára két patkót. Hát regge az asszony nem kel fe. Idájig betakarródzik. „Na, aszongya az ura, mi bajod, fijam? Hogyan hogy nem kesz fő." Leveszik a dunyhát rólla. Láttyák ám, mind a két lábán, e, a kezén patkó van. Hát a saját felesége vót, aki nyargata aszt a szegény kovácslegént." (Phon. Arch. Nr. B 6356/2.)

A stinatzi változat színesebb elbeszélés formájában lényegében ugyanezt a történetet tárja elénk. „Egy parasztnak volt egy cselédje. És annak igen jól ment a dolga a parasztnál. Igen jól, de mégis rosszul nézett ki. Napról napra rosszabbul nézett ki. Most kérdezte a gazda: „Mi van veled, beteg vagy? Mért vagy te olyan sovány?" „Á, nem vagyok én sovány, aszongya, jó sorom van, nem kívánok jobbat." De a paraszt nem elégedett meg evvel. Mindig csak kérdezte. De a szolga nem merte megmondani, meg nem is volt szabad megmondani, mert meg volt neki tiltva. De a kollégáinak egyszer csak elmondta. Mondta: „Te, a gazda mindig kérdez, mért nézek ilyen rosszul ki. Neked elárulom. Nekem éjjel nincs nyu-

galmam. Egész nap dolgozni köll és éjjel jön az asszony. Amikor este lefekszem, jön egy asszony, felkelt, és amikor felkeltem, a kumetot a nyakamba dobja, a szerszámot, a lóhoz valót, és akkor átváltozok lóvá és az egész éjjel lovagol rajtam. Reggel megint leveszi és akkor, alig feküdtem le, már kelhetek fel megint. Akkor megint halálos fáradt vagyok és egész nap dolgoznom kell." „Ó, te bolond, mondta, mért nem mondtad már korábban, mért hagytad magadat ilyen sokáig kínozni? Na, most figyelj ide! Éjjel, ha jön, de akkor igen kell vigyáznod, amikor a szerszámot rád akarja dobni, legyél gyorsabb. Vigyázz, hogy úgy visszavágjad, hogy őrá essen, az ő nyakába. És akkor meglátod, mi lesz. Akkor majd az lesz a ló és akkor lovagolj, nyargalj rajta olyan messze, ahogy csak tudsz." „Na, jó, ezt megcsinálom." Jól vigyázott, el volt rá készülve és valóban úgy is csinálta. Visszavágta rá a szerszámot és abból egy erős, nagy kanca lett. Ő avval kilovagolt. És gyerünk! Egész éjjel lovagolta. Reggel, mikor hazafelé tartott felkeltette a kovácsot és a kanca mind a négy lábára patkót veretett. Na, most haza! Levette a szerszámot, lefeküdt. Na, reggel vidám volt, motyogott, énekelt és amikor a gazda jött, mondta: „Na, mi van ma az én szolgámmal! Ilyen vidám már régen nem volt." Hát az igaz. Ma igazán jókedvű vagyok, mondta, jól aludtam." „Ja, de te, hogy tudjad, ma nem valami meleget kapunk reggelire, ma kapsz pálinkát meg bort, húst is eszünk, mert az asszony beteg, nem tud főzni." És ez meg elgondolkozott: „Nem tudom, hogy beteg-e, de én tudom, mi a baja." És akkor mondta: „Na, délig majd fölkelsz és főzöl nekünk." „Jaj, nem tudok felkelni, hozz egy orvost." Mondta. Most megjött az orvos: „Na, mi baj van?" De ő nem engedte kitakarni magát. De egyszer csak az megsokallta és lerántotta róla a dunyhát. Kitakarta. És most látta, hogy kezei, lábai meg voltak patkolva. Így aztán megoldódott a rejtély. Most aztán megmondta a szolga, mit csinált ez vele egész éjszaka. Így jött rá a gazda, hogy a felesége boszorkány." (Phon. Arch. Nr. B 9624/5.)

29. A NYŐGÉRI REPÜLÉS

Johannes Künzig említi meg egy sokszorosított formában megjelent, kézirat gyanánt kiadott munkájában a boszorkány segítségével történő varázslatos utazást. 108. szám alatt a következő címszót olvassuk: „A varázsló nő kecskebak formájában visszahozza férjét, aki el akar tőle menekülni."

Alsóőrön az idősebb korosztály majdnem minden tagja ismert egy történetet, amelyik a fenti típushoz tartozik. A meglepő az, hogy ez a történet a szomszédos magyar nyelvű települések, a másik két nyelvcsoport és a majorok lakói között is, teljesen ismeretlen. Ez azt jelenti, hogy ebben az esetben, ami a tájat illeti, egy helyi mondával találkoztunk. Szöveggyűjteményünkben négy szöveget adunk közre, azokat, amelyeket az egymás közötti beszélgetések során mondtak el. Megjegyzem, hogy rákérdezésnél sokan elmondták, de ezek sem mutattak ki a hangszalagra felvett történetektől való eltérést, azaz ez a hiedelemmonda egy kiforrott, többé-kevésbé egységes formában él a falu elbeszélésanyagában.

A történet arra van felépítve, hogy egy nőtlen fiatalember Alsóőrről részes cséplőmunkán van Nyőgéren, (egy adat szerint Magyarországon, helymeghatározás nélkül). Az egyik változat szerint az anyja akarja, hogy Katalin-búcsúra, (nov. 25.) hazajöjjön, a másik szerint ő szeretne hazajönni. Egy kecske ugrik a lába közé és perceken belül otthon van. Egy esetben nem kecskebakon, hanem a boszorkánnyal együtt, seprűnyélen repültek haza. (74. sz.) Egy másik változatban az asszony „megkeni magát" és a legényt is, és így repülni tudnak. (73. sz.) (Mindkét történet ugyanattól a személytől származik.) A legtöbb történetben az anya azért hozatja fiát haza, ezen az úton, mert onnan azaz idegenből akar házasodni.

Ez a történet a 19. század utolsó évtizedében alakult ki és annakidején valóságnak tekintették. Az alsóőriek éppen úgy, mint Burgenland déli részének lakói rendszeresen jártak (az itteni kifejezés szerint) „be Magyaroroszágba" arató- és cséplő részesmunkára. Az aratómunkánál mindig páronként vettek részt, azaz férj és feleség, avagy egy legény és a marokszedő lánya, aki legtöbbször aztán a felesége is lett. Az aratás befejezése után az asszonyok hazajöttek, de a férfiak, elsősorban a legények, felvállalták a cséplést is, amely gyakran késő őszig tartott. Általában igyekeztek Katalin napjára (nov. 25.) hazaérkezni, mert ekkor volt az alsóőri búcsú, amelyen íratlan törvény szerint mindenkinek otthon kellett lenni. Ez elsősorban a házasodó korban levőkre vonatkozott. Akik aratáskor egy párban dolgoztak (kaszás és marokszedő), azok a falu előtt már összetartoztak, úgy is mondhatnánk, hogy már a közös munkavállalással „elkötelezték" egymást egymásnak. Az egész falu elvárta, hogy búcsúkor a legény hazajöjjön és a leánnyal táncba menjen. Elvárta a leány és a legény anyja is.

Amíg az aratóbanda, azaz férfiak és nők ugyanabból a faluból voltak, addig a szülőfalu törvényei szerint éltek és szabad idejükben szórakoztak. A major, avagy a közeli falu lakosságával alig alakultak ki személyes kapcsolatok. Amikor

azonban a férfiak (leginkább a legények) vállalták a cséplést is, falujuk nyilvános ellenőrzése nélkül maradtak, kialakultak olyan személyes kapcsolatok, amelyek a hazatérési szándékot késleltették. A faluban ebből szóbeszéd támadt és elsősorban az anyát tették felelőssé. A 74., 149. és a 156. számú elbeszélésekben mindig az anya szeretné, hogy fia hazajöjjön és azt, annak akarata ellenére, haza is hozatja.

Tekintve, hogy az alsóőriek hosszú éveken keresztül a nyőgéri uradalomban (Vas megye) dolgoztak, szinte egyöntetűen ezt a helységnevet említik meg ebben a hiedelemmondában. A férfit hazahozó bakkecske motívumának megjelenése még nem tisztázható, és számunkra nem is fontos. Lényegesebb az a tény, hogy az arató-cséplő részesmunka idején egy helyi hiedelemmonda alakult ki Alsóőrön, s ennek a hiedelemvilágban betöltött szerepe e munkaviszony megszűnésével jelentéktelen lett és ma kizárólagosan mint történeti monda él tovább.

30. FORGÓSZÉL

Ribarics János Középpulyán (Mitterpullendorf) mondta el a 35. számmal (Thompson Matif-indexében 270.) jelölt történetét, amelyben a forgószél elárulja a gyilkost. Ebben a hiedelemmesében egy meg nem határozott démoni lény utazik, és amit hall, vagy lát, elárulja. Ez a beállítottság nemcsak az elbeszélésanyagban mutatkozik meg, hanem a mindennapi életben is számtalanszor megfigyeltem. Civakodásnál hallottam: „Inkább a forgószélnek mondtam volna meg, ne neked!" Amikor egyszer egy asszonyt kérdeztem, valamit kitől tudott meg, azzal tért ki a válasz elől: „A forgószéltől!"

A német nyelvű községek, de több horváttól is hallottam, hogy ezt a szelet Schratt'l-nak, vagy Schratt'l-Windnek nevezik, és ez a jelenség nem azonos a boszorkánnyal. Kálmánné Őriszigeten mondta: „A forgószél, az ojjan srátli. Eviszi a szénát, meg mindent. Mindig mongyák, hát most itt a srátli. Amikor ojjan a szél, hogy mindent elvisz. Például a réten összerakja az ember a szénát." (Phon. Arch. Nr. B 6795/1.) Amikor kérdeztem, hogy ez a srátli azonos-e a srátlicsibével, világosan megválaszolta, hogy nem. Számomra úgy tűnik, hogy a forgószélnek ilyen formájában jelenlevő démoni alak, amelyet nem személyesítettek meg, nem azonos a boszorkánnyal akkor sem, ha ezt gyakran boszorkányként emlegetik.

Kirisits Mária Stinatzról tartalmilag azonos történetet mondott el, de ő már boszorkányt említett. Csak amikor kérdeztem, hogy ez olyan boszorkány-e mint a többi, mondta, hogy nem, ez valami más, de hát azér csak boszorkány. „Apám mesélte egyszer. Szántani voltak. Ökrökkel szántottak. Na, most úgy volt, hogy egy szél támadt és nagyapám mondja: Te, most itt van ez a szél, most ne beszélj, a boszorkány van benne. Na, most néz az apám fölfelé, az erdőre. Most látja, hogyan dőltek a fák összevissza, a koronájuk egész lent volt. Az volt egy vihar! Apám mondja az apjának: Apám, nézd, nézd, nézd! És ahogy ezt kimondta, már ott is voltak nála a boszorkányok és a teheneket a levegőbe akarták vinni. És nagyapám mondja: Fújj, fújj, szégyeljétek magatokat! Menjetek oda, ahol nem sütnek kenyeret, ahol nem harangoznak. (A stinatzi beállítottság szerint a világon mindenhol sütnek kenyeret és mindenütt harangoznak, azaz a démoni alakokat lehetetlen feladattal bízták meg.) Most a boszorkányok mérgesek voltak. A levegőben csapkodtak a levelekkel és nyomban egy nagy rakás széna lett ott. Fogták a szénát és a szénával fölmentek a levegőbe. És rikoltoztak a levegőben és így elzúdultak." (Phon. Arch. Nr. B 9624/2.)

A vörösvári adat szerint az ördög van benne. „Itt mondták, hogy ma az ördög játszik kint. Régen, az egész öregek mondták, amikor olyan szél fújt, hogy a boszorkány lovagol benne. És a nagyanyám mondta: Menjünk aludni, zárjunk be mindent jól, hogy a boszorkány be ne jöhessen." (Frau Leitner, Rotenturm/P.) Csulak (Bába) Roza Alsóőrről boszorkányszélnek nevezi, de megmondta, hogy ezek nem olyan közönséges boszorkányok, mint azok, akik a mulatságra

lovagolnak. „Forgószelet boszorkánszélnek mongyák. Aszongyák, a boszorkányok csinállák, de csak egy helbe forog az, máshol egyáltalán nem. A kocsikat is fedönti, meg a szénát mindenestül viszi föfele. Ojjan erősen forog, de csak nem sokáig. Rövid idő, osztán végez." (Phon. Arch. Nr. B 6432.)

A forgószelet általában boszorkányszélnek nevezik, de megkülönböztetik azt, amelyik egy helyben forog és aztán szétoszlik, mint ahogy Bába Roza néni is mondta, és azt a forgószelet, amelyik sebesen forogva jön és tovább megy. Az ilyenben a boszorkányok utaznak, lovagolnak. Ezek a boszorkányok sohasem a helyiek, hanem amolyan „átutazók", akik valami távoli községből egy gyülekezőhelyre igyekeznek. Frau Schmied Szalónakról még egy olyan forgószél-hiedelmet mondott el, amelyikben a két alak egybe folyik. Személyes élménye szerint a szélben levő boszorkányok anyját majdnem magukkal vitték és a gabonát, amit learattak, mind elvitték. („Kisködmön" 98. sz.)

A 150. sz. szövegben már egyértelműen az utazó boszorkányt említik meg. Szántás közben a férfi beledobja a villát a forgószélbe. Később, amikor egyszer Máriacellbe ment, ott ismerte meg a villát és a kocsmáros szidta, hogy az ő lábába dobta bele. Még kimerítőbb választ kapunk a 177. sz. szövegből. Szintén a falutól távol valahol egy kocsmában eszik a férfi és a kocsmáros megismeri a villát. Megmondja, hogy az övé volt és a férfi dobta bele a forgószélbe. A kocsmáros kioktatja, hogy ne csináljanak ilyesmit, mert ha ideje lett volna, széttépte volna. Az elbeszélő még hozzáfűzte, hogy szokás szerint valamit mindig beledobnak és akkor megállítják.

Ezek a történetek szinte elválaszthatatlanul összekapcsolódnak a boszorkánymulatság történetekkel, amelyeket külön csoportban tárgyaltunk.

31. AZ ÉJSZAKA ISMERETLEN RÉMEI

A hiedelemmondák csoportosításának végén azt foglalom össze, ami az adatközlők véleménye szerint ugyan boszorkányos, de nem a boszorkány műve. Tekintsük amolyan teknővakaréknak, ami ugyan már kenyérnek nem elegendő, de amolyan lángosfélét még csinálnak belőle. Az idetartozó történeteket nem hagyhattam ki, mert a spontán elbeszélés során kerültek elő, az itt élő emberek hiedelemvilágában élnek. Akkor is, ha nem tartoznak szervesen össze, megkíséreltem őket, a lehetőség határain belül, csoportosítani. Mint már más helyen megemlítettem, az éjszaka az az időpont, amelyik tele van ismeretlen veszélyekkel és éppen ezért igyekszik mindenki, különösen a nők, otthon maradni. A kintjárót különböző jelenségek, elsősorban állatok formájában ijesztik meg. Éjszakai tilalom alá tartozik a temető is, amiben ugyan erősen hisznek, de még nappal sem beszélnek róla szívesen. Az elátkozott csárdában is csak naplemente után kezdődik az élet. S mivel karácsony éjszakáját is hiedelemmonda formájában említették meg, ezt sem hagyhattam ki.

Kolmanné mondta el Szigeten: „Sokat mesétek, hogy előtte, előttük ugrát. Ugrátak egész hazájig, míg haza nem ért. Egész hazájig mindig itt ugrott, ott ugrott. Bisztos baszorkán vót. De az nem lehet igaz. Accsak fét. Látta talán az árnyékát. Megijett az árnyékátú.” (1963.) Az éjszakai kijárás tilalmából született meg a félelem, és ez Kolmanné félelme volt, mert ez az eset még vele történt meg.

Az anya sebesült fiát viszi éjjel a felsőőri kórházba, útközben egy állat áll eléje és fenntartja. Az asszonyban az anya bátorsága erősebb volt, mint az ember félelme és összeszidta mindennek. Az állat erre azt válaszolta: „Gyütté vóna egy félóráve később, akkor se te nem láttá vóna éngemet, se én nem láttam vóna tégedet.” (78. sz.)

A kutya gyakran az ördög egyik megjelenési formája. Ezt láttuk már a kincsásás mondáinál is, ahol fekete volt. A 168. számú történetben is fekete kutya állja el a látogatásból éjjel hazamenő asszony útját. Az asszony menekül, de a kutya követi, és mikor háza ajtaján belép, hirtelen eltűnik. A megcsalt hiedelem tárgyalásánál Pesti Ernőék a fekete lábú fehér kutyát lesték meg. Ehhez hasonló történt Pullaynéval Szigeten. „Eccer is ementek tollatfosztanyi. Eccecsak aszongya édesanyám, nízzetek, aszongya, ott mi megy. Ollan egy fehér, nagy kutya futott a födön. Szinte elosont mellette. Asztán az az illető, az ott allú, nem látta. Hát, hogy hol? Hát éppen itt megy. Nízd meg! Hát az nem látta meg. Idesanyám meg látta. Sokszor beszéte eszt.” (Phon. Arch. Nr. B 6777.)

A bakkecskét nemcsak azért nem szerették, mert büdös, azt mondták, bűzlik, mint az ördög, hanem az ördög egyik megjelenési formájának is tekintették, ha éjjel jelentkezett. Mondai formában csak Dobronokon hallottam. Az éjjel hazafelé menő férfi nyomába szegődött egy bakkecske. Addig, addig, hogy azt meg is állította. A férfi félelmében már a zsebében levő rózsafüzért fogta. A kecske rá-

parancsolt, hogy dobja el, ami a kezében van. Szerencséjére, ő ezt nem tette meg, így aztán megmenekült. A kecskében levő ördög utána szólt: Köszönd, hogy nem dobtad el! („Kisködmön" 210. sz.)

Az éjszakai kijárási tilalom nemcsak a magyar nyelvű falvakban volt ismert. Rotenturmon (Vörösvár) következőket mondták: „Hát egy asszony maga mesélte. Tollfosztóban volt. Na, és egy kutya mindig csak utána, utána. Amikor ment a fosztóból hazafelé. Na, de ez már mintegy ötven éve. Hát, az egy boszorkány volt, az követte, kerülgette. És ott bent abban a házban, ott lakott a boszorkány. És amikor a tollfosztóból ment hazafelé, hát térdigérő vízben kellett neki menni. Hát ott ömlött a víz. A boszorkányok engedték ki a kapun keresztül. És mindaz, aki ott elment, annak a vízben kellett menni." (1965.)

Az állkapocs nélküli lóval más helyen már találkoztunk. Kálmán Mária néni fiatal leányka korában, amikor éjjel útnak indították, két fekete lóval találkozott, azok állták útját. Mivel ő elhárítás céljából, mindig egy kicsi kenyeret hordott a zsebében, most is ehhez nyúlt és így megszabadult. A két ló tüzes seprű formájában repült el. Még hozzátette, hogy rózsafüzér is jó lett volna ellenük. (224. sz.)

Az öngyilkos boszorkány halálának egyik oka az volt, hogy este feketében járt kint. Rendes asszony ilyesmit nem csinál, hanem otthon marad. A feketében felöltözött asszonytól éjjel még ma is félnek sokan. Ez volt egy másik történetben elmondott ijedelem oka is. A kint járókelő, feketében öltözött asszonnyal találkozott. Fekete fátyol volt az arca előtt. Pesti Ernő nem ijedt meg, hanem kezét háta mögé dugva csipiszt mutatott. A csipisz véd. („Kisködmön" 62. sz.) Az is Pestivel kapcsolatos, amit az alsóőriek boszorkányossága bizonyítására elmondtak. (Ezt Pesti megintcsak másról mesélte el úgy, hogy a legények őt hívták segítségül, amikor megijedtek.) A csoportban kint járó legények látják, hogy éjjel az egyik házban feketébe öltözött férfi, fekete kalap a fején, eltorzult arccal meszel. Az éjszakai meszelés már önmagában boszorkányságnak számít és még rémesebb akkor, ha a meszelő személy feketébe van felöltözve.

Alsóőrön is hiszik, hogy a malom, különösen karácsony éjjel veszélyes hely. „Na, hát ugyi, karácsony éccakáján szokott előbb lennyi. Nem? Oszt ezek a baszorkányok szoktak mosnyi. Pacskótak bent a vizbe, a mosófáve verték a ruhát benn. Ha arrament valaki, nem láttak senkit se. Ez így van! A régi öregek azok biztosan nem vótak buták. Ők bisztos többet tapasztatak, mint mi." (Phon. Arch. Nr. B 6423/7.) Ugyanígy említette ezt Leitner asszony Vörösváron. „A boszorkányokon nem fogott semmiféle hatalom sem. Azokat nem lehetett lelőni. A golyó nem fogta őket. És a patakra mentek a boszorkányok és ottan mostak, meg öblögettek és senki sem mert odamenni." (1965.) Személyes élményként mesélte el Kálmán Mari néni, mit élt át lány korában. Egy legény kísérte haza éjjel és mind a ketten hallották, hogy a patakban mostak és mostak. Anyját is kihívta. Másnap reggel megnézték a helyet, de nem láttak semmit sem. (206. sz.) Hasonlót találtam a horvát nyelvű községekben is, de ott is, mint a másik két nyelvcsoportnál, csak annyi jött elő, hogy éjjel mostak a patakban, és azt a gonosz csinálta, az valami „boszorkányosság" volt.

Munkám egyik fejezetében megemlítettem már más összefüggésekben az éjszakai temetőt. Napjainkban általános szokássá vált, hogy szombat és vasárnap

este, függetlenül a halottak napjától, gyertyát gyújtanak. Ezt még ma is az esti harangszó előtt teszik úgy, hogy késő éjszakáig világítson. Később senki sem menne ki. Amikor alsóőri tartózkodásom idején néhányszor este kimentem a temetőbe és ott üldögéltem, Bába Roza néni hamarosan figyelmeztetett, hogy már beszélnek róla a faluban és ne tegyem ezt. Katonaköteles legények, akik a temető mellett laktak, inkább a hosszabb úton mentek éjjel haza, csakhogy a temetőt elkerülhessék. Így érthető, hogy éppen legénykörökben mind a három nyelvcsoportnál elterjedt az a történet, amelyben egy legény fogadásból kimegy a temetőbe, hogy onnan éjjel egy keresztet hozzon. Itt a gazdaságban dolgozó férfiak, „előkötőt", kék köténytt hordanak. Legényünk beleszúrta a keresztet kötényébe, és ijedtében meghalt. (237. sz.) Ez a történet is hiedelemalapon csak a parasztfalvakból ismert éppen úgy, mint az éjszakai mosás. A majorokban nem hallottam.

A temető főleg karácsony éjszakáján veszélyes. Egyesek szerint akkor lehet a megholtakkal beszélni. De aki ezt megteszi, az maga is ördöngős boszorkányos. Wolfauból megemlítettem a férjével beszélő özvegyet. Alsóőrön az utolsó éjjeliőr, Francsics, terjesztette el a hírt, hogy karácsony éjjel egy feketébe öltözött öregasszonyt látott, aki éjjel bement a temetőbe és ottan egy sírban eltűnt. (79. sz.)

A szezonmunka idejéből származik az a történet, amit az egyik alsóőri asszszony hozott magával. Magyarországon dolgoztak az asszonyok és munkahelyük mellett mindennap este hatkor nagy zaj, robaj támadt. Már féltek odamenni. Megtudták, hogy hajdanában egy csárda állt azon a helyen, ahol sok embert megöltek. Azután sohasem dolgoztak többé ott. (106. sz.) Ezt a mondát csak ebből az egy faluból hallottam és ott is csak az idősebbektől.

Utolsó, itt megemlített történetünk ugyan hiedelemmonda, de inkább az év jeles napjaihoz tartozik. Nincs köze a boszorkánysághoz, de mégis szerves része a hiedelemvilágnak. Mivel elbeszélés formájában él, itt említem meg akkor is, ha a későbbiekben a bizonyos napokhoz és ünnepekhez tartozó szokásokat, hiedelmeket stb. külön munkában szándékozok összefoglalni. Általános az a hiedelem, hogy karácsony éjjel beszél a tűz. Aki ezt a nyelvet megérti, megtudja, mit mond. Ilyenkor sót vagy kenyeret kell a tűznek adni. Az egyik tűz mondja, hogy ő ehelyett bolhát kapott. A másik azt tanácsolja neki, hogy bosszúból gyújtsa fel a házat. Amit az meg is tesz. (115. sz.)

[Vákát oldal]

A HIEDELEMJELENSÉGEK MEGOSZLÁSA

A burgenlandi magyarok között végzett monografikus kutatásom során rájöttem arra, hogy a hiedelemjelenségek egy településen belül is nemek szerint oszlanak meg. Ez még feltűnőbb lett akkor, amidőn a parasztfalvak és az uradalmi majorok lakóinak hiedelemvilágát egymástól elválasztva vizsgáltam meg. Mindenütt az a hiedelemanyag él, tölt be egy funkciót, amelynek a mindennapi életben, a gazdálkodásban valamilyen aktív jelentősége van, illetve volt. Már az eddigiekben rámutattam arra, hogy a hiedelemjelenségek megléte mögött mindig valami azt keltő, okozó, az egyént vagy az egész közösséget érintő háttér van. Így pl. amíg a vizes, mocsaras réteket nem csapolták le, állandó volt a mocsári láng és az ehhez kapcsolódó hiedelem is. Amikor ez a lecsapolás megtörtént, eltűnt a láng, és vele párhuzamosan hamarosan a hozzákapcsolódó hiedelem is, hogy aztán később csak mint szerepét vesztett mondaként éljen tovább.

A paraszti munkamegosztás szerint vannak olyan feladatok, amelyek csak a nők, mások csak a férfiak feladatköréhez tartoznak. Ha ezt pontosan megfigyeljük és a hiedelemanyagot is e feladatvállalás szerint csoportosítjuk, ismét csak oda lyukadunk ki, hogy ugyan bizonyos körülmények között mindkét nem tagjai ismernek egy adott hiedelmet, de csak az egyik nem tagjai élnek vele. Ismét találkozunk olyanokkal, amelyeket csak az egyik nem tagjai ismernek. Ilyenek például a szüléssel kapcsolatos hiedelmek.

A majorok és a falvak lakói két egymástól elválasztott és az életformához szabott világban élnek. A falu megélhetésének alapját a földtulajdon, a termés-eredmény, állatállomány és a testi egészség képezik. Ennek megfelelően hiedelemanyaguk sok rétegű. A majorok lakóinak állatállománya jelentéktelen, földjük nincs. Az ő létalapjuk munkaerejüktől és az evvel kapcsolatos jövedelemtől függ. Éppen ezért nem hisznek sok olyan hiedelemben, amelyeknek a paraszti életben nagy fontosságuk volt vagy van még ma is. Azonban mindkét csoportnál azonos az asszonyi élet (szülés, kisgyerek gyógyítása) elkerülhetetlen nehézségeivel kapcsolatos jelenségek összessége.

Mindkét társadalmi rétegnél (parasztoknál és a majorbelieknél) előfordulnak olyan hiedelemjelenségek, amelyek létjogosultságukat elvesztették, amelyben már nem hisznek, és amelyekből hiedelemmonda lett, azaz átkerültek az elbeszélésanyagba. A következőkben megkísérlem, a már bemutatott hiedelemanyag leírás alapján a nemek és társadalmi csoporthoz való tartozás szerinti különbségek táblázatba sorolását. Ennél bizonyos rövidítéseket vezettem be, azaz az egyes fogalmakat különböző betűkkel jeleztem.

[Vákát oldal]

TÁBLÁZAT
A HIEDELEMJELENSÉGEK MEGOSZLÁSÁRÓL

	H	Hm	M	F	Fé	N
Lucaszék		+	+	+	+	
Sárkány		+	+	+	+	
Felhővezető	+		+	+	+	+
Garabonciás		+	+	+	+	
Táltos		+	+		+	+
Foggal született gyerek	+		+	+		+
Újhold-gyerek	+			+		+
Vasárnapi gyerek	+			+		+
Ördöngősök		+	+	+	+	
Ludvérc		+	+	+		+
Lidérc	+		+	+	+	+
Elásott kincs		+		+	+	
Keresztút		+	+	+	+	
Tüzesember		+		+	+	
Srátli-csibe		+		+		+
Házikígyó	+		+	+		+
Egyházkelő	+		+	+		+
Megnyomás	+		+	+		+
Váltottgyerek	+		+	+		+
Megigézés	+		+	+		+
Szenesvíz	+		+	+		+
Öntés (betegség átadás)	+			+		+
Utánöntés (védekezés)	+			+	+	+
Hazajáró halott	+		+	+		+
Bolygó mérnök		+		+	+	
Boszorkánykönyv		+	+	+	+	+
Boszorkányként születik		+	+	+		+
Boszorkánytudomány átadása	+			+	+	+
Boszorkány mint béka	+			+	+	+
Boszorkány mint macska	+			+	+	+
Nyírfa boszorkány ellen	+			+	+	+
B. meghívása (embernél)	+		+	+		+
B. meghívása (állatnál)	+			+	+	+
Tej megfüstölése	+			+		+
Szentelmény b. ellen	+			+		+
Megkötés (ember)	+		+	+		+
Megkötés (állat)	+			+	+	+
Tehén megrontása	+			+	+	
Tej elvétel	+			+		+
Esti tejtilalom	+			+		+
Esti tojástilalom	+			+		+
Boszorkánymulatság		+	+	+	+	+
Ökrök a fán		+		+	+	
Boszorkányfánk		+	+	+	+	+

	H	Hm	M	F	Fé	N
Meglovagolás		+	+	+	+	
Forgószél		+		+		+
Kutya éjjel		+		+		+
Macska éjjel	+			+	+	+
Ló éjjel		+		+		+
Ló állkapocs nélkül		+	+		+	
Malom éjjel		+		+	+	
Patakban mosás		+		+		+
Tűz beszél		+		+		+
Boszorkány mint tárgy	+		+	+		+

H = hiedelem
Hm = hiedelemmonda
M = majorbeliek
F = falubeliek
Fé = férfiak
N = nők